

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב,
המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה
בשיתוף עם
העמותה לחקר האדם הרב-ממדי,
מכון מופ"ת, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל ומכללת לוינסקי לחינוך

הכנס הישראלי הבינתחומי הרביעי למחקר איכותני

מופעים של ידע:

צמתים ודרכים במחקר האיכותני

17 – 18 בפברואר 2010

הקמפוס ע"ש משפחת מרקוס, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ספר התקצירים

פאנל הערכה בין סיפור ומספר

(בחסות איל"ת, האגודה הישראלית להערכת תכניות)

יו"ר:

רותי לוסטיג

בהשתתפות:

שרית ביץ-מוראי, המוסד לביטוח לאומי

עידית מיכאלי, הסוכנות היהודית

נורית פרידמן, מכון מכבי לחקר שירותי בריאות

מושב 2

מחקר איכותני פמיניסטי-משמעויות, מופעים, התלבטויות וכיוונים לעתיד

יו"ר:

ד"ר דפנה הקר

ההבניה החברתית של תופעת גילוי העריות בחברה הפלסטינית בישראל: רפלקציות תיאורטיות על מחקר פמיניסטי איכותני

פרופ' עדי בן ארי, ביה"ס לעבודה סוציאלית, אוני' חיפה

סאברין ח'יאט, בביה"ס לעבודה סוציאלית, אוני' חיפה

האופן בו אנחנו ממשיגים, מזהים, מדברים ופועלים ביחס לתופעת גילוי העריות משתנה לפי ההקשר ההיסטורי, הגיאוגרפי, התרבותי, החוקי וזה הקשור במדיניות חברתית. לכן, הבנת ההבניה החברתית של התופעה בחברה הפלסטינית בישראל דורשת מאיתנו להיות בהירות ביחס לנושאים השונים שמעצבים את המיקום והטענות שלנו. מכאן, ההרצאה הנוכחית מהווה הזדמנות לעסוק בסוגיות אפיסטמולוגיות ופוליטיות אשר באות לידי ביטוי בשלבי עריכת המחקר השונים. הדיון ינסה לבחון מהן ההזדמנויות ומהם האתגרים העומדים בפני מחקר המשתמש בפרקטיקה מחקרית פמיניסטית המשלבת בין זרמים אפיסטמולוגיים פמיניסטיים שונים:

The feminist stand-point theory; Feminist constructivism ו- Feminist post-modernism.

רוב המחקר העוסק בתופעת גילוי העריות נשען על מסגרת תיאורטית פסיכולוגית המתעלמת לעתים מזומנות ממורכבות התהליכים החברתיים המעורבים בחוויותיהן של שורדות גילוי עריות. ההרצאה הנוכחית תציע רפלקציות תיאורטיות ביחס לאופן בו מחקר פמיניסטי מנסה בו זמנית לתאר ולנתח את חויית החיים של הנשים כבסיס להבנת התופעה, תוך התייחסות להקשר החברתי והתרבותי ולהצטלבות של מערכות כוח שונות המעצבות את חוויותיהן.

ה"דברים" הסמויים שהסטטיסטיקה אינה מספרת –

עוצמתו של הקשר בין הגישה הפמיניסטית ובין המחקר האיכותני

ענבל וילמובסקי, המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

יחסי הגומלין שבין האפיסטמולוגיה הפמיניסטית ובין הפרקטיקה של מחקר איכותני, תרמו לביקורת על הטייתו הגברית של המדע הפוזיטיביסטי, לחשיפת ידע "חדש" על חיי היומיום של נשים וגברים ולהבנייתו כגוף ידע לגיטימי ומעצים התורם ליצירת שינוי חברתי בתחומים שונים (Maynard, 2000). המחקר הפמיניסטי שהתפתח בשדה הקרימינולוגי בעשורים האחרונים עסק בין השאר בחשיפת התופעה הסמויה של אלימות ומשמעויותיה עבור נשים דרך השמעת קולותיהן הייחודיים, תוך שהוא מסתייע בשיטות מחקר איכותניות מגוונות (Stanko, 2000).

בהרצאה אדון בקשר בין הגישה הפמיניסטית ובין מחקר איכותני ואדגים את עוצמתו של קשר זה מתוך היבטים שעלו בעבודת המחקר שלי על אלימות ב"דייטינג" (dating violence) בישראל. שיטת המחקר המבוססת על תיאוריה המעוגנת בשדה, כללה שימוש בראיונות עומק עם נשים וגברים ואפשרה את חשיפתם של סיפורים סמויים שה"סטטיסטיקה" אינה מספרת על אלימות ב"דייטינג", ואת פרשנותם במבט פמיניסטי.

בהרצאה אתיחס לשלושה היבטים מרכזיים בנוגע לתרומתו של המחקר האיכותני להבניית ידע מפרספקטיבה פמיניסטית: ראשית, יכולתו של מחקר איכותני להביט במבט ביקורתי על גוף ידע המתבסס ברובו על מחקרים פוזיטיביסטיים (כמו הידע הקיים במחקר על אלימות ב"דייטינג") ולהבנות ידע "אחר" הנשען על המורכבות שבמציאות היומיומית של נשים וגברים. אדגים כיצד נבנה הידע מתוך המשמעויות הסובייקטיביות הניתנות להתנסויות בחוויות של אלימות ב"דייטינג" ביחס לתפיסות של פרקטיקת ה"דייטינג" ה"נורמטיבית". שנית, יכולתו של המחקר האיכותני לשים דגש על הקשרים תרבותיים- חברתיים ייחודיים ולבחון לאורם בעיות אוניברסאליות כמו אלימות מגדרית. לשם הדגמה אתאר את ניתוח הסיפורים על אלימות ב"דייטינג", לאור חשיפת הבנייתה של זירת הדייטינג ומשמעויותיה בהקשר המקומי-ישראלי. שלישית, יכולתו של המחקר האיכותני לאפשר התבוננות פמיניסטית המבוססת לא רק על נקודות מבט נשיות, אלא גם על נקודות מבט גבריות באופן שמאיר את התופעה של אלימות מגדרית ומעמיק את התבוננות בתחום מתוך הרחבת נקודת המבט. אמחיש זאת דרך תיאור הדיאלוג הרפלקסיבי שהתקיים ביני כחוקרת פמיניסטית ובין משתתפים גברים שרואיניו במקביל לנשים.

**"לא שמת לי מטרה בחיים לעשות את המהפכה הזאת, אבל אני כן חיה לפיה":
מחשבות על מפגש של חוקרת פמיניסטית עם מרואיינות שמתרחקות מפמיניזם**

ד"ר מיכל רום, אוניברסיטת בר אילן

בהרצאה זו אני מבקשת להציג סוגיות שעלו ממחקר איכותני שערכתי במטרה לבחון את המשמעויות שנשים ישראליות מעניקות לבחירתן בשאלת שם-המשפחה לאחר הנישואין. בעקבות סוגיות אלו ברצוני להציע לדיון את השאלה כיצד יכולה חוקרת פמיניסטית, שיצאה לבחון פרקטיקה פמיניסטית, בכלי מחקר פמיניסטיים, להתמודד עם ממצאים שמחלישים את מעמדו של הפמיניזם בהקשר הישראלי?

במחקר השתתפו 42 נשים ישראליות יהודיות, חילוניות, הטרוסקסואליות, שנמצאו בנישואין ראשונים, וצינו כי סוגיית שם המשפחה לאחר הנישואין הייתה מרכזית בעולמן בזמן שנישאו. ניתוח הראיונות שערכתי עם נשים אלו מלמד על פער עמוק המתקיים בעולמן בין ההבניה של המושג "פמיניזם" להבניה של הדימוי "פמיניסטית": מצד אחד עמימות ואי בהירות שנקשרים למושג פמיניזם כך שקשה עד בלתי אפשרי להגדיר מה הוא כולל כערך או כתפיסת עולם; ומצד שני דימוי מובחן וברור של האישה הפמיניסטית, שהוא שלילי ברובו.

פער זה קשור לטענתי ליחסי הכוח בין השיח הפמיניסטי לשיח הפמיליסטי בהקשר הישראלי: בעוד הראשון מציע לנשים תכנים רלוונטיים וחיוניים לחייהן, השני מעמיד בפניהן תכנים השוללים את הפמיניזם ומייצרים לו דה-לגיטימציה. כתוצאה מכך נשים אלו מתקשות ליישב את התביעות שמציב להן הפמיניזם יחד עם שאר התביעות שמציבים להן חיי היומיום, ובסופו של דבר הן נאלצות למצוא פתרון יצירתי לשילוב הבלתי אפשרי שנדרש מהן.

פתרון אחד כזה שהתגלה במחקר, עליו ארצה לדון, קשור לאופן שבו הפרקטיקה של בחירת שם המשפחה לאחר הנישואין, שהיא פרקטיקה חתרנית פמיניסטית במהותה, מתנקה בישראל מחתרנותה ומנוכסת לטובת המרכז ההגמוני ולשמירה על הסדר הקיים. כך מתברר למשל מהדרך שבה הקפידו מרבית המרואיינות לתאר את פעולתן כנגד המנהג הפטרונימי כמעשה אישי, פרטי, מונע משיקולים "פנימיים", המנותקים מההקשר החברתי-תרבותי-פוליטי הרחב, או במלותיהן "לא בגלל שאני פמיניסטית".

אמהות עם הפרעות אכילה ומאבקן בהעברה הבינדורית של הפרעה:

למלל את המאמץ שלא ניתן לבטאו במלים

דר' שירי שדה שרביט 1,2,3

1 המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בר אילן

2 יחידה להפרעות אכילה, מרפאת הנוטרים, מרכז רפואי שלווה

3 ביה"ס החדש לפסיכולוגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה

בפרספקטיבה פסיכולוגית-פמיניסטית, הפרעות אכילה (הפא"כ) הן ביטוי קונקרטי ליחסי הכוח המגדריים הלא-שוויוניים בחברה. נשים הסובלות מהפא"כ מדגימות בגופן ובנפשן את הקונפליקט הנשי בעולם המערבי, בו נשים יכולות להגיע למימוש עצמי בדרכים מגוונות, אך בה בעת מצופה מהן גם למלא תפקידי מגדר "סטריאוטיפים". מה עובר על נשים אלו כאשר הן עוברות לשלב ההתפתחותי של אימהות צעירה? עד כמה מועצם ומוקצן מאבקן בדומיננטיות של ערכי הרזון והשליטה העצמית, בהדרה שלהן ממוקדי הכוח ומשדה השיח המדכא?

בהרצאה אדון במחקר שערכתי אודות אמהות עם הפא"כ. בקבוצת המחקר השתתפו 29 דיאדות של אמהות עם הפא"כ וילדיהן, ובקבוצת הביקורת – מספר משתתפים זהה. המחקר, מסוג של שיטות משולבות (mixed method), כלל כלי דיווח עצמי, אבחון התפתחותי לילד, ניתוח אינטראקציות אם-ילד בשתי סיטואציות חצי-מובנות וכן ראיונות חצי-מובנים עם כל האמהות עם הפרעות האכילה.

הממצאים בחלקים הכמותניים של המחקר הדגישו את הפגיעה בתפקוד ההורי ובקשר אם-ילד בקרב האמהות. אולם באמצעות הראיונות עלו נושאים חבויים: ניתן היה לשמוע את המאבק הפנימי של האמהות בין שני כוחות מנוגדים – בין ההפנמה של השיח המדכא תיאבון ושואף למשמוע הגוף, לבין הקול בריא של אם הדואגת לילדיה ונאבקת בהפרעת האכילה בכל עוזה למענם ולמענה. ללא ההקשבה לאמהות באמצעות הראיונות, לא ניתן היה לגלות את המאבק העיקש שלהן בהעברה הבינדורית של הדרה חברתית והזרה אישית-גופנית.

הפוליטיקה ויחסי הכוחות בחברה משפיעים על הדגשה והסתרה של איכויות במצבים אנושיים רבי פנים. שמיעת קולן של האמהות והמאבק הקיומי שלהן בהפרעת האכילה ובהשפעתה על חייהן, אפשרה לחוקרת להיות מעורבת בבניית תוכנית מניעה/התערבות המיועדת לחיזוק התפקוד ההורי של אמהות עם הפרעות אכילה, בניגוד לעמדה התופסת אותן כאובייקטים הסובלות מפסיכופתולוגיה נרחבת.

מושב 3

מודלים לניתוח נתונים

יו"ר:

ד"ר הדס גולדבלט

מיפוי מתקדם של יחסים בין קטגוריות – כלי ניתוח במחקר איכותני

מירב רבינוביץ, אוניברסיטת בן גוריון
פרופ' לאה קסן, אוניברסיטת בן גוריון ונשיאת מכללת לוינסקי

פרזנטציה זו עוסקת במודל לניתוח מתקדם של יחסים בין קטגוריות (Relationship Between Categories - RBC) - כלי במחקר האיכותני, הרחבה לסווג דפוסי היחסים בין קטגוריות של תותי וחבריה (Tutty, Rothery & Ginnell, 1996) (יחסי הכלה, זמן וסיבה). ההנחה היא שמציאת הקטגוריות הדומיננטיות בנתוני מחקר איכותניים וזיהוי היחסים ביניהם סוללים את הדרך להצעות פרשניות ולבניית תיאוריה. אף על פי כן מעטים הכלים שפותחו לצורך זה. מודל הניתוח המתקדם של היחסים בין הקטגוריות מצביע על שלושה סוגי יחסים נוספים: יחסי צמידות, שילוש וריבוע. יחסים אלו חושפים את המבנה האסוציאטיבי של הטקסט ומגלים כיצד הטקסט עצמו קושר בין המרכיבים השונים שלו. זה הוא כלי חדשני להפקה שיטתית של פרשנויות על בסיס חומר הנתונים הגולמי והוא טומן תרומה חשובה לתיאוריה המעוגנת בשדה (Grounded theory) ולמחקרים פרשניים אחרים. ההצגה תלווה בדוגמאות ניתוח של ראיון סיפור חיים מתחום האלימות.

מבט אישי, פוליטי וחברתי בקריאות שונות של ראיון עומק עם מנהלות ערביות

ד"ר תמר שפירא, המרכז היהודי-ערבי אוניברסיטת חיפה

ד"ר חאלד ערער, המכללה האקדמית בית ברל

פרופ' פייסל עזאיזה, המרכז היהודי-ערבי אוניברסיטת חיפה

מטרת המחקר הנוכחי היא להתמקד במנהלות ערביות בישראל ולקבל מבט אישי, מקצועי, תרבותי וחברתי דרך סיפור חייהן כשמודל אפשרי הוא הדמיון לחברות מתפתחות (Oplatka, 2006), בהן תפקידי מנהיגות "שייכים" לגברים ונשים אמורות להימנע מניסיונות להשיג סוג זה של משרות (Cubillo & Brown, 2003).

השיטה

במחקר השתתפו עד כה 20 מנהלות ממערכות החינוך הרווחה ממחוזות מרכז, חיפה והצפון. כלי המחקר הוא ראיון עומק, במטרה לקבל תיאורים מפורטים על חיי המנהלת ועל מערכות היחסים שלה עם הצוות, עם מנהיגות הישוב, הקהילה והמשפחה. ניתוח הראיונות נערך מתוך גישה נרטיבית בשיטת "הקול במרכז" (Brown and Gilligan, 1992). לפי גישה זו החוקר עוקב אחר "הקולות" השונים של המספר, ומנסה לזהות אותם ולקרוא כל אחד בנפרד. בגישה זו, גלומה האפשרות לחשוף את מכלול יחסיו של אדם עם עצמו, עם הסובבים אותו ועם החברה אליה הוא משתייך, והיא שימשה את החוקרות במחקר פסיכולוגי על נערות. "המדריך למקשיב" שפיתחו החוקרות שימש במחקר קודם על נשים ערביות מובילות במערכת החינוך בישראל (Hertz-Lazarowitz & Shapira, 2005) וכאן יוצגו שלוש קריאות.

תרומת המדריך למקשיב

בקריאה הראשונה נמצא שנשים שהפכו מנהלות זכו לטיפול, עידוד ו/או השראה לפחות מאחד ההורים בילדות והיו שאפתניות עוד בצעירותן. בקריאה השנייה, נחשף ההיבט הפוליטי של המינוי ונמצא שרוב הנשים נתקלו בניסיונות חסימה, מניעה, הכשלה והתנגדות לאישה בתפקיד ניהולי של ראש הרשות ראש הרשות שהיה מעוניין בן משפחה או מקורב. בקריאה השלישית תוארה התקבלות חברתית תומכת. הן נתפסו על ידי הקהילה ראיות ומתאימות לתפקיד, גברים ונשים בישוב תמכו במינוי ללא הבדל של השתייכות כזו או אחרת.

אינטרסקטואליות: תפיסה תרבותית וגישה פרשנית במחקר איכותני

ד"ר אילנה אלקד-להמן, מכללת לוינסקי לחינוך

ד"ר חוה גרינספלד, מכללה ירושלים ומכללת בית רבקה

מטרת ההרצאה המוצעת היא להציג ולהדגים בפני החוקר במחקר האיכותני אינטרסקטואליות כמושג וכשיטה העשויה לכוון מסגרת לניתוח ולפרשנות של נרטיבים קצרים או של סיפורי חיים. האינטרסקטואליות כמושג מרכזי בחקר תרבות מתאים במיוחד למחקר האיכותני הנרטיבי, המושתת על סובייקטיביות המספר, הסיפור, המאזין/ החוקר, ועל הממד היחסי והבלתי קבוע של הידע. עם זאת, שימוש באינטרסקטואליות כשיטה פרשנית במחקר האיכותני לסוגיו תובע מהחוקר מודעות ויכולות שהרצאתנו מבקשת להציג.

בהרצאה נציג את המסגרת התאורטית, ונדגים את יישומה במחקר האיכותני בקריאה ובפרשנות של סיפורי חיים ושל נרטיבים קצרים. לאור המטרה המתודולוגית, יבחרו להדגמה נרטיבים שמייצגים סוגים שונים של קישור אינטרסקטואלי ברמות מפורשות שונות, ברמות מורכבות שונות וברמות אידאיות שונות. הקריאה האינטרסקטואלית שתודגם קשובה לשילוב מרכיבים תרבותיים מסוגים שונים בנרטיב כאמצעי לייצוג עולמו של המספר, לרמיזה על הקשר מקרו לסיפורו, לנקיטת עמדה, לסגנון, לארגון כולל של הנרטיב, להענקת פרשנות של המרואיין לסיפור ולאפשרות של קריאה מחדש של החוקר-הפרשן בנרטיב שלפניו.

תעמולה ושיטת ניתוח תוכן איכותני של סיגפרד קראצאוור

ד"ר אלינה ברדץ'–יאלוב, אוניברסיטת בר-אילן

בשנת 1942 (Garber, 1942, pp.242-245) כתב חוקר ויליאם גרבר, כי קיימים לשיטת ניתוח תוכן כמותי מספר חסרונות אשר מונעים מן החוקרים לעשות ניתוח טוב ומעמיק של מסרים תעמולתיים. לטענתו של גרבר מספר רב של חוקרי תעמולה ניסו למצוא נוסחה אוניברסלית שתסייע בשליטה על המין האנושי וזאת על ידי פירוק, ניתוח, ספירה, סיווג וארגון של ביטויים שונים. למרות שהודה גרבר בכך כי יש יתרונות רבים לניתוח תוכן כמותי, הוא היה ספקן לגבי יעילותה של שיטה זו בהקשר של ניתוח מסרים תעמולתיים. גרבר האמין כי אי אפשר להבין את המסר התעמולתי אך ורק על ידי ניתוחם של קשרים סיבתיים בין המילים. הוא העריך, כי על מנת לעשות ניתוח מוצלח של המסרים יש להבין קודם כל את הקונטקסט הכללי.

על מנת להתגבר על המגרעות והמגבלות שאותן הציב ויליאם גרבר נאלצתי לפנות אל שיטת המחקר אשר פותחה על ידי סיגפרד קראצאוור (Kracauer, 1952-1953, pp.635-640). במאמרו *The Challenge of Qualitative Content Analysis* תיאר קראצאוור באופן תאורטי את שיטת המחקר שלו שהוא קרא לה ניתוח תוכן איכותני.

בדומה לגרבר הציג קראצאוור במאמרו את הבעייתיות של ניתוח תוכן כמותי בהקשר של ניתוח מסרים תעמולתיים. החוקר הבהיר, כי לניתוח תוכן איכותני יש חופש מסוים, אשר מאפשר לחוקרים לפעול מעבר למסגרות סטטיסטיות אשר מגבילות את החוקרים הכמותיים. לפיכך שיטת ניתוח תוכן איכותני שפותחה על ידו העוסקת בנייתו הטקסט כמבנה כללי שאינו מפורק ליחידות בודדות מאפשרת לחוקר לנתח את הקטגוריות המדידות של התוכן הלטנטי.

שיטת ניתוחו של קראצאוור, אשר נבדקה באופן אמפירי במחקר השוואתי של טכניקות תעמולתיות בהן נעשה שימוש במהלך שני קונפליקטים צ'יניים-רוסיים (1994-1996 ו-1999) (2006) התגלתה כאפקטיבית ביותר לסוג מחקר זה. בהרצאה יוצגו יתרונותיה וחסרונותיה של שיטת ניתוח זו כפי שהתגלו במהלך המחקר ויינתנו הצעות לשיפור השיטה.

מושב 4

מחקר ככלי קהילתי

יו"ר:

ד"ר איתן שחר

שיקולי דעת בתכנון מערך טיפולי ומערך מחקרי המשלב גישות כמותיות ואיכותניות

במחקר מלחמה בזמן אמת (שדרות, 2008)

יהודית שפנגלט MSW, אוניברסיטת בן גוריון

ד"ר מירב טל-מרגלית, מכללת סמינר הקיבוצים

ד"ר מירי שחם, מכללת אורט בראודה

המחקר המוצג נערך בשדרות בתקופת הפגזות הקסאמים המסיביות. אוכלוסיית המחקר הייתה נשים דתיות מקהילה ייחודית - גרעין תורני- קהילתי. הנשים קיבלו תכנית טיפול של פסיכותרפיה ממוקדת גוף-נפש על פי מודל STREAM (טל, 2006) כדי לסייע להן להתמודד עם מצבי טראומה ומלחמה מתמשכים. המודל מתייחס להיבטי חוסן והתמודדות בגישה ייחודית בקבוצה המשלבת טיפול בתנועה עם שיטת SE- Somatic Experiencing (ליון, 1997). המודל מתבסס על תפיסת 'הצד החיובי של טראומה', קשב לתחושות, כוח הקבוצה הנעה במרחב בטוח ולימוד כלים להתמודדות. כמו כן נוסף פן ייחודי שפותח ע"י שפנגלט (2008) והביא את חשיבות החיבור של גוף-נפש ביהדות. המטפלות היו גם החוקרות של התכנית הטיפולית.

מטרות המחקר היו: 1. לבדוק מה עוזר בעבר לנשים בקהילה להתמודד עם טראומת מלחמה מתמשכת וכיצד משאבי אמונה וגוף השפיעו על התמודדותן. 2. להעריך את השפעת הטיפול על חוסן ומשאבי התמודדות כולל סמני החלמה גוף-נפש, סימפטומים טראומטיים, אמונה והנחות עולם בקרב המשתתפות.

כלי המחקר שילבו כלים איכותניים של ראיון יחידני ששילב SE וראיונות עומק קבוצתיים, ושאלונים כמותיים שבדקים – סימפטומי טראומה (Briere & Runtz 1996), הנחות עולם (Janoff'- Bulman, 1989), מידת חוזק של אמונה דתית (Plante & Boccaccini, 1997), STREAM-סמני החלמה וחוסן (Tal, 2006).

בהרצאתנו נתייחס לשיקולים בתכנון מערך טיפולי ומערך מחקרי משולבים, לשיקולי הדעת בבחירת שילוב כלי מחקר איכותניים וכמותיים, לשיקולים אתיים במחקר מלחמה בזמן אמת ולמעורבות החוקרים שהם גם אנשי הטיפול.

נציג בעיקר את הממצאים האיכותניים ואת תרומת המחקר לידע בתחום ההתמודדות עם טראומה מתמשכת, חשיבות המשאבים לפי מודל Basic PH (להד, 2000) ותרומת הטיפול לחוסן של הנשים. המחקר מהווה שלב נוסף בפיתוח המודל הטיפולי במקומות נוספים.

מחקר ופרקטיקה - שימוש בכלים נרטיביים כגשר לעבודה עם קהילות

ד"ר ארנה שמר, האוניברסיטה העברית

ד"ר איתן שחר, המכללה האקדמית ספיר ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב

בשנים האחרונות מתרחב ומתפתח תחום האבחון והמיפוי של קהילות תוך שימוש במתודולוגיות נרטיביות. התפתחות זו נובעת מאחיזה של גישות פוסט מודרניות המכירות במורכבות הקהילות, בזוויות ההתבוננות השונות ובמגוון הגישות האפשריות להבנתן.

האבחון הנרטיבי במובנו הפשוט והכוללני הוא לימוד חיי הקהילה במושגים של הסיפורים שאנשים מספרים לחוד וביחד כאשר הם מתכנסים יחדיו. בבסיס התפישה עומדת העמדה שהאמת ההיסטורית אינה קודמת לסיפור אלא, אדרבא, סיפור החיים מבנה ויוצר את האמת. הגישה הנרטיבית על פי זאת, מתמקדת בפענוח ובחשיפה של תהליכי הפרשנות – תהליכי הבחירה שמפעיל המספר על המציאות כדי ליצור את הסיפור. האמת על פי גישה זו, אינה נגלית, כי אם נוצרת באמצעות תהליך פרשני.

תהליך לימוד הקהילה הוא תהליך משותף לעובד הקהילתי או החוקר ולאנשי הקהילה, כאשר מתוקף תפיסה זו נוצרים יחסים הדדיים ושותפויות כלומדים שווים בין ה"מאבחן" וה"מאובחן". אנשי הקהילה הם למעשה המומחים לעניינם, בעלי הניסיון והידע בתחומי חייהם ועיסוקם, בעוד שאיש המקצוע הוא המומחה לתהליך האבחון, המיפוי וההמשגה.

פרסר (Fraser, 2004) מצביעה על היתרון בשימוש בנרטיבים בהקשר להבנה של תופעות חברתיות ומציינת את האפקטיביות של שיטות אלה בעבודה עם אוכלוסיות מתרבויות שונות. פיתוח הכלי של אבחון נרטיבי ישרת את קידום הגישה הבין תרבותית בהיותו מושתתת על ערכים, תפיסות עולם ופרקטיקות דומות. כך למשל, המפגש הבין אישי, השיח השוויוני, הדיאלוג ההדדי וקבלת השונות הינם מכנים משותפים לגישות אלו.

אנו מוצאים חמש סיבות ראשוניות המצדיקות אבחון קהילה באמצעות נרטיבים :
יצירה משותפת, תפיסת המציאות כ"הבניה חברתית", אינטימיות, התייחסות למציאות כמושג רב-מימדי, מפגש בלתי אמצעי, רגישות תרבותית.

בהרצאה נציג מחקר שאנו עורכים המלמד על שימוש בכלים נרטיביים באבחון קהילה. המחקר מסתמך על ניתוחי מקרה של כניסה לעבודה ומחקר עם קהילות בגישה זו.

“פעם אחת הייתה ארץ רחוקה... זה גוש קטיף...”

חוויותיהם של ילדי גוש קטיף ודרכי התמודדותם

מיכל גטניו-קאלוש, בית הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית ירושלים

ההצגה תתמקד ב: א. שימוש בשיטות מחקר איכותניות לתיעוד קולות אותנטיים של ילדים אשר פונו מבתייהם בגוש קטיף וחשיפת משמעות חווית ה"גירוש" עבורם, ב. מיפוי אסטרטגיות ההתמודדות של ילדים שפונו מבתייהם, ג. מרכיב של מחקר פעולה המיועד לעורר מודעות ציבורית לגבי השלכות של פינוי והריסת בתים על ילדים.

המחקר מציג את חווית הגירוש של 15 ילדים שהיו בגילאי 3-6, בתקופה שקדמה לגרוש, בגירוש עצמו ובתקופה שאחריו על-ידי שימוש במתודולוגיה איכותנית, פנומנולוגית. כמו כן, נערכו ראיונות עם הוריהם של הילדים וכן עם חמש גננות.

זהו מחקר איכותני ובו רכיב של מחקר אקטיבי, המבוסס על אמונה שעל התהליך להעצים את המשתתפים בו. באמצעות המללת החוויה וכתירת נרטיב אישי המשתתפים משיגים תחושת שליטה. כמו כן, המחקר מקדם את ראיית הילד כסובייקט בעל דעות ורעיונות עצמאיים וכבעל יכולת לתאר את חיי השגרה שלו ולפרשם. ההקשבה לקולם של הילדים נבעה מההכרה בזכותם להישמע ומההבנה שיש ביכולתם לתרום לידע ולתובנות על נושאים הקשורים לתחומי חייהם. הילדים הוזמנו לספר את סיפורם על הפינוי לכתוב מכתב לעולם או לצבא, או להמציא סיפור על גוש קטיף. הם נשאלו כיצד הגיבו לפני הפינוי ובמהלכו? איך התמודדו עם הפינוי? מה עזר להם להתמודד?

לשם השגת המטרה של הגברת המודעות הציבורית לנושא וכן בכדי ליישם את היותנו שופר לקולותיהם של הילדים בגיל הרך שעברו את הפינוי, ערכנו יום עיון שימוע ציבורי- בו הבמה היתה פתוחה עבור אנשים מגוש קטיף להציג את סיפורם וכאבם, במקביל הוצגו ציורי הילדים, סיפוריהם על גוש קטיף ותוצאות המחקר כולו.

לסיכום יערך דיון בחוויית הגירוש, ובדרכי ההתמודדות בהתאם להקשר ההתפתחותי ולגורמי החוסן והסיכון, תוך התבוננות רפלקטיבית בזהות החוקרת, כחילונית שמעולם לא ביקרה בגוש קטיף, והשפעתה על מהלך המחקר.

”מוטב יחדיו”: סוד הסיפור המנצח

תרומת מחקר נרטיבי לקובעי המדיניות החברתית שרית ברזילאי, מכון סמ”ל

גולן פלג פדידה- המכללה האקדמית עמק יזרעאל

מחקרים מצביעים על כך שעמדות הציבור וקובעי המדיניות כלפי מי שחיים בעוני נוטות להיות שיפוטיות. אולם כאשר יש בידי האנשים מידע שונה על אי שוויון ועל חייהם של אנשים המתקיימים על הכנסה נמוכה, הם נוטים לתמוך בצעדים לצמצום העוני.

אכן המאבק בין ייאוש לתקווה בחקר אוכלוסיות מובסות טמון בפרספקטיבה המחקרית שלהם על האנשים החיים בעוני אשר היא תורמת לעיצוב דעת הקהל וקובעי המדיניות.

בהרצאה זו נבקש להציע מתודולוגיה מחקרית שבאמצעותה ניתן לרתום את המחקר הנרטיבי ליצירת שינוי בעמדות הציבור כלפי העניים חיים בעוני.

השימוש במתודולוגיה זו עוצב במסגרת החקר והתיעוד של תוכנית ”מוטב יחדיו” שהינה תפיסה ייחודית וחדשנית במערכות החינוך והרווחה בישראל ובארצות אחרות. התוכנית מושתתת על פעילויות שעוצבו במסגרת של שותפויות בין תושבים, רשויות ואנשי מקצוע ההוגים והמבצעים ביחד את המהלכים השונים והמגוונים התורמים לאנשים החיים בעוני. בשלב זה התוכנית פועלת במסגרת ”אשלים” בחמש עשרה רשויות מקומיות ברחבי הארץ.

במסגרת המחקר גיבשו פרספקטיבה דו-ממדית לחקר חייהם של אנשים החיים בעוני:

א. חקר פתרונות מערכתיים ומוסדיים לעוני ולאי השוויון המדגים כיצד שינוי הוא אפשרי ומטיל זרקור על הדרך שבה עיצוב ההתארגנות עשויה לצמצם ומצמצמת את אי השוויון ותורמת לאלה החיים בעוני.

ב. חקר סיפורים אישיים של אנשים החיים בעוני, החושפים את הפנים של העוני ומאירים את הגבול הדק שמתקיים בין החיים בעוני לבין אחרים.

הפרספקטיבה של מחקר זה עשויה ללמד על הדרך שבה המחקר האיכותני עשוי לתרום ליצירת שינוי חברתי.

מושב 5

השתקפויות של העצמי

יו"ר:

ד"ר גבריאלה ספקטור-מרזל

"קיץ 1954"

ד"ר דליה מאיר

תמונה ישנה בשחור לבן, עבודת אומנות פלסטית בסגנון קולז', שילוב צילום וציור- צילום הילדה דומיננטי בעבודה זאת. בתהליך העבודה היה שילוב של דמיון מודרך, תצלום ואומנות.

המתודולוגיה-מחקר איכותי -ההנחה שתופעה נבדקת איננה ניתנת למדידה כמותית, כי אם לחקירה שיש בה פירושים של החוקר והנחקרים (בן יהושע, 2001).

הגישה אינדוקטיבית, המתבוננת וחוקרת הן את המערכת של היחיד והן יחסי-גומלין חברתיים. מחקר היוריסטי- תהליך של חיפוש בתוכו ימצא החוקר את טבע המשמעות של החוויה ושל ההתפתחות. ניתן יהיה להמשיך לחקור, לנתח ולפתח. הנושא- חקר מקרה של פורטרט עצמי- השוואה להיום, השוואה לדיווחים של המצלם וקרובים בתקופת הצילום.

בין מטרות המחקר ושאלות המחקר-

כיצד ניתן להשתמש בצילום ובציור ככלי להבנה עצמית וניתוח עצמי?

מה ניתן ללמוד מתוך התבוננות בצילום- ציור והשוואה עם דיווחי הסובבים מזמן הציור- לאחר חמישים שנה?

כלים:

1. ניתוח ערכים ויזואלים של הציור- טקסט ויזואלי
2. ניתוח ערכים תוכניים של הציור- רפלקציה עצמית
3. ניתוח תוכן של טקסטים של תגובות קרובי המשפחה

היבטים מתודולוגיים ייחודיים לחקר ממד הרוח

דידה קימור, אוניברסיטת חיפה

הדיכוטומיה שבין קיום אותנטי ובלתי אותנטי עוברת כחוט השני בכל הפילוסופיות של ההגות האקסיסטנציאליסטית. בכולן, מצביע המעבר מן התודעה היומיומית, אל תודעת זהותו הפנימית ביותר של האדם, על גילוי ממד סמוי בתוכו- הממד הרוחני של הווייתו. גילוי זה מעבירו לאופן ידיעה חדש, של עצמו ושל העולם, שלא היה נגיש לו בתודעתו הרגילה.

נשאלת השאלה, מהי המתודה לחקירת אופן ידיעה זה? אלו כלים עומדים לרשות האדם, היכולים לסייע בחקירה ובגילוי הממד הרוחני שבו? ההרצאה מבקשת להציע, שהמסגרת המושגית של המחקר ההיוריסטי יכולה לתת תשובה לסוגיה זו, כמתודה פנומנולוגית איכותנית, שכוחה היחודי בחשיפת אמת ע"י חקירה-עצמית ממצה, דיאלוג עם עצמי ועם אחרים וגילויים יצירתיים של חוויה, המעבירים את החוקר לרמות גבוהות יותר של תודעה. הטענה היא, שתהליכים אינטימיים ואותנטיים של העצמי, יוצרים "ידע אוטוביוגרפי" אמין, המבוסס על מרקמים ומבנים של התנסות חיה, בה מתגלות שכבות ודקויות חדשות של מהות ומשמעות.

בכוונתי לקחת אופן חקירה זה צעד נוסף ולטעון, שהחקירה העצמית עצמה מייצרת את המרחב בו מופיעה התופעה הנחקרת. ההתבוננות פנימה מנכיחה את הממד הרוחני, כך שהחוקר הופך להיות כלי החקירה עצמו ונוצרת זהות בין נושא המחקר ומושא המחקר. טענה זו מציעה התמודדות עם הסוגיה האפיסטמולוגית מזוית הראיה של חקר התודעה, אלא שהחידוש נעוץ בטענה ל"פתיחת הסוגריים" שהניחה הרדוקציה הפנומנולוגית ולאופן התבוננות, המעביר את האדם מן הסובייקטיבית הפרטית אל חווית ממשות, הנושאת עמה תחושת ודאות, בעלת טענה לאמת.

להנהרת הגישה המוצעת ידונו מושגים מדיסציפלינות שונות. המושג "רפלקסיביות ראדיקאלית" יוצג כמושג מקשר בין שאלת הידיעה-העצמית והידיעה, ויוצע כגשר בין האפיסטמולוגיה לאונטולוגיה. כמו-כן תהא התייחסות למושגים כגון: "הסדר הסמוי", "ההבנה הסמויה", וה"לא מודע הרוחני" ותיבחנה הנחות היסוד המתחייבות מגישה זו. בסיום תובא דוגמה קצרה לאופן חקירה שכזה.

סיפורי חיים של אמהות ואבות לבוגרים על רצף האוטיזם החיים במסגרת חוץ ביתית

עדנה מישורי, האוניברסיטה העברית בירושלים

עבודה מחקרית זו שנערכה על ידי, עוסקת בסיפורי החיים של הורים לבוגרים עם אוטיזם החיים במסגרת חוץ ביתית. בהיותי אני עצמי אם לאדם בוגר עם אוטיזם אני שייכת לקבוצת המחקר ובכך ניתן לראות את הדמיון בין מאפייני כחוקרת למאפייני הנחקרים. ניתן לראות מחקר זה כעבודה אוטואתנוגרפית מאחר והיא כוללת תיאור ופרשנות של קבוצה אנושית שאני חלק ממנה.

באמצעות השיטה המחקרית העוסקת בסיפורי החיים ניתן להאיר את התהליך הפנימי העובר על הורים לילד עם אוטיזם המורכב מהשפעת גומלין בין הילד, הוריו ומעגלי החיים הסובבים אותם.

העבודה משלבת נקודות ראות של ארבעה ממדים: הראשון, תיאוריהם הסובייקטיביים של ההורים, בהתייחסות לתקופות שונות בחייהם, לסגנון ההתמודדות ולמעגלי התמיכה שלהם. המטרה היא להביא את קולם לחזית השיח הציבורי, המקצועי והאקדמי. ממד נוסף הוא הפרספקטיבה המחקרית הרחבה המתייחסת לתמות המשותפות שעלו מסיפורי ההורים והמאפשרות הסקת מסקנות ופיתוח דרכי התייחסות מעודכנות. ממד שלישי הוא עמדותי המיוחדת כחוקרת. לעובדת היותי, אם לאדם עם אוטיזם, יש השפעה על האינטראקציה בני לבין הנחקרים ועל התייחסותם אלי כבעלת ניסיון דומה המאפשר לי להבין את חוויותיהם לעומקן. ממד רביעי, הוא היותי גם איש מקצוע בתחום הטיפול, החינוך והארגון. תפקודי בשני צידי המתרס מהווה מצב המייצר תובנות וקשרים חשובים אך אולי גם גורם קונפליקטואלי פנימי כאשר שני מרכיבים אלה אינם תמיד באיזון.

נקודת מבטם של ההורים בוחנת את ניסיון חייהם ואת דרכי ההתמודדות לאורך כל שנות "הורות המיוחדת". הם מבטאים תהליך התפתחותי מתמשך של יציאה מהכאב אל מציאת נקודות כוח ודרכי התמודדות. גם כיום כאשר הבנים עם אוטיזם הגיעו לגיל בגרות, הם עדיין מהווים מרכיב עמוק ומשמעותי בזהותם של ההורים שחווים "הורות מיוחדת, בוגרת" שכמעט ולא נחקרה.

סיפורי ההורים מראים כי לקותו של ילדם אמנם מהווה גורם כואב וקשה בחייהם אך גם סייעה בידיהם לצמוח ובכך מהווה גם את המסר האישי שלי אותו שאבתי מניסיוני האישי כאם, כאיש מקצוע ומחברי ההורים.

נרטיבים של שחקניות תיאטרון על בחירתן במקצוע-אתנוגרפיה ששברה את ליבי

דפנה בר, האוניברסיטה העברית, ירושלים

ב 31 ראיונות נרטיביים, סיפרו שחקניות תיאטרון, על בחירתן במקצוע זה, שיובהר כיוצא דופן, וכמגדיר מחדש את העצמי יותר מאשר קריירות אמנותיות אחרות ואולי, קריירות בכלל. המטרה היא חילוץ מבני-עומק מסיפורי המרואיינות. בכך הכוונה, לפרשנות של כל סיפור כטקסט העומד בפני עצמו, וכן למציאת מכנים משותפים לסיפורים. כל זה הוביל לתובנה, לגבי בחירת נשים, בקריירה מקצועית, אמנותית, יוצאת דופן, למקומן החברתי, ולהבניית העצמי שלהן מחדש, בחברה ובתרבות הישראליות. המחקר נעשה על נשים מן המגזר הדומיננטי בחברה – יהודיות-חילוניות, עירוניות. מטרה משנית היא להבין כיצד תופסות המרואיינות את השפעת אמהותיהן על בחירתן. על-פי ממצאים אחדים בולטים, הקשורים למטרה העיקרית, התמות המרכזיות של הסיפורים חצו גילאים ומוצאים אתניים. שליש מן המרואיינות (10) סיפרו ש"המקצוע בחר בהן". לגבי חמש, הרצון לשחק נבט מילדות, ככרטיס הכניסה להתקבלות בחברה, והתגבש כ"הישרדות". להשפעת האימהות, כפי שהמרואיינות סיפרו זאת, לא היה אפיון ברור. ברוב הראיונות הייתה בחירת המקצוע מתוארת כשונה מציפיות האם (וגם מציפיות האב) מן הבת, המרואיינת. למרות זאת, היו מספרות שדיברו על יצירתיות שהן גילו באימן, שהייתה כישרון אמנותי חבוי, שהאם לא העזה לבטא, במידה שתעורר עליה כעס מהסביבה. היו שדיברו על מתח שבין המשכיות האם לבין מרידה בה, בבחירת המקצוע. בכל מקרה, השפעת האם על בחירת המקצוע של הבת לא הייתה חזקה בסיפורי הבנות, ולא מפורשת, פרט למרואיינת אחת, שאותה אימה דחפה ממש לבחירה במקצוע, עוד מהיותה בת 4. גם בנות לאמנים ולאמניות במה לא סיפרו על השפעה חד משמעית, וחזקה של האם על בחירתן במקצוע הבמה, חוץ מאשר מרואיינת אחת, שאימה הייתה זמרת, לא שחקנית תיאטרון. הייתה תחושה, שהמספרות, גם בנות לאמניות במה מנסות בכל כוחן לומר, שהאם איננה מקור השפעה, ובכל-אופן, לא מרכזי. המתודולוגיה כללה ראיונות פתוחים, מובנים באופן חלקי, והם כללו שלושה חלקים: החלק הראשון היה שאלות דמוגרפיות, סטנדרטיות. החלק השני היה לב הראיון, וכך הוא גם הוצג בפני המרואיינות, וכלל שאלה: "ספרי לי את סיפור בחירת המקצוע". ניסוח השאלה, מצד אחד, תחם את הבקשה שלי, לשמוע על הבחירה במקצוע משחק במה, מתוך מכלול החיים של כל מספרת. מצד שני, הניסוח היה פתוח, באופן, שלא הדריך את המרואיינות לסוג סיפור כזה ולא אחר, לא לצורה ולא לתכנים מסוימים, דוגמת סיפור של מניעים וסיבות לבחירה במקצוע. במהלך חלק זה של הראיון לא שאלתי שאלות, על בסיס הנחת עבודה, שבדיעבד נראית לי שגויה, ששאלות הן בבחינת התערבות בסיפור, הגורמת לו הטיות ו"רעשים" מן הסוג האסור מתודולוגית. בדיעבד אני יודעת, כי כל הקשבה לסיפור, גם השתקנית ביותר, ובוודאי בסיטואציה של ראיון מחקרי, היא "התערבות", לעומק הסיפור והמספרת. הסיפור, כמו כל סיטואציה של ראיון מחקרי, (וכמו כל שיחה בין אנשים, למעשה), הוא ממילא תוצר המפגש האינטרסובייקטיבי, בין מראיינת למרואיינת, כפי

שחוקרים בתחום מאשרים, וכפי שרכות המתודולוגיה מאפשרת. לאחר מכן, בחלק השלישי, הצגתי מספר שאלות הנוגעות למטרה המשנית של המחקר. בחלק זה של הראיון, בניגוד לחלקו השני, הרשיתי לעצמי שיחה יותר חופשית עם המרואיינות. עלו שאלות ספונטניות, שלא תוכננו מראש. כאן, מצאתי את עצמי גם עונה על שאלות המרואיינות אלי, הנוגעות לחיים שלי. ברגעים אלה התמודדתי, במצב לא מתוכנן מראש, עם השאלה – כמה לחשוף מעצמי בפני שותפתי לשיחה, ומה לחשוף. עזרה לי העובדה, שקראתי חומרים על ראיונות בין חוקרות לנחקרות. ידעתי, שפתיחות הדדית תגביר את האמון בי, כחוקרת, ותעניק תחושה נוחה למרואיינות. עזרה לי הסיטואציה, המתוארת בספרות, כסובייקטיביות ההדדית לעומק בין נשים. ערכן של שאלות ספונטניות למספרות ומצידן אלי, כפי שלמדתי מאוחר יותר, הוא גבוה ביותר. שאלות אלה שוברות את התבנית של מהלך מתוכנן מראש של ראיון. הן סוטות מן התכנים המתוכננים מראש, ומזמינות את המספרות לדבר על דברים שיייתכן והן רצו לדבר עליהם, אבל לא תמיד הן נשאלות עליהם, משום שהידע הנצבר בקרב חוקרים נוטה להתמסד, ולהתבסס כחלק מן הסוציאליזציה של החוקרים/ות. עבודת הניתוח והפרשנות הוכתבו ע"י מתודולוגיה נרטיבית, שעסקה בניתוח לשוני של הטקסטים. אסתפק כאן בהיבטים אחדים בעבודת ניתוח הטקסט ופרשנותו. ראשית, למדתי, תוך כדי הקלדת הראיונות המוקלטים, שזהו אחד השלבים החשובים בעבודתי. תוך כדי הקלדה ישנם משפטים ופסקאות שאני מסמנת באדום ובמודגש, ורושמת לעצמי, בהמשכן, הערות בסוגריים להתייחסות, ולניתוח. הערות אלה, פעמים, שולחות אותי לחומרי קריאה רלבנטיים, ולעיתים הם אסוציאציות לסיפורים קודמים שכבר שמעתי, ולמקורות השראה אחרים. שנית, ההיבטים המתודולוגיים התייחסו, כאמור, לשפה שבה מסופר הטקסט. אחדים מהם היו, למשל: פירוק הסיפור לתחילתו ולסופו. כמו-כן איתרתי מטפורות בו, שהובילו לזיהוי תמות מרכזיות. תמות אלה נבחנו בכל הסיפורים. כן הסתמכתי על אסוציאציות שלי, ובעיקר הובלתי ע"י המרואיינות בחתירה לתוך הסאב-טקסט. בעקבות הניתוח, מחקר תזה זה נחלק לארבעה פרקים. 1. פרק שנכתב בעקבות המרואיינות, ועוסק ב-מהו התיאטרון עבורן. 2. התייחסות המרואיינות למגדר ולמוצא. 3. בחירת המקצוע, וניסיון לקשר בין הפרקים. 4. פרק נוסף יוחד לבנות לאמניות במה. מסמך זה הוא גם אוטואתנוגרפי. נושא המחקר מתבסס על צורך שלי להיפגש מחדש, עם הפגיעות, כבת לשחקן תיאטרון. חרוטה בי חווית המסרים הכפולים, במציאות שלפיה, ביליתי זמן ניכר מילדותי בתיאטרון, ותחת אילוץ לעזור לאבי ללמוד מחזות בעל-פה, בהקראתי את דברי הדמות שעימה הוא מקיים דיאלוג. עם-זאת, לא אשכח את משפטו הרווח: "בפעם הראשונה, שאני שומע צליל נכון מהגרון שלה, אני מסרס לה את מתרי הקול".

שולחן עגול – דברים שרצית לשאול ולא יכולת להפנותם למנחה שלך

פרופ' נעמה צבר-בן יהושע, אוני' תל-אביב ומכללת אחוה

מפגש פתוח ולא מתוכנן שיתפתח בהתאם לאנשים שייטלו בו חלק. מוזמנים תלמידי מחקר הרוצים לדון בסוגיות "שאינם יכולים להפנות למנחים שלהם".

מושב 7

מחקר איכותני ומחקר בכמותי בחינוך ובחברה – הילכו שניים יחדיו

בלתי אם נועדו?

יו"ר:

ד"ר חנה עזר

“החיים מתפרקים לי בין האצבעות” - מצוקות בני נוער באספקלריה של דואר אלקטרוני

ד"ר שרה רוזנאו, המכלה האקדמית בית ברל

ד"ר יצחק גילת, מכללת לוינסקי לחינוך

בני נוער רבים שנתונים במצוקות נפשיות נמנעים מפנייה למקורות עזרה מסורתיים בגלל בושח וחשש מחשיפה. הסביבה המקוונת מציעה אפשרויות למתן עזרה זמינה בתנאים של אנונימיות ומהווה מקור אטרקטיבי לפניות צעירים במגוון מצוקות נפשיות. העבודה הנוכחית התמקדה בתהליכים של עזרה נפשית המתרחשים בסביבה של דואר אלקטרוני, ובחנה שלוש שאלות:

א. מהם מאפייני הפניות לעזרה של מתבגרים בערוץ הדואר האלקטרוני? ב. אילו דרכים נוקטים המתנדבים במטרה לסייע לפונים? ג. כיצד משפיעה סביבת התקשורת של דואר אלקטרוני על אופי האינטראקציה של חיפוש עזרה?

הנתונים כללו 65 פניות מצוקה שהתקבלו ממתבגרים בשרות המקוון של ער"ן בדואר האלקטרוני ונענו על-ידי מתנדבים. ניתוח הנתונים כלל שילוב בין גישה איכותנית וגישה כמותית, בשתי דרכים. א. מתודולוגיה איכותנית המבוססת על ניתוח תוכן ויצירת קטגוריות בשילוב עם מתודולוגיה כמותית שתוכננה מראש ובחנה את שכיחויות הקטגוריות. בדרך זו נבחנה שאלת המחקר הראשונה. ב. מתודולוגיה איכותנית שהראתה כיצד משפיעות התכונות של דואר אלקטרוני כסביבה תקשורתית על מאפיינים של הצגת הבעיה ואסטרטגיות התגובה. הממצאים שעלו בניתוח האיכותני הובילו לניתוח כמותי שלא תוכנן מראש בהיבט נוסף של השפעת הערוץ על האינטראקציה. בדרך זו נבחנה שאלת המחקר השלישית. שאלת המחקר השנייה נותחה בניתוח איכותני בלבד.

הממצאים הראו שבני נוער פונים בדואר האלקטרוני במגוון רחב של מצוקות, מצפים לעזרה בעלת אופי תכליתי ונענים על ידי אסטרטגיות מכוונות רגש, מכוונות חשיבה ומכוונות התנהגות. הניתוחים האיכותני והכמותי חשפו מספר דרכים בהן התכונות התקשורתיות של דואר אלקטרוני מעצבות את האינטראקציה בין הפונה במצוקה לבין העונה.

מבחינה מתודולוגית מדגים המחקר שילוב מתוכנן מראש של הפרדיגמות האיכותנית והכמותית כהשלמה ביניהן וכן שימוש בפרדיגמה כמותית לצורך הרחבה של הממצאים האיכותניים.

לחץ בהכשרה להוראה והשלכותיו על המתכשר להוראה

ד"ר שרית סגל, מכללת לוינסקי לחינוך

ד"ר חנה עזר, מכללת לוינסקי לחינוך

ד"ר יצחק גילת, מכללת לוינסקי לחינוך

תקופת ההכשרה להוראה מהווה צומת מצבי-לחץ הנובעים ממקורות הקשורים בלימודים ובחיי היומיום של הסטודנטים. המחקר הנוכחי בחן את מוקדי הלחץ במהלך ארבע שנות ההכשרה, דפוסי ההתמודדות עם מצבים אלה והשפעת הלחץ על תחושת הרווחה המקצועית כפי שמשתקפת במוטיבציה להוראה ובתחושת המסוגלות העצמית.

המדגם כלל 526 סטודנטים הלומדים בכל ארבע השנים ובכל מסלולי ההכשרה להוראה. במחקר נעשה שילוב בין מתודולוגיה כמותית למתודולוגיה איכותנית. השילוב התבטא ביישום מתודולוגיה איכותנית לצורך פיתוח כלי כמותי לבחינת תחושת הלחץ.

בהקשר זה, ראיונות אישיים עם סטודנטים ושאלונים נרטיביים שמילאו בנוגע להתנסויות מעוררות לחץ בהכשרה שימשו בסיס לניסוח היגדים לשאלון מובנה. מהנתונים האיכותניים ניתן היה למפות את מקורות הלחץ, ומהניתוחים הכמותיים לבחון את עוצמת מקורות הלחץ והשתנותם במהלך ההכשרה להוראה ולבדוק את הקשרים בינם לבין תחושת הרווחה המקצועית. מיופי מצבי הלחץ העלה ארבע קטגוריות: לחצים אקדמיים, פחד קהל וחשש מהערכה, תחושת בדידות, לחצים חיצוניים שאינם קשורים ללימודים. אשר להשתנות תחושת הלחץ נמצא כי במעבר מהשנה הראשונה לשנה השנייה מתחוללת עלייה משמעותית בעוצמת הלחצים הלימודיים והלחצים האישיים. עוצמת הלחץ נשארת גבוהה בהמשך ההכשרה, למעט ירידה בלחצים הלימודיים אצל סטודנטים בשנה ד'. עוד נמצא כי הלחצים משפיעים באופן דיפרנציאלי על שני ההיבטים של הרווחה בהכשרה להוראה: המוטיבציה לעסוק בהוראה מושפעת מהלחצים האקדמיים והמסוגלות העצמית מושפעת מלחץ בעל אופי ממוקד יותר של פחד קהל. אשר לדפוסי התמודדות, נמצא כי הנכונות לפנות לעזרה בלתי-פורמאלית קשורה למוטיבציה גבוהה להוראה ולתחושה של מסוגלות עצמית. העבודה מפרטת המלצות שנגזרות מן הממצאים. מבחינה מתודולוגית מדגים המחקר הזנה בין פרדיגמות: שימוש בכלים איכותניים - הראיון והשאלון הנרטיבי, לצורך פיתוח כלי כמותי - השאלון.

מסוגלות עצמית ותפיסת מקצוע ההוראה בעיני סטודנטים במהלך הכשרתם:

נקודת מבט כמותית ואיכותנית

ד"ר יצחק גילת, מכללת לוינסקי לחינוך

ד"ר רחל שגיא, מכללת לוינסקי לחינוך

פרופ' עירית קופפרברג, מכללת לוינסקי לחינוך

המחקר המוצג בחן שני היבטים בהתפתחות המקצועית של סטודנטים להוראה במהלך ארבע השנים של ההכשרה: מסוגלות עצמית ומוטיבציה להוראה. המחקר שילב מתודולוגיה כמותית, שיושמה בשלב הראשון, עם מתודולוגיה איכותנית שיושמה בשלב השני. במחקר הכמותי השתתפו 246 סטודנטים להוראה בארבע שנות הלימודים, שמילאו שאלון מובנה למדידת מסוגלות עצמית ומוטיבציה להוראה. הממצאים העלו שהמסוגלות העצמית משתנה בדפוס ליניארי של עלייה רציפה בארבע השנים של ההכשרה בעוד אשר המוטיבציה להוראה משתנה בצורת U כאשר היא בעלת רמה גבוהה בשנה הראשונה, יורדת בשנים ב' ו ג' ועולה בשנה ד'. לאור ממצאים אלה נערך מחקר איכותני שנועד לתקף את הממצאים הכמותיים ולהאיר אותם על ידי בחינה אפשרית של דפוסים נוספים וזיהוי מאפייני תהליך השינוי. שישים סטודנטים בשנה ד', שלא השתתפו בשלב הראשון, התבקשו לייצג את תפיסותיהם בנוגע לשינויים במסוגלות העצמית ובמוטיבציה להוראה בשלוש שיטות: ציורים, תרשימים ותיאורים מילוליים. הממצאים האיכותניים הצביעו על דפוסים דומים לאלה שהתקבלו מהניתוח הכמותי, אך גילו גם דפוסים נוספים (למשל, דפוס ליניארי של מוטיבציה להוראה). כמו כן הם איפשרו להבין באופן מעמיק יותר את תהליך השינוי שזוהה בחלק הכמותי. למשל, הם הראו כי גם כאשר השינוי הוא ליניארי, ניתן לזהות בו שני שלבים, כאשר ההשתנות בין שנה ג' לשנה ד' שונה במהותה מתהליך ההשתנות בין שנה א' לשנה ג'. תרומת המחקר מבחינה תיאורתית היא בחשיפת האופי הרב ממדי של התפתחות מקצועית במהלך ההכשרה להוראה. מבחינה מתודולוגית מדגים המחקר את התועלת של יישום מתודולוגיה איכותנית בתיקוף ובהעמקה של ממצאים כמותיים לצורך הבנה עשירה יותר של התופעה הנחקרת. כמו כן מדגים המחקר שימוש בייצוגים איכותניים שונים לבחינה של אותה תופעה.

”השלום מתחיל בינינו ... אנחנו הולכים לחנך דור”

מחקר הערכה לתכנית משותפת למכללה לחינוך חילונית ולמכללה לחינוך דתית

ד”ר אביגיל צברי, המכללה האקדמית תלפיות

ד”ר רבקה פנייבסקי, המכללה האקדמית תלפיות

ד”ר חנה עזר, מכללת לוינסקי לחינוך

ד”ר רחל שגיא, מכללת לוינסקי לחינוך

ד”ר יהודית שטיימן, מכללת לוינסקי לחינוך

בעשור האחרון התקיימה בשתי מכללות לחינוך, דתית וחילונית, תכנית התערבות שמטרתה קיום דיאלוג ויצירת הבנה בין המשתתפים בתכנית. במסגרת מחקר ששילב מתודולוגיות כמותית ואיכותנית נבדקה השפעת התכנית על בוגרות התכנית, חברי הסגל ומובילי התכנית משתי המכללות. מתודולוגית המחקר וכלי המחקר נבחרו בהתאם לשאלות המחקר ולאוכלוסיה הנבדקת ואיפשרו שילוב המידע המתקבל.

שאלת המחקר המתייחסת לעמדותיהן של בוגרות הקורס נבדקה בעזרת סקר טלפוני שנותח סטטיסטית בכלים כמותיים וכלל היגדים הבודקים את מידת שביעות-רצון ואת תרומת התוכנית לתחומים שונים. בסקר השתתפו 133 בוגרות התכנית מהשנים 2008-1999. במקביל, נעשה שימוש במתודולוגיה איכותנית להבנה מעמיקה יותר ולהשמעת קולות הסטודנטיות-הבוגרות. לשם כך נערכו ניתוחי תוכן לשאלות הפתוחות בסקר, ונערכו ראיונות מיקוד קבוצתיים עם סטודנטיות משתי המכללות.

בדיקת התפיסות של מובילי-התכנית נערכה בכלים איכותניים. גודל המדגם של נחקרים מקבוצה זאת הוביל לשימוש בראיונות עומק, התואמים פרדיגמה איכותנית. הראיונות נותחו ניתוח תוכן ושימשו בין השאר כבסיס להפקת ההיגדים לסקר הטלפוני לסטודנטיות-הבוגרות.

הממצאים מראים שהמשתתפות משתי המכללות תופסות את הקורס המשותף כחוויה שונה משאר הקורסים ברמה גבוהה מאוד, ומעל ל- 90% ממליצות על המשך הפעלתו. ההוראה המשותפת של שני מרצים, אחד מכל מכללה, נתפסה על-ידי רוב הסטודנטיות-הבוגרות ועל-ידי מובילי-התוכנית כתורמת להצלחת הקורס. הדיאלוג ביניהם, ולעיתים אף חילוקי הדעות, היוו גורם מאתגר למשתתפות ולמרצים כאחד. כמו כן, הוויתורים שהצריך המפגש המשותף בתחום הנורמות ודרכי ההתנהגות, ובהיבטים הטכניים, התקבלו על-פי-רוב בהבנה בשני המגזרים. נושאים טעונים מבחינה אמונית ואידיאולוגית עוררו מתחים.

בהרצאה ידונו המשמעויות המתודולוגיות של שילוב הפרדיגמות ותרומתן למחקר, וכן השלכות המחקר והמלצות לעתיד. מבחינה מתודולוגית מדגים המחקר שילוב והשלמה של שתי פרדיגמות מחקריות על פי שאלות המחקר ועל פי היקף אוכלוסיית המחקר.

מושב 8

הכשרת אנשי חינוך

יו"ר:

ד"ר אריאלה גדרון

”וואלס עם עצמי”: הקולאז’ המטפורי ככלי לחשיפת תפישות מדריכים פדגוגיים את ”שיחת המשוב”

ד”ר רבקה הלל לביאן, מכללת לוינסקי לחינוך

ד”ר גילה רוסו צימט, מכללת לוינסקי לחינוך

ענבל בכר כץ, מכללת לוינסקי לחינוך

מחקר זה עוסק בשאלה כיצד תופשים מדריכים פדגוגים את ”שיחת המשוב”. השאלה נבדקה במתודולוגיה איכותנית באמצעות כלי הנקרא: קולאז’ מטפורי (צימט-רוסו וחוב’, 2009). המטפורה היא מנגנון מרכזי ובסיסי בפעילויות חשיבה שונות. עיקרה הוא העברה מושגית מתחום מקור, הכולל בדרך כלל מושגים קונקרטיים, אל תחום היעד, הכולל בדרך כלל מושגים מופשטים (Lakoff & Johnson, 1980).

קולאז’ משמעו ”הדבק”: אוסף אלמנטים חזותיים שנאספו על גבי מצע משותף. הקולאז’ המטפורי מאפשר למשתתף להשתמש בו זמנית בכתיבה ובציור וברכיבים חזותיים מן המוכן. האלמנטים החזותיים מתפקדים כגירוי, מעשירים רעיונות, ויוצרים הקשרים. התוצר משמש לחוקר כלי לייצוג הבנתו של המשתתף. בתהליך הניתוח נחשפים דימויים והבנות סמויות של המשתתף.

מדריך פדגוגי משמעותי ומרכזי בהכשרת מורים ותפקידו פיתוח מקצועי של הסטודנט להוראה. שיחת המשוב מהווה בסיס לשיח רפלקטיבי בין המדריך למודרך ובכך עשויה להוות בסיס לשינוי תפישתי (מרגולין וחוב’, 2002).

במחקר השתתפו 18 מדריכים פדגוגיים. מתוך יצירותיהם עלו ארבע תמות מרכזיות ששיקפו את תפישתם את שיחת המשוב. **תמה ראשונה** עוסקת בתנאים לשיחת המשוב, **תמה שנייה** עוסקת במאפיינים לשיחת המשוב, **תמה שלישית** עוסקת בתהליכים הקשורים למשוב ו**תמה רביעית** עוסקת בתוצאות שיחת המשוב.

מחקר עם ילדים וילדות בגן ילדים כמודל בהכשרת גננות

ד"ר יעל דיין, המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין והאוניברסיטה העברית

חקר הפרספקטיבה של ילדים וילדות בגיל הרך קיבל תנופה בשנים האחרונות. בדרך כלל עוסקת הספרות המחקרית בהקשר זה בשני ממדים. הממד הראשון מתייחס למתודולוגיה של חקר חייהם של ילדים וילדות בגיל הרך, תוך הצגת מחקרים המשתמשים בבובות, תמונות, ציורים, צילומים ושיחות עם ילדים וילדות. הממד השני מתייחס להבניית ידע חדש על חיי ילדים וילדות הנוצר מחקר הפרספקטיבה שלהם. בהרצאה זו ארצה לבחון גם ממד שלישי והוא שימוש בחקר הפרספקטיבה של ילדים וילדות כמודל של הכשרת גננות. אציג שני מחקרים שבוצעו במסגרת הכשרת סטודנטיות במכללת דוד ילין: הראשון נעשה במסגרת ההתנסות המעשית של הסטודנטיות בגן ילדים ובדק באמצעות ראיונות קבוצתיים עם ילדים וילדות בגן את הפרספקטיבה שלהם לגבי הכשרת גננות. הילדים והילדות נשאלו שתי שאלות: מה צריכה הסטודנטית ללמוד כדי להיות גננת טובה ואיך היא צריכה ללמוד? ניתוח הראיונות מציג מענה לשאלות אלו אך מעלה גם התייחסות לשאלה שלא נשאלה: מי אחראי על הכשרת הסטודנטית? המחקר השני התבצע במסגרת קורס במכללה ובו נתבקשו הסטודנטיות לחקור מה ילדים וילדות אוהבים או לא בגן. הן ביקשו מהילדים והילדות לצלם עם מצלמה דיגיטלית מה הם אוהבים ואחר כך לספר מה צילמו. שני המחקרים מדגימים כיצד ניתן לשלב סטודנטיות במחקר הבוחן את הפרספקטיבה של ילדים וילדות בגן ובכך להשיג שלושה יעדים בהכשרת גננות: הכרות עם ילדים וילדות כתוצאה מהבניית ידע חדש על עולמם (תוצאות המחקר); פיתוח יכולת ההקשבה והרגישות של הסטודנטית (באמצעות המתודולוגיה של המחקר); והעברת המסר הדמוקרטי כי ילדים וילדות בגן הם שותפים פעילים וחשובים בהכשרת הסטודנטיות. כך, בעתיד, כאשר הסטודנטיות תעבודנה כגננות, שיתוף הילדים והילדות בקבלת החלטות יהפוך לשגרה מובנת מאליה.

אפשר למדוד גם אחרת

המיפוי הקוגניטיבי – כלי איכותני לייצוג ויזואלי ואפיון של ידע היגדי*

ד"ר נגה חרמון, מכללת סמינר הקיבוצים ואוניברסיטת תל אביב

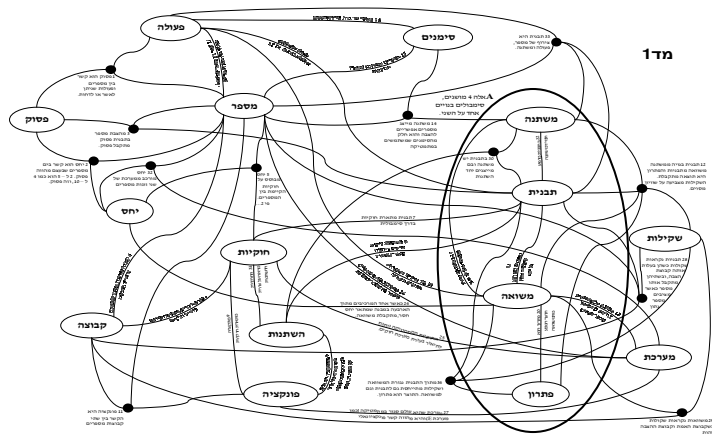
בהוראת מתמטיקה עוסקים בעיקר במכלול הפעולות בחשיבה ובמעשה, שהן הידע ההליכי (procedural knowledge) ומעט מאוד בידע ההיגדי (conceptual, propositional or declarative knowledge) שהוא אוסף המושגים והרעיונות המקושרים ביניהם (Hiebert, 1986).

בהסתמך על תיאוריות מהפסיכולוגיה הקוגניטיבית שעוסקות במבנה הזיכרון הסמנטי, אני מציעה הסתכלות אחרת על ידע מתמטי באמצעות כלי המאפשר ייצוג ויזואלי ואפיון איכותני של "ידע היגדי". הכלי הוא המיפוי הקוגניטיבי, מיפוי הידע ההיגדי-רעיוני.

המתמטיקה מורכבת מרעיונות, שאצל מי שרכש אותם מהווים חלק מן הידע ההיגדי-רעיוני שלו. ידע זה אינו יכול להתגלות בתצפית בשיעור, בשיחות, בניתוח תשובות למשימות או בניתוח ופירוש של תוצאות מבחנים. כלים אלה נועדו בעיקר למדוד ידע הליכי, וכאשר מיישמים אותם לגבי ידע היגדי-רעיוני, מופק מספר רעיונות קטן יחסית ואין תשובות על שאלות כמו: מהם הרעיונות המתמטיים והקשרים ביניהם? מה משמעות המושג אצל היחיד?

בהרצאה אתאר מתודולוגיה פחות מוכרת. אתאר את מיפוי הידע הרעיוני שהוא כלי המבוסס על תיאוריות של זיכרון סמנטי ופיתח ממיפוי המושגים הפופולרי, כדי לייצג באופנים הולמים יותר את הידע ההיגדי-רעיוני. המיפוי מפיק מפת ידע שהיא צילום מצב אשר בה נמצאים היסודות: מושגים, אשכולות וקשרים ביניהם. הצגת הידע הרעיוני במפת הידע הרעיוני היא מקיפה, מגוונת ומראה בצורה מהימנה למדי את ממדי הידע האלגברי ההיגדי-רעיוני של היחיד.

ניתוח של מפת הידע הרעיוני מאפשר לתאר ולאפיין את הממדים של ידע זה באמצעות ממדי תוכן כמו: המושגים החשובים ומשמעותם, מופשטות הידע, וממדי ארגון כמו: המורכבות והקישוריות. המתודולוגיה הינה משולבת ובהרצאה אציג את הצד האיכותני שלה. אתאר את הידע ההיגדי-רעיוני תוך מיקוד בכלי וכן בפוטנציאל שבו ליישום בתחומים אחרים. אתאר מספר ממדים של ידע זה כפי שהופקו במחקרי ואציג את אפיונם. כל זאת תוך הדגמה ממפות ידע של מורי מורים למתמטיקה.

*ההרצאה מבוססת על עבודת הדוקטורט שנעשתה בהנחיית פרופ' רון הוז מאוניברסיטת בן גוריון

זיהוי ומעקב אחר תהליכי שינוי בקהילות שיח חינוכיות

ד"ר צילה וייס, משרד החינוך

פרופ' מלכה גורודצקי, המחלקה לחינוך אוניברסיטת בן גוריון

המאמר מציג גישה איכותנית לזיהוי ומעקב אחר התהוותם של תהליכי שינוי בקהילות שיח חינוכיות. הגישה מבוססת על ניתוח השיח בשני שלבים לפי גישתו של ריקייר (Ricoeur, 1981). השלב הראשון של הניתוח הוא הסברי- מבאר ומתייחס לתובנות הצומחות בשיח המבטאות הן את תפישת הקהילה ביחס למקומה ותפקידה בתהליכי השינוי והן את תפישותיה החינוכיות המהוות את התשתית לפיתוח תכנית פדגוגית. השלב השני של הניתוח הוא פרשני ומתבסס על שני מימדים תיאורטיים אשר נמצאו בספרות כבעלי פוטנציאל לניתוח תהליכי שינוי (McWhinney, 1995; Van de Ven & Poole, 1997). המימד האחד מתייחס לזמינות השיח של רעיונות, סמלים, עקרונות או ערכים, הפותחים אפשרויות פעולה חדשות ויצירתיות. המימד השני מתייחס לתפישת הקהילה את מעורבותה בשינוי, כלומר, מידת היוזמה, הסמכות, האחריות והמחויבות של חברי הקהילה בתהליכי השינוי (agency).

הקהילות החינוכיות עליהן בוצע המחקר (וייס, 2005) נוצרו במסגרת פרויקט "אשכולות חינוכיים" (גורודצקי 1996) שכלל את כל בתי הספר בבאר שבע והתקיים בשנים 1996-1999. המחקר מתאר את ניתוח השיח והתוכניות הפדגוגיות שהשיח הניב בתום כל שנת פעילות בקהילות החינוכיות. הניתוח מתבסס על פרוטוקולים של השיח הדבור והכתוב בקהילות. ההצגה תתייחס לניתוח תהליכי השינוי שהתהוו בשתי קהילות בהן ניכר שוני מהותי בתהליכים שהתפתחו.

שיטת הניתוח שפותחה מאפשרת לזהות ולעקוב אחר תהליכי שינוי הצומחים בקהילות שיח חינוכיות, לשרטט את תיהלוך השינויים המתהווים בעזרת שני המימדים, ולתאר את מהלך

השינוי על מימד הזמן גם ברטרופקטיבה וגם בהווה. אי לכך, שיטה זו יכולה לספק אמצעי רפלקציה גם בזמן אמת באשר לכווני התפתחות של תהליכי שינוי בקהילות.

מושב 9

סיפורי נשים שוליות – אתגר הידע

יו"ר:

ד"ר סיגל רון

סטיגמה ואי הכרה מהראי של לימודי נח"ות (נכות, חברה ותרבות)

נילי ברויאר M.A. האוניברסיטה העברית בירושלים

עבודת המחקר המוצעת יוצאת מתוך השדה של ה- Disability Studies כמסגרת בין-תחומית צעירה וביקורתית המסיטה את נקודת המבט מהאינדיבידואל הלוקה בפתולוגיה רפואית, לחברה אשר מבנה קטגוריה של נכות בדומה לגזע, מעמד, מגדר ונטייה מינית. כתוצאה מן האקט הכפול שהתקיים בשדה – של דחיית התפיסה הרווחת מצד אחד, וההמשגה התיאורטית החדשה מצד שני – נוצר חלון הזדמנויות בו ניתן היה לשחרר הנחות מוקדמות ולהתפנות לצקת תוכן ומשמעות אישית לחוויית הנכות. שדה ה- Disability Studies למעשה אפשר לאלה שהובנו כאובייקטים לרחמים, לצפייה, להדרה, לטיפול ולמחקר לשנות את מעמדם ולתפקד כסובייקטים המייצרים פרשנות, מייצגים את עצמם, צופים וחוקרים את סביבתם.

החומרים עליהם מתבססת עבודת המחקר הם נרטיבים שהתגבשו מתוך הזיכרון האישי ונכתבו בגוף ראשון. כמי שמתויגת בסטיגמה, ולפיכך מזוהה כ'אחרת', מיקומי בחברה הישראלית נותר כפול, מעורער ואמביוולנטי. גופי החריג, כפי שהוא מתקבל/לא מתקבל בחברה, מיצב אותי בעמדה לימינלית, בה אני משתייכת לחברה אליה אני לא מורשית להשתייך. המצב הגבולי כולל קשיים ועם זאת, דווקא בהקשר המחקרי, מתגלית העמדה המפוצלת כפריבילגית והיא עונה על צורכי ההזרה של מחקר איכותני. היות והמחקר עוסק בסטיגמה ובגוף, כמרכיבים הנחווים ב'עצמי' (self) וברמת חיי היומיום, העדות ממקור ראשון זוכה כאן למשנה תוקף.

בזיכרונות שהועלו על הכתב ניסיתי להותיר את ה'לכלוך' – את הכאב, את הבושה, את החרפה, את חוסר הנחת שיש בהם. לעומת השיח המדעי האובייקטיבי, ביקשתי דרך הנרטיב האישי לשמר בתוך התיאוריה את הסובייקטיבי ואת הרגש וכך להפוך את הטקסט האוטו-אתנוגרפי למרחב פעיל. מרחב שעשוי לאפשר חוויה של הכרות- שלי עם עצמי, שלי עם גופי ושל הקורא/את איתי. מרחב שפועמת בו התשוקה להכרות 'בגוף ראשון' ומרחב שייתכן ובכוחו להוביל לאותה הכרה פוליטית מיוחלת.

שתיקה, דיבור והסובייקטיביות השולית

ד"ר סיגל רון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

המושג "קול" הוא מושג מרכזי בתיאוריה, בחשיבה ופרקטיקה הפמיניסטית. זו גם הסיבה לכך שהתיאוריה הפמיניסטית בחרה לעשות שימוש במחקר איכותני, ובראש ובראשונה במתודולוגיה של סיפורי חיים של נשים, במטרה לשבור את השתיקה שנכפתה על נשים. התיאוריה הפמיניסטית שעודדה את השמעת ה"קול הנשי" הוקיעה וגינתה את השתיקה. השתיקה נתפסה כתוצאה וכסמל לפאסיביות וחוסר-כוח. מחקרים מאוחרים באוריינטציה ביקורתית הראו השתיקה היא רב-ממדית בדיוק כמו הדיבור. כלומר, לא רק הדיבור אלא גם השתיקה היא ביטוי לסוכנות (agency) ואמצעי התנגדות. בהרצאה זו אציע לפסוע מעבר לדיון החד מימדי (משמעות) דיבור/שתיקה ואראה כי כדי להבין את הרב ממדיות של דיבור ושתיקה בקרב אוכלוסיות מוכפפות יש לקחת בחשבון שני הקשרים: הראשון, הקונטקסט ההיסטורי-חברתי בתוכו חיות ופועלות סובייקטיביות מוכפפות. והשני, יחסי הכוח בסיטואציית הראיון ומרחבי הכוח המוגבלים שיוצרות המרואיינות בעת הראיון. כול אחד מהתחומים הללו נידון באופן עצמאי בספרות המחקרית. אולם, טענתי היא כי כדי להבין את השתיקות, כמו גם את הדיבור, מבלי לעשות להם רומנטיזציה, יש לקחת בחשבון את שני האלמנטים הללו יחדיו.

הרצאה זו מתבססת על ניתוח סיפורי חיים של נשים חסרות השכלה פורמאלית אשר בשנות ה-50 של המאה העשרים הגרו לישראל מארצות צפון-אפריקה ואסיה, בהיותן בוגרות, ברוב המקרים בעלות משפחה, שוכנו ב"עירית פיתוח" דרומית, ונותרו בעמדה שולית בחברה הישראלית. הראיונות עימן התאפיינו בשתיקות רבות והנשים התקשו להפיק "סיפור חיים" קוהרנטי. אראה כי ניתן לפענח את שתיקתן בשני מישורים: א. שתיקה שהיא תוצר דחיקתן לשוליים על ידי ההגמוניה הישראלית-ציונית. דחיקה שבאה לידי ביטוי בכך שהנרטיב ההגמוני (הציוני הזכרי) לא הותיר להן מרחב לגיטימי לבטא את ההתנסויות של חייהן. ב. שתיקה שהיא תוצאה של אי-השוויון האינהרנטי לסיטואציית הראיון המשכפל עבורן תבנית המוכרת להן ממפגשן עם הממסד הישראלי האוריינטליסטי והמדיר. תבנית ממסדית אי-שוויונית זו מציבה אותן כאובייקט של טיפול: כ"פאסביות", "נוזקות", "מטופלות" ועל כן היא משתקת אותן. אולם שתיקת הנשים איננה מוחלטת. בתוך המרחב המצומצם שיש להן במהלך הראיון הנשים משתמשות בשתיקה כדי לבחון את המראייתן ולשלוט בתכנים שהן בוחרות להעלות. המרחב המוגן בסיטואציית הראיון מאפשר להן לדבר. במרחב זה מסופר "סיפור חייהן" במסגרת נרטיב העל ההגמוני הציוני. אולם בשל הסדקים והפערים שבין הסיפור האישי לסיפור ההגמוני סיפורן מתגלה מחד כסיפור התנגדות לנרטיב ההגמוני ומסייע להן לכוון עצמן כסובייקטיות, ומאידך חושף את תשוקתן להתחבר אל הנרטיב ההגמוני ולהפוך לחלק ממנו.

הפוליטיקה של הקונפורמיות ככוח ליצירת שינוי

סראב אבורביעה-קווידר, המכונים לחקר המדבר, אוני' בן-גוריון בנגב

הספרות המזהה"ת תארה את מה שאני מכנה קונפורמיות ככוח אשר מניע שינויי אישי וחברתי בקרב נשים במזה"ת וצפון אפריקה. מחקרים אלו מראים כי התנהגות קונפורמית כגון עטיית הרעלה, ליווי גברי בציבור, יכולה לשמש כדרך מניפולטיבית של התנגדות פסיבית שבסופו של דבר תקדם שינוי חברתי בחייהן של הנשים ותשנה יחסי כוח בקונטקסטים תרבותיים שונים.

במאמר זה אני מציעה לאתגר את הידע האקדמי אודות המושג "התנגדות" באמצעות סיפורי חייהן של נשים משכילות. נקודת המוצא של הספרות הקיימת הוא הרעיון של השימוש במקורות תרבותיים ושיתוף פעולה עם המבנה החברתי על מנת לשרוד. אני מציעה שלב נוסף והוא הדגשת הקונפורמיות כדבר שהוא מעבר להתנגדות פסיבית, הקונפורמיות אותה אני מציעה היא תהליך של אלטרנטיבה ובחירה, משמעה ויתור על נורמה חברתית אחת על מנת לקדם נורמה חברתית אחרת. אבחן טיעון זה באמצעות ספורי חייהן של נשים בדוויות בישראל שהיו ראשונות משבטיהן שיצאו ללמוד במוסדות ההשכלה הגבוהים בישראל. נשים אלו שנפתחו בפניהן אופציות חדשות, נכנעו לנורמת הנישואין בתוך הגבולות השבטיים המותרים, הקריבו את חייהן הרגשיים ובחירותיהן הפרטיות על מנת לקדם נורמה חברתית אחרת בחברתן- יצירת דור שני של נשים לומדות. במלים אחרות- התנהגותן הקונפורמית של נשים אלה בתחומי חייהן השונים היתה בתמורה לגישה שניתנה להן לתחום הציבורי הן ללמוד והן לצאת לעבוד ולשמור על גישה זו.

לדובב את הקירות: זהותן של הנשים הפלסטיניות יושבות הבתים הפלסטיניים במרחב היפואי

אמנה עת'אמנה, מ.א., אוניברסיטת בן גוריון בנגב

החשיבה הפמיניסטית והחשיבה הילידית מערערות על צורות הידע הפוזיטיביסטיות, סטטיות הגמוניות ומראות שהן עיוורות לשונות ושוני שאותו הן באות להראות ולחשוף, כיוון שהן מבוססות בין היתר על הממוצע והתקנון, במיוחד במדעי החברה. מכאן, ישנה חשיבות לצורות ידע והבנה אחרות שניתן לחשוף ולדלות אותן בשיטות מחקר איכותניות כגון התצפית, סיפור חיים, הריאיון ושילובם.

בהרצאה זו אציג חלק מהממצאים שהגעתי אליהם במסגרת מחקר התיזה שלי על זהותן של נשים פלסטיניות יושבות (אמנה), אני מציעה לא להשתמש ב-ה' הידיעה כי את לא מדברת על הנשים אלא רק על אותן אילו שראיינת. אני מציעה לך לחשוב על הנושא גם בעבודת המאסטר. הבתים הפלסטיניים במרחב היפואי.

במחקרי עשיתי שימוש בריאיון חצי מובנה ובתצפיות. הריאיון התקיים בבתי הנחקרות ואפשר את העלתה את השפה המושתקת, שפת הילידה, הפרשנות וההבנה את המציאות. וכפי שהתברר, אלו שונים בתכלית מההבנה והפרשנות ההגמוניות.

למשל, אחד הממצאים היה שאלנכבה נוכחת באופן קבוע בצורה סמויה בחיי המרואיינות. אלנכבה מבצעת בדיבורי הנחקרות, בשמות הילידיים של חלק מהשכונות והרחובות והמוסדות שהיו במרחב היפואי, בדימויים הילידיים על יאפא כאימו של כל זר, ובשימוש בשפה של המיישב הציוני כמו גטו, עד כדי כך שיאפא שהייתה לפני 1948 כמעט נוכחת אמנה- "כמעט נוכחת" היכן? באוירה בריאיון? בחיי המרואיינות ביום-יום?.

יתרון נוסף הטמון באסטרגיה מחקרית זו היא כי במקום הצגה סטנדרטית הכוללת את הנתונים היבשים כמו גיל, השכלה וכו' כנהוג במחקרים סטטטיים, הצגת המרואיינות את עצמן, בשפתן, כרצונן, הצביעו על מוצאי המרואיינות ומוצאי משפחותיהן ומעבריה במרחב. בצורה זו היה ניתן להסיק על פוליטיקת המרחב שאפינה את יאפא-יפו לפני אלנכבה שהייתה מושתתת על הטמעת הזרים, בני המוצאים השונים, ביניהם גם מהגרי העבודה, בעיקר על ידי שילובם בכלכלת הנמל ונישואיהם עם נשים יפואיות. במילים אחרות, יאפא שלפני 1948 שימרה את החוזה העירוני האינטגרטיבי שמשמעותו קבלת השונה והאחר, דבר שלא קורה היום בתל אביב- יפו הסרגטיבית. ממצאים אלה, לא היו נחשפים אלמלא נעשה שימוש במיתודה איכותנית.

פאנל – ללמד איכותית: סוגיות בהוראה והנחיה של תלמידים ותלמידות חוקרים

יו"ר: פרופ' עינת פלד

בהשתתפות:

שבויים באיכותניות, פרופ' תמר אלאור, האוניברסיטה העברית ירושלים

הקשר האישי עם הסטודנט בהנחיית עבודות איכותניות: סוגיות ודילמות, פרופ' נעמה צבר בן-יהושע, אוניברסיטת תל-אביב ומכללת אחוה

כיצד "מגדלים" חוקרים איכותניים? הוראה, הנחיה, חניכה ועבודה משותפת, פרופ' צבי איזיקוביץ, אוניברסיטת חיפה

תהליך ותוכן בהוראת המחקר האיכותני, פרופ' לאה קסן, אוניברסיטת בן-גוריון ונשיאת מכללת לוינסקי

מושב 11

שימוש משולב בכלים איכותניים וכמותיים

יו"ר:

ד"ר רבקה תובל-משיח

שילוב מתודולוגיות בבחינת שיטות הוראת אוריינות המדיה ותרומתה לפיתוח אזרחות דמוקרטית בקרב מתבגרים

דורית אלט, אוניברסיטת בר-אילן

אוריינות המדיה מתייחסת ליכולת להשיג, לנתח, להעריך וליצור תקשורת במגוון דפוסים אליהם אנו נחשפים בעידן המידע. הספרות התיאורטית מצביעה על קשר אורגאני בין תקשורת, חינוך ודמוקרטיה, ודנה במקומו של בית-הספר בפיתוח מיומנויות מתחום אוריינות המדיה, החיוניות לאזרחות דמוקרטית בעידן המידע. על-כן, מטרת המחקר הנוכחי הייתה בחינת יישום שיטות הוראתן של מיומנויות אוריינות המדיה בתוכנית הלימודים "תקשורת המונים לחטיבה העליונה – עיתונות כתובה ומשודרת" (משרד החינוך, תשנ"ג), ובדיקת תרומת תוכנית הלימודים לאוריינטאציות אזרחיות בקרב מתבגרים.

במחקר השתתפו חמש כיתות (436 תלמידים) מארבע חטיבות עליונות בחינוך הממלכתי ושישה מורים המלמדים את תוכנית הלימודים בתקשורת. שיטת המחקר שילבה בין מחקר איכותי לכמותי. המחקר כלל שלושה כלי מחקר איכותיים: ניתוח תוכן של תוכנית הלימודים, תצפיות בשיעורים וראיונות מורים, וכלי כמותי: שאלון מחקר החינוך לאזרחות (Torney-Purta,) (Lehmann, Oswald, & Schulz, 2001).

נתוני המחקר האיכותי נותחו על-ידי קטגוריות קבועות מראש אשר מהוות את מרכיבי הוראת אוריינות המדיה, עם אפשרות להכללת קטגוריות חדשות. לשם כך, נבנתה לצורך מחקר זה מערכת מושגית, המציגה את יחידות הניתוח של מרכיבי האוריינות ודרכי הוראתן בהתאם למקובל בארצות שונות בעולם.

ממצאי המחקר האיכותי לימדו כי קיימת התייחסות חלקית בתוכנית הלימודים למיומנות שעיקרה השגת מידע. בנוסף, נמצא כי הניתוח הביקורתי הינו חלק מרכזי בהוראה. מטרה זו מושגת באמצעות ניתוח שפות תקשורתיות, ובחינת השפעתן החברתית והתרבותית. במסגרת מיומנות ההערכה, מודגשים בתוכנית הלימודים בעיקר היבטים פורמאליים הקשורים לערכי הדמוקרטיה. יצירת המסר התקשורתי מתקיים בעיקר במסגרות בית-ספריות. לבסוף, במחקר נמצאו הבדלים בין שיטות ההוראה הנהוגות בכיתות הלימוד בבתי-הספר השונים. ממצאי המחקר הכמותי העידו על קשר בין יישום שיטות הוראתה של אוריינות המדיה לבין פיתוח היבטים שונים של אזרחות דמוקרטית בקרב מתבגרים.

דפוסי תקשורת בין הורים דרוזיים מסורתיים לבין בניהם המתבגרים בחברה

הפוסט מודרניסטית- חקר מקרה

ד"ר טלי נחום, המכללה האקדמית להכשרת מורים ערביים
ד"ר רנדה עבאס, המכללה האקדמית להכשרת מורים ערביים
ד"ר סלמאן עליאן, המכללה האקדמית להכשרת מורים ערביים
ד"ר חיה גולן, מכללת אחווה ומכון מופ"ת

המחקר הנוכחי נועד לחשוף את עולמם של מתבגרים במשפחה הדרוזית המסורתית. לנוכח העובדה כי המתבגרים חשופים לתפיסת העולם הפוסט-מודרניסטית שחלקם אף מאמצים אותה, ההורים הדרוזיים נאלצים להתמודד עם אי קבלת סמכותם ההורית במתכונתה המסורתית עליה התחנכו. ההורים מפרשים את התביעה לאוטונומיה ועצמאות של המתבגר כחדירה בוטה לתחום המערכת ההורית, כדריסה אישית, השפלה ועלבון לסמכות ההורית (נחום, 2003). מבנה המשפחה הדרוזית המסורתית מתאפיין במשטר פטריארכאלי הדורש נאמנות מוחלטת כלפי ערכי המשפחה, הכולל את הצורך הבסיסי לצייתנות וכבוד לחברי המשפחה המבוגרים (עבאס, 2007).

חוסר האיזון במערכת החינוכית המשפחתית, הכולל הגדרת גבולות ברורים והאדרת הסמכות ההורית במשמעות, הורה כמנהיג, מביא אותנו לחקור את מידת השפעת מערכות אלו, על רמת המצוקה הנפשית של המתבגר הדרוזי.

המחקר הנוכחי בוצע בשיטת ה- "Mix methods" המשלבת כלים כמותיים ואיכותניים (Creswell & Tashakkory, 2007). השימוש בשאלון סגור נועד לבדוק: אפיוני רקע של המתבגרים, דפוסי תקשורת במשפחה, דימוי עצמי של מתבגרים ובדיקת יחסי הורים מתבגרים.

שימוש בכלים איכותניים מאפשר מפגש אישי עם הנחקרים. זאת, בכדי לעמוד על רבדים עמוקים יותר, שאינם באים לידי ביטוי בשאלונים הכמותיים, העוסקים בעולמם הרגשי והקוגניטיבי של המתבגרים הדרוזיים ומתייחסים לתהליכי הגיבוש ותפיסת העצמי של המתבגרים בהקשר למערכת היחסים המורכבת עם הוריהם.

בהרצאה יועלו יתרונות השימוש בשיטת ה- "Mix methods" וממצאי המחקר המצביעים על הצורך בהעלאת המודעות בקרב ההורים ובקרב האחראים במערכת החינוך לחשיבות מבנה התקשורת במשפחה ולהשפעתו על רמת הדימוי העצמי, על ההתפתחות האישית ועל עיצוב האוריינטציה העתידית בקרב כלל המתבגרים

Using Mixed Methods for Cross-Cultural Exploration of Intrusiveness

Shiri Lavy, Ariel University Center

Relationship dynamics and characteristics are influenced by the cultural context in which they occur (e.g., Triandis, 1989). Thus, cross-cultural research of romantic relationships has an important role in identifying both culture-specific and universal relationship phenomena, and provides insights into influences of culture on interpersonal relationships.

In this talk, I will report two intertwined cross cultural studies about the subjective experience of intrusiveness in romantic relationships – a concept describing autonomy-proximity imbalance in parent-child and patient-caregiver relationships. In the first study, 250 participants in four cultural contexts were asked to describe personal experiences of intrusiveness in their romantic relationships. Their answers were analyzed in two ways: First, a multiple-step content analysis, resulting in a list of 38 categories, grouped into 10 themes, of the subjective experience of intrusiveness. Cultural commonalities and differences in each theme were observed.

A second qualitative analysis of the participants' answers was conducted by three judges from various cultural backgrounds. This time, using a one-step integrative model in which each researcher read all the responses and noted the main themes, and the main differences between the samples. These themes and differences were then quantitatively examined (on the same responses).

A second study with 650 students from the four cultures was conducted to quantitatively validate the first study's findings. Participants were asked to rate their responses on a 1-7 scale, enabling a relatively simple quantitative comparison between cultures.

The integrated findings of the different studies and the advantages of applying varied research methods for studying complex phenomena will be discussed.

האדם הזקן מחפש ומוצא: הזדקנות מוצלחת בקרב קשישים בני 80+

איתי גילה MA, המכללה האקדמית תל אביב- יפו

בתקופתנו, המתאפיינת בעלייה מתמדת בתוחלת החיים, כאשר אחוזים הולכים וגדלים מאוכלוסיית העולם נחשבים קשישים, מתחדד יותר ויותר הצורך בלמידה והבנה של התהליכים המתרחשים אצל האדם המזדקן מנקודת מבטו הסובייקטיבית. התקדמות טכנולוגית ורפואית מאפשרת להאריך את תוחלת החיים אך עם זאת התרבות שלנו מקדשת את הנעורים, היופי והחומר, ונדמה כי ישנה נטייה חברתית להזניח נושאים הקשורים לזקנה. כתוצאה מכך, נותרים פעמים רבות הזקנים שקופים, בלתי נראים או לחילופין מצטיירים באור שלילי תוך הדגשת הנסיגה שבזקנה על היבטיה השונים (גופניים, פסיכולוגיים, מנטאליים). מטרה מרכזית של מחקר זה הינה לתת ביטוי אותנטי לחווית ההזדקנות, דרך העיניים של מרואייני המחקר תוך ניסיון ללמוד אודות היבטיה החיוביים, קרי: ההיבטים המצמיחים, המאפשרים ולא דווקא אלו התסוגתיים. לפיכך, מושא המחקר הינו זקנים החווים את תהליך ההזדקנות שלהם כמוצלח.

במסגרת מחקר זה, המשלב בין גישה כמותית לנרטיבית קיימתי 8 ראיונות עומק אישיים עם אנשים בגילאי 80+. אנשים אלו נבחרו לאחר שמוינו בעזרת שאלונים כמותניים (דיכאון, מטרה, רוחה בחיים) ונמצאו כעונים להגדרת ההזדקנות המוצלחת המקובלת בספרות. ניתוח נטורליסטי של הנתונים אפשר להבין מה הופך אותם דווקא למי שחווה שלב זה בחייו כמוצלח: מה בהתנהגותם, באישיותם, בתפיסותיהם לגבי החיים? כך, נפתח צוהר לחוויות הסובייקטיביות ולמשמעויות המיוחסות על ידי המזדקנים לתקופה זו, התייחסות שנעדרת כמעט לחלוטין מן המחקר והספרות האקדמיים.

ממצאי המחקר עולה כי תמונת ההזדקנות המוצלחת מושתתת על שלושה מרכיבים מרכזיים: הבניית חיים מלאי משמעות, חווית עצמי (self) המשכי ללא נוכחות של שבר משמעותי בזהות ולבסוף, יכולת התבוננות ועיסוק בשאלת המוות ממקום של השלמה. שלושת התהליכים הללו מתרחשים על גבי פלטפורמה של ניהול אקטיבי, משמע, חווית האדם את עצמו כסוכן פעיל המעצב את נתיב חייו על האתגרים, ההתמודדויות, ההתפתחות והצמיחה שבהם. עולה כי חוויה זו של 'ניהול אקטיבי', מתרחשת על פני המתח המטפורי והקונקרטי שבין "להתמודד" או "לזרום".

מושב 12

מקומו ותרומתו של המחקר של מורי מורים

יו"ר:

ד"ר נורית דביר

מחקר אוטו-אתנוגרפי ותרומתו לגוף הידע בהכשרת מורים

ד"ר לאה שגריר, מכללת לוינסקי לחינוך

במושב יוצג מחקר אוטואתנוגרפי שבוצע במהלך שהות באוניברסיטת מחקר בארה"ב לאורך סימסטר. השהות, במסגרת תכנית חילופי חוקרים מארצות שונות בעולם, מיועדת לעריכת מחקרים ולהכרת מערכת הכשרת המורים וההשכלה הגבוהה האמריקאית (קרן פולברייט). האינטנסיביות והעושר של החוויה הייחודית שדרשה השתתפות פעילה ומעורבות יום יומית של החוקרת הובילו לביצוע מחקר אוטואתנוגרפי. המחקר איפשר לחקור מנקודת מבט אישית בעקבות חוויות והתנסויות, ואיפשר למידה על תרבות אחרת בהקשרים הדומים לתרבות של החוקרת - מתוך מטרה להבין של תופעות מקצועיות משמעותיות (Holt 2003, Wall 2006). לצורך איסוף הנתונים נקבעו תוך כדי ביצוע המחקר שני היבטים מרכזיים: ההיבט האקדמי של ההתנסות וההיבט הסוציאלי שלה.

להיבט האקדמי ארבע נקודות ראות:

- החוקר כאורח צופה,
- החוקר כחוקר,
- החוקר כעמית למקצוע,
- החוקר כסטודנט.

להיבט הסוציאלי שלוש נקודות ראות:

- החוקר כאזרח ישראלי,
- החוקר כחבר בקבוצת חוקרים בינלאומית,
- החוקר כחבר באגודת בוגרי תכניות משרד החוץ האמריקאי.

החלוקה הקטגוריאלית לעיל סייעה להגיע להבחנה ולהבנת התנסויות ותופעות ולעמוד על משמעותן. לאורך המושב יוצגו דוגמאות של ריבוי תפקידים, נעמוד על מהותם של התפקידים הרבים שעל החוקר למלא, ויידונו דרכים כיצד כל היבט במחקר אוטואתנוגרפי עשוי לתרום להרחבת תחומי הדעת המקצועיים כמו: העשרת גוף הידע המקצועי, עשייה מחקרית, שיתופי פעולה מקצועיים, הכרת מודלים אחרים של הכשרת מורים וכדומה.

פיתוח תודעה ועשייה חברתית-פוליטית של סטודנטים

ד"ר נורית דביר, מכללת סמינר הקיבוצים

לאחרונה מתחזקת ההבנה שהכשרה לפרופסיות שונות (רפואה, משפטים, מדעי הסביבה ועוד) מחייבת פיתוחה של תודעה חברתית פוליטית בקרב סטודנטים והיא באה לידי ביטוי בתוכניות הכשרה שונות.

מאמר זה, המתבסס על מחקר עצמי, יבחן את העקרונות ואת תרומתו של מודל פדגוגי, המשלב למידה תוך שירות בקהילה (Academic service-learning) (Madsen, Bowers, et al, 2006; Munter, 2009; 2009), שפותח על ידי החוקרת בהדרכה פדגוגית במסגרת הכשרת מורים.

המאמר יציג את הרציונל של המודל ואופני יישומו ברחבי העולם (Stukas & Dunlap, 2002); יוצגו בו העקרונות והפרקטיקות הנדרשים ליישום המודל במסגרת הדרכה פדגוגית בהכשרת מורים (דביר א, טרם פורסם); ויבחנו סוגי ידע שונים המכוונים לפיתוח תודעה חברתית-פוליטית הנבנים בקורס המלווה את השירות (דביר ב, טרם פורסם).

המאמר מתבסס על נתונים, שנאספו מיומני שדה של הסטודנטיות הכוללים: אירועים ודילמות; סיפורי חיים של הסטודנטיות, שנכתבו מתוך מפגש עם סיפורי חיים של 'אחרים'; יומן השדה של המרצה-החוקרת המלווה ומנחה את השירות בקהילה ואת הקורס הנלווה לו כולל תיעוד וניתוח אירועים, שיחות, ותכנים שעלו בשירות ובקורס המלווה אותו.

המחקר מלמד על כך שעל מנת לפתח תודעה ומוטיבציה לעשייה חברתית פוליטית של סטודנטים נדרשת עשייה חברתית משמעותית והמשגה עיונית של התהליך. לשם כך נדרשת תנועה מתמדת בין העשייה לבין תהליכים של חשיפה והבנית ידע תיאורטי, פרקטי ואישי-תרבותי. תנועה זו מסתייעת במספר עקרונות פדגוגיים המאפיינים למידה קונסטרוקטיביסטית ופדגוגיה ביקורתית (פרייה, 1981; 1988) (Giroaux, 1988; 1981) שכוללים: יצירת הקשרים תיאורטיים, אישיים, חברתיים-תרבותיים, פיתוח חשיבה ביקורתית פוליטית של מציאות ושל תיאוריות. ראייה אישית, ספציפית, תלויה הקשר ובה בעת הבנית תפיסה מכלילה, מומשגת, הוליסטית, ביקורתית, מנקודות מבט שונות ומתוך הבנה של מדיניות, תהליכים, מגמות והשלכות.

קידום תהליכים של צמיחה אישית באמצעות תגובה כתובה

רנה ברנר, מכללת סמינר הקיבוצים

שאלת ההכשרה הראויה להוראה איננה שאלה חדשה. היא מעסיקה חוקרים ומורי מורים, המבקשים להעשיר את הידע, להמשיג תהליכים מורכבים ולתרום לבניית תוכניות ההכשרה. חיבור זה מציג תהליך מחקרי, בו נבחנו תגובות כתובות, שניתנו על ידי החוקרת, ל-45 יומני מסע קריאה'. היומנים נכתבו על ידי פרחי הוראה, ונסבו סביב חווית הקריאה של ספרות יפה לילדים (ברנר, בדפוס).

ניתוח התגובות נערך בשיטת ניתוח התוכן (שקדי, 2003; צבר בן יהושע, 2001) והוא מתבסס על ידע תיאורטי משלושה תחומים: תחום הכשרת המורים והיווצרותה של זהות מקצועית (הופמן, 1978; Brott & Kajs, 2001; ברנר, 2005), תחום הקריאה של ספרות יפה (Rosenblatt, 1936); איזר, 2006) ותחום הבלשנות וחקר השיח (Grice, 1975; שריג, 2000).

התגובות הכתובות מממשות את הרכיב הדיאלוגי באינטראקציה הוראתית, וחקירתן מאפשרת התבוננות רב כיוונית בשני תהליכים משלימים בהוראה: תהליך קוגניטיבי של הבניית ידע (פלד ובלום קולקא, תשנ"ז) ותהליך רך, אנושי ויצירתי של היתבנות (כספי, 1992; אפשטיין-ינאי, 2006).

הממצאים מיקדו שלושה היבטים בהכשרת מורים:

- א. היבט קוגניטיבי- התגובות מסייעות בניית חוויות אישיות, בקישורן לסיפורי החיים ובהמשגת התפיסות והעמדות החברתיות והפדגוגיות. ניתוח התגובות מצביע על הצמתים המרכזיים בהם מתחוללת למידה. דבר זה מתאפשר באמצעות בחינה דקדקנית של צורת התגובה, תוכנה והכוונה הגלומה בה.
- ב. היבט רגשי – התגובות שניתנו ליומני המסע סייעו בבחינת זכרונות העבר ובבדיקת תפקיד הנרטיבים האישיים של הסטודנטים אודות הפרשנות שהם נתנו לטקסט הנקרא ולמציאות החברתית אותה הם חווים בהווה.
- ג. היבט בינאישי – הרכיב הדיאלוגי בתגובות השתקף באופי התגובות כחלק מתהליך של בניית יחסים בינאישיים, פורצי מוסכמות, של מרצה-סטודנטים.

המחקר הנוכחי מאיר את מקומה של התגובה בתהליכי הכשרה להוראה ומסמן את מקומה בפיתוח תהליכי צמיחה אישית והיווצרות של הזהות המקצועית המתהווה בקרב פרחי הוראה.

פיתוח ויישום מודל (P.D.S) של שותפות בין אקדמיה לשדה

נעמי מורג, מכללת סמינר הקיבוצים

המאמר של נעמי מורג מציג ובוחר מודל שפותח ומתקיים עשר שנים, של שותפות רעיונית ופדגוגית בין החוקרת, כמדריכה פדגוגית בהכשרת מורים, לבין צוות ביי"ס יסודי שבמהלכם הפך בית הספר להיות 'בית ספר לפיתוח מקצועי' (Professional Development School) (P.D.S). המאמר חושף ודן בדילמות המלוות את תהליך הפיתוח והשימור של השותפות בין האקדמיה לשדה. רעיון ביה"ס לפיתוח מקצועי מעוגן בתפיסה לפיה שיתופיות עמוקה בין מוסדות להכשרת מורים לבין ביה"ס היא תנאי הכרחי לשיפור הדדי של שתי המערכות (אריאב וקליינארד, 2001). תפיסה זו מבקשת לתת מענה לביקורת על הדרך המסורתית להכשרת מורים, הרואה בבית הספר שדה אימונים בלבד, שקשריו לאקדמיה רופפים (Kothagen, 2001). לעומת זאת המודל מציע לבחון יישומית את הטענה כי יש חשיבות מרובה להתנסות המעשית בתהליך ההכשרה להוראה ובית הספר נדרש להיות שותף מלא לכך (Munby et al, 2001).

הנתונים נאספו באמצעות: תצפיות, ראיונות ופרוטוקולים של מפגשי עבודה עם גורמים שונים בשותפות: מנהלת ביה"ס, חברי הצוות המוביל, רכזות מקצוע, רכזות שכבה, מורים מאמנים וסטודנטים. בנוסף, יומני שדה של החוקרת והסטודנטים.

אחת המסקנות שעלו היא כי ההצלחה של השותפות המתמשכת ברוח ה-P.D.S בין האקדמיה לבין ביה"ס מקורה בחזון משותף לביה"ס ולמדריכה בדבר מקומו וחשיבותו של ביה"ס בתהליך הכשרת המורים; דרכי חינוך והוראה ראויים ודמות הבוגר הרצוי. מסקנה נוספת שעלתה היא כי הדילמות וחילוקי הדעות הרעיוניים המלווים תהליך מסוג זה, מציבים אתגרים מורכבים התורמים לטיפול החשיבה הרפלקטיבית של השותפים; לפיתוח הזהות המקצועית של המתכשרים להוראה, להעשרת השיח הפדגוגי הבית ספרי ולאיכות המעשה החינוכי המשותף.

חשיבות המחקר העצמי היא בכך שהוא מעורר לחשיבה ביקורתית המשפרת את התהליך של השותפות; מסייע להמשיג את הידע הפרקטי אודות תנאי הפיתוח, היישום והשימור של המודל, ועשוי לסייע לקידום שותפויות אחרות בין מוסדות אקדמיים להכשרת מורים ובין שדה החינוך.

מושב 13

ממצגות להצגות: מופעי ידע במחקר האיכותני בישראל

יו"ר:

ד"ר חיים נוי

”את נולדת פלמנקה. האם את יכולה להיעשות כזו?” עיון תבוני-גופני ב”אותנטיות” של הפלמנקו

ענבל כהן, האוניברסיטה העברית ירושלים

הרצאה בריקוד זו מבוססת על עבודת המ.א שלי שעניינה ריקוד ותרבות הפלמנקו. זוהי תחנת ביניים במסע ארוך בין גרנדה, חרס דה לה פרונטרה ומדריד בחיפוש אחר הבנה אקדמית וגופנית של התרחשות תרבותית של אחרים - של תנועה נכונה ואותנטית. נדמה כי תהליכי ה'גלוקאליזציה' שעובר הפלמנקו - הגילום שלו על ידי זרים, העתקתו לכל מקום בעולם כמעט, המעבר לזירה התיירותית והפיכתו לסמל לאומי "ספרדי" ולסחורה בעלת ערך בינלאומי - נחווים כמי שמאיימים לטשטש את המקומיות שלו ומסבירים את השיח הטעון, הן של הכותבים עליו והן של מי שחיים אותו וממנו, בשאלה האותנטיות שלו. כך, החיבור הבו זמני בין מי שבקשה ללמוד לרקוד פלמנקו וללמוד את או על הריקוד כאנתרופולוגית, הוא שהפך את שאלת ה'אותנטיות' של הפלמנקו לסוגייה מרכזית שהעסיקה אותי. בחיפוש אחר ה'אותנטיות' בקשתי, מצד אחד, לאסוף ולהרכיב את ה"לקסיקון" של הפלמנקו - המילים בהם משתמשים כדי ללמד אותו את מי שלא נולדו לתוכו, ומצד שני - לחוות מה עושה (או צריך לעשות) גוף פלמנקיטו, בין היתר על ידי גיוס עצמי כרוקדת. מהלכים אלה, המילולי לצד הגופני, נפגשו בנקודות דומות והאירו מכיוון חדש ואחר את ה'אותנטיות' שבפלמנקו שאינו (רק) ב"דם" ו"מבטן ומלידה". כך, התוצאה האקדמית של מהלך זה - עבודת המ.א - מציעה פענוח של הפלמנקו דרך התנועה בין המילים לגוף. הרצאה זו, אשר תשלב ריקוד לצד קטע וידאו, מבקשת בעקבותיה להציג ולהציע דיון פתוח בשאלה זו תוך מעבר בין שני מופעים אלה של ייצור וייצוג הידע.

”מה פתאום אטום” – הצגה מדעית תחת חקירה

רן פלג המחלקה להוראת המדעים, הטכניון חיפה
רותי תמיר המחלקה להוראת המדעים, הטכניון חיפה
אילת ברעם-צברי המחלקה להוראת המדעים, הטכניון חיפה

העניין שמגלים תלמידים בלימודי מדעים הולך ופוחת. בכדי להתמודד עם מגמה זו על קהילת הוראת המדעים לחפש דרכים חדשות להגיע לקהל רחב ומגוון של לומדים. אחת הדרכים שקיבלה עד כה תשומת לב מחקרית מועטה בלבד היא השימוש בתיאטרון בהוראת המדעים. ניתן לסווג אסטרטגיה זו תחת התנועה של הוראת מדעים בגישה הומניסטית, שמטרתה לתת למדע פן אנושי. בהרצאתנו (הרצאה+הצגה) נציג את תוצאות המחקר, שהתמקד בתהליך ובתוצרי הלמידה במהלך ובעקבות צפייה בהצגה לימודית מדעית על ידי שימוש בשיטות מחקר איכותניות וכמותיות. הממצאים יוצגו בצורה דרמטית על ידי הדמויות בהצגה ”מה פתאום אטום” העוסקת בעולם החומר ומיועדת לתלמידי בית הספר היסודי, שהיתה נשוא המחקר.

ניתוח איכותני של שאלונים פתוחים הצביע על תימות שהילדים אהבו ולא אהבו בהצגה, בדמויות ובתוכן התיאטרלי. ניתוח איכותני של הראיונות הצביע על כך שההצגה מאפשרת לילדים לראות את לימודי המדע באור אחר. הילדים מבדילים בין התוכן המדעי אותו הם רואים כאמת והתוכן העלילתי אותו הם מזהים כבדיון. הניתוח העלה גם תימות המוזכרות רבות על ידי הילדים הצופים כגון הומור ואלמנטים חברתיים. כמו כן, ובהתאמה לממצאי המחקר הכמותי, נראה שהילדים לומדים מושגים בנושא החומר בהצגה, אך לא מצליחים ליישם בעקבות הצפייה. נציג גם סוגיות מתודולוגיות במחקר ובראיונות.

אפשרות 2

יורם ושירה הם שני ילדים הנפגשים לראשונה עם מדע בשיעור של ציפי פחמני, המורה למדעים בהצגה ”מה פתאום אטום”. במהלך ההצגה הם מגלים ממה מורכב חומר, נקלעים להרפתקה מדעית וזוכים בשעשועון. מה שמעטים יודעים הוא שיעור ושירה גם עוסקים במחקר איכותני והם חוקרים את תהליך ותוצרי הלמידה של ילדים הצופים בהם.

במהלך ההרצאה (הרצאה + הצגה), יורם ושירה יציגו תוצאות מחקר שנערך עם תלמידי בית הספר היסודי ובשילוב של כלי מחקר איכותניים וכמותיים.

ניתוח איכותני של שאלונים פתוחים הצביע על אלמנטים תיאטרליים, דמויות ותימות שהילדים אהבו ולא אהבו בהצגה. ניתוח איכותני של הראיונות הצביע על כך שההצגה מאפשרת לילדים לראות את לימודי המדע באור אחר. הילדים מבדילים בין התוכן המדעי אותו הם רואים כאמת והתוכן העלילתי אותו הם מזהים כבדיון. הניתוח העלה גם תימות המוזכרות רבות ע”י הילדים הצופים כגון הומור ואלמנטים חברתיים. כמו כן, ובהתאמה לממצאי המחקר הכמותי, נראה שהילדים לומדים את המושגים בהצגה, אך לא יודעים כיצד ליישם בעקבות הצפייה. כמו כן ידונו גם סוגיות מתודולוגיות במחקר ובראיונות.

הפרספקטיבה התיאורטית ששמשה את החוקרים משתייכת לתנועת הוראת המדעים

ההומניסטית, שמטרתה להציג את הפן האנושי של המדע. זאת בכדי להתמודד עם נתונים המצביעים על צניחה בעניין של תלמידים בלימודי מדעים. השימוש בתיאטרון כאסטרטגיית הוראה קיבל עד כה תשומת לב מחקרית מועטה בלבד.

על האיכויות האסתטיות בהתרחשות המחקרית

חן שפירא, אוניברסיטת חיפה, החוג לחינוך

הצעתי עוסקת בתפיסותיהם של חוקרים את האיכויות האסתטיות המגולמות בהתרחשות המחקרית והיא מבקשת להציב את רגליה בשני תחומים מרכזיים: המחקר בחינוך והאסתטיקה. הצורך לבצע מחקר אשר מציע מבט-על על המהות המחקרית בחינוך ושואל שאלות אודות השיטה של המחקר בחינוך נובע מהבעייתיות הרבה המאפיינת את ההתרחשות המחקרית והראיה לכך היא הכתיבה האינטנסיבית העוסקת בנושא, כפי שמזכירים זאת שולמן ואחרים (Shulman, 1988; Eisner, 1993; Short, 1993). בהצגה זו אני מבקש לבחון את האיכויות האסתטיות במעשה המחקרי כדרך להבנת הבעייתיות המופיעה בשיח העוסק במחקר האיכותני בחינוך. ניתן לזהות שתי מגמות מרכזיות בשיח העוסק באסתטיקה כענף בפילוסופיה. גישה אחת, מבקשת לתחום את האסתטיקה לעיסוק ביצירות אמנות ולעיסוק במושגים כגון: יופי, הרמוניה וכו' ואף מבקשת לאתר את האיכויות האסתטיות באובייקט עצמו. גישה שנייה, מבקשת לאתר מימדים אסתטיים בחיי היום יום ומתמקדת בחוויית הסובייקט. הרצאתי תתמקד בעיקר בגישה השנייה בעקבות עבודתם של דיואי ואחרים (Dewey 1934, Vallance 1991, Mandoki 2007) הטוענים כי האיכויות האסתטיות שזורות בחוויה האנושית. החוקרים, באמצעות השאלות שהם שואלים ותהליכי המחקר שהם מבצעים, מנסים להבין את הפעילות האנושית על כל גווניה והמורכבות שבה. לפיכך, אם החוויה האסתטית היא חלק בלתי נפרד מהפעילות האנושית, הרי היא גם חלק בלתי נפרד מהמחקר העוסק בה. עבודה זו שוזרת את המימד העיוני הפילוסופי בנתונים אמפיריים על בסיס ראיונות עומק חצי מובנים עם מספר חוקרים בעלי ניסיון בעריכת מחקר איכותני. בהרצאתי, אציג את ממצאי המחקר ומספר דוגמאות של עיון ומחקר בדרכי חקירה וקריאה וכתובה אסתטיות, אבקש להצביע על מקומו של המחקר האסתטי בקרב חוקרים לא כגישה מחקרית אזורית אלא כעמוד שדרה המייצב את תהליך המחקר וקריאתו. תפיסת האסתטי תוצג איפוא לא רק כצורה אלא כמתודולוגיה מודעת ומכוונת.

מושב 14

"מה שלא כתבתי במאמרי ... "קשיי יצירת ידע במחקר איכותני

יו"ר:

ד"ר דלית יסעור בורוכוביץ

מה בין זהות מקצועית לפרשנות הממצאים במחקר הערכה? מהרהוריה של מעריכת פרויקטים

פרופ' הלנה סינה דה סביליה, מכללת עמק יזרעאל

הסיפור שאגולל יישוב על הדילמות הכרוכות בהגדרת תפקידי וזהותי המקצועית כמעריכת פרויקטים תוך ניסיון להעלות תהיות לגבי השפעתן על פרשנות הממצאים. אתמקד על מערכת היחסים עם המממנים מחד גיסא והיוזמים ומנהלי הפרויקט מאידך גיסא. האם עלי לשמש כחוקרת ניטראלית ובלתי מעורבת ביחסי עם הממנים על מנת שהממצאים יתפסו כאמינים בעיניהם? האם זהותי המקצועית אמורה ללבוש פנים אחרות ביחסי עם מנהלי ומפעילי הפרויקט? האם עלי לשמש כיועצת ארגונית כאשר אני מבחינה ב"בעיות" ולהציע דרכים להתמודד עימן? כיצד ישפיע תפקיד מעין זה על פרשנות הממצאים? האם ולמי לדווח על כובעי המקצועיים השונים? הדילמות הללו מחריפות עוד יותר כאשר מחקר הערכה טומן בחובו היבטים של מחקר פעולה: את מי משתפים? באיזה שלבים של המחקר? מהי רמת השיתוף הרצויה? כיצד כל אלה משפיעים על אמינות הממצאים? וכלפי מי האחריות ביחס לממצאים? למי שייכים הממצאים? הסוגיות תוצפנה במסגרת סיפור אחד או שניים הקשורים לחוויותי כמעריכת פרויקטים.

לחקור רופאים: נחקרים בעלי כוח

ד"ר יעל קשת, המכללה האקדמית גליל מערבי, המכללה האקדמית עמק יזרעאל

בהרצאתי אעסוק בהתמודדות עם מציאות אתנוגרפית פוסט-מודרנית, בה האתנוגרפית אינה צופה מנותקת אלא לוקחת חלק ומעורבת בייצור הידע, בעוד הנחקרים מתגלים כסובייקטים בעלי כוח ביקורתי ומניפולטיבי שאינו נופל מזה של החוקרת, והם אף יכולים לתמרן את החוקרת לצרכיהם. מחקרי מתמקד בשאלה אפיסטמולוגית-סוציולוגית: מהו הידע בו אוהזים רופאים המשלבים טיפולי רפואה משלימה בבתי חולים ובקופות החולים בישראל? כיצד הם משלבים ידע ביו-רפואי עם ידע שונה ממנו? נחקרי חכמים ופקחים, זריזי מחשבה ורהוטי דיבור, ומצויים היטב בעולם האקדמי ובתחום המחקר. הם התלהבו מכך שסוציולוגית-אנתרופולוגית מתעניינת בתחום שאותו הם מנסים לקדם, והביעו בפני לא אחת את רצונם לשלב היבטים תרבותיים במחקריהם (שכולם כמותיים) ולהכיר שיטות מחקר איכותניות. בהרצאתי אציג דילמות מרכזיות שעלו במחקרי: (1) האם שמירת העיקרון (שצמח מתוך אתיקה במחקר ביו-רפואי) של הימנעות מגרימת נזק ושמירה על טובת הנחקרים, אינה מגבילה את היושרה המדעית ובעיקר את הביקורתיות? (2) מה קורה כששמירה על עקרון ההסכמה מדעת (שאף הוא מרכזי באתיקה ביו-רפואית), עם נחקרים בעלי כוח, מובילה לכך שאחד מתוך עשרות המשתתפים בתהליך ציבורי מתנגד? (3) איך מתנהלים תוך טשטוש הגבולות בין חוקרת לנחקרים, כשהמחקר נתפס כתוצר של משא ומתן בין החוקר לנחקרים, תוך שמירה על אתיקה של הדדיות ושיתופי פעולה? שאלת הקרדיט האקדמי עולה במלוא חריפותה דווקא במחקר איכותני בו לנחקרים בעלי כוח חלק מאד מרכזי בממצאים. (4) כיצד למקם את עצמי כחוקרת ברשתות הכוח בהן אני לוקחת חלק ולהתייחס למגוון האינטרסים השונים: האם לסנגר על חסרי כוח (רופאים אינטגרטיביים לעומת המערכת הממסדית), האם לקדם את טובת הציבור? וכיצד להתמודד עם נחקרים בעלי-כוח המשתפים פעולה כדי לקדם את סדר-היום שלהם?

האם שלא לשמה ראוי לבא בשמה? - מה לעשות עם חומר אפיזודי שצץ המהלך הראיון?

ד"ר אריה רשף, מכללת עמק יזרעאל

מטרת הראיון במחקר האיכותני להבין את החוויות שעוברים האינפורמנטים נשואי המחקר ואת המשמעות שהם מייחסים לחויות אלו. מדרך הטבע הסיפור שמספר המרואיין עומד במרכזו של הראיון שנבנה מתוך שאלת מחקר ספציפית. במהלך הראיון ולפניו אנו נחשפים למידע (התנהגותי) מגוון שאינו רלוונטי לתפיסה הסובייקטיבית של מספר הסיפור את המציאות אך יש לו משמעות בהבנת מעמיקה יותר של נושא המחקר. פעמים מידע שכזה אף מציג את הנושא באור שונה לגמרי ממה שעולה מחומר שנאסף בראיון ופעמים הוא משלים אותו. השאלה המתודולוגית העומדת בפנינו היא איזה משקל יש לאותו חומר אפיזודי אם בכלל.

במחקר שבו ביקשתי לקבל את התייחסותם של מנהלים לדילמות אתיות בעבודתם ולקבל את הגדרותיהם בנושאי מוסר שונים נפגשתי עם המרואיינים בלשכותיהם משרדיהם. בעת שחיכיתי לשעת הפגישה צפיתי בהתנהגויות שונות שהתרחשו בלשכה (הדרך בה פנה המנהל לעוזריו ומזכירותיו והתרשמתי ממראה המשרדים (היו מפוארים מאד והיו מפוארים פחות ללא קשר לגודל הארגון) במקרים מסוימים היו הן המראה הפיזי (המפואר/לא מפואר), והן אורחות חייו של המנהל המרואיין (הכין קפה בעצמו ביקש ממזכירותיו, דיבר בשפה תוקפנית או נינוחה וכו') בסתירה לדעות שהביע בנושאי מוסר ואתיקה ארגונית. לדוגמא: מנהל שטען כי אין שני סוגי מוסר וכי הוא נהג בבית ובעבודה עפ"י אותה תפיסת עולם של compassion & care ואמפתיה ודיבר אל אשתו שצלצלה אליו תוך כדי הראיון באופן בוטה ולא מתחשב (בלשון המעטה) בשונה ממה שתיאר את עצמו. ההתלבטות המתודולוגית היא האם המידע הנ"ל משמעותי לפרשנות שלי כחוקר את תפיסותיו של המנהל, מה עוד שלא הגדרתי את הנושא הפיזי בשאלת המחקר? האם ל"תצפית" ש"ערכתתי" שלא בכוונה תחילה יש ערך ממשי או אפיזודי?

"מראה, מראה שעל הקיר, מי החוקר הטוב בעיר?" – שקיפות במבט אישי

גלית ינאי-ונטורה, מכללת עמק יזרעאל

בחלק זה אדון בנושא השקיפות מצד אישי – אבחן כיצד כישורים שלי ומוטיבציות שונות, שנחווים במהלך המחקר לא נידונים או נאמרים בשפה חופשית. באופן ספציפי אדון בשלוש נקודות: 1. איך מגיעים לנושא המחקר? האם מותר להגיע גם במקרה או שעלינו ליצוק ולהכיל חזון אישי בכל. 2. מהו 'מדגם נוחות'? מה הכוונה במונח 'נוחות'? האם זה בסדר שלא הצלחתי להגיע למרואיינים שחשובים בעיניי? מהי המידה שבה עלינו לעבוד בשיטתיות ומה גבולותיה של שיטתיות זו? ואם באמת הפעלתי מאמצים ולא הצלחתי, כיצד אני מתמודדת עם החוסרים בזמן הניתוח? 3. מה בין שקיפות ומודעות עצמית של החוקר - האם השקיפות נגישה לכולם במידה שווה? שכן נראה שהיא תלויה במודעותו העצמית של החוקר. אך האם לגיל ולשלב האקדמי יש משקל בכך? למשל, האם כחוקרת צעירה קשה לי יותר לזהות פגמים? האם זה הניסיון שחסר או האיום על הדימוי המחקרי? ומה בעצם איננו יודעים על מה שלא כותבים בפרק במתודולוגי?

"רק אם יש לה ציצים גדולים..." – על יחסים עם מרואיינים גברים

ד"ר דלית יסעור בורוכוביץ, מכללת עמק יזרעאל

פגישה ראשונה עם נחקרים במחקר איכותני כמוה כ"פגישה עיוורת" – בשני המקרים שני הצדדים רוצים לחשוף די כדי ליצור שיתוף פעולה, קרבה ועניין, אך גם להסתיר את מה שאין ברצונם לחשוף. גברים שהם אלימים נגד נשותיהם בדרך כלל תופסים את נשותיהם (ולרוב גם נשים אחרות) כאובייקטים שניתן להכפיפם לצרכיהם ורצונותיהם. היותי חוקרת אישה היה תמיד מהותי במפגשי עם גברים מכים – בכל שלב משלבי המחקר: החל מיצירת הקשר והסכמתם (או אי הסכמתם) להתראיין, המשך באינטראקציות – הגלויות והסמויות – שנוצרו במהלך הראיונות, וכלה בספקנותם ביחס ליכולתי להבין ולתאר את עמדתם בראיונות התיקוף. גם ראיתם את החוקרת כאישה שיש בידיה כוח וקרבה למקורות הסמכות היוותה מכשול ביצירת יחסי אמון (rapprochement). בהרצאתי ברצוני לתאר את המכשולים בהם נתקלתי, ולהעלות את השאלות הבאות – האם אישה יכולה להבין את החוויה הגברית? האם ההזדהות הטבעית של חוקרת אישה עם בנות מינה איננה פריעה לה "לשים את עצמה בסוגריים" (bracketing) כחוקרת? והאם מפגש מחקרי המתחיל בכך שמרואיין מתנה את הראיון ב- "רק אם יש לה ציצים גדולים" יכול להסתיים בהעשרת הידע בתחום הנחקר?

מושב 15
בין האישי להסטורי

יו"ר:
פרופ' שפרה שגיא

ראיון עומק בסוגה היסטורית

אורית מנור, אוניברסיטת חיפה

מאמר זה מציג בעיה מתודולוגית של החוקר בתחום הידע של ההיסטוריה חברתית, ובעיקר היסטוריה "מלמטה".

רוב נחקרי לא השתייכו לאליטה המייסדת של החברה הישראלית, אך נטלו חלק במעשה החלוצי ההתיישבותי באותה תקופה נחקרת ובכך הם תרמו רבות להקמתה של החברה הישראלית בכלל, ובאיזורי הפריפריה אותם חקרתי בפרט.

הבעיה המתודולוגית שבה נתקלתי היא בעיה קלאסית של המחקר האיכותני: כיצד ללמוד על תפיסת עולמם של הנחקרים במושגים שלהם? אלא, שבנוסף לבעיה הקלאסית "הרגילה" במחקר היסטורי בכלל ובמחקר בהיסטוריה חברתית צריך לגשר גם על פער הזמן ולנסות להבין את מקומם של האנשים בהיסטוריה שכן הם ברובם היו "האנשים הפשוטים" ולא יוצרי החברה הארץ ישראלית.

הזיכרון האישי כמו גם הזיכרון הקולקטיבי מספר את מה שהנחקר מבקש שנדע ולא את מה שהיה "באמת". אין זו היסטוריה, אלא תחושות של שהתרחש בעבר, תוך ניסיון להאדיר את מקומו ומקום קרוביו ומשפחתו בסיפור ההתיישבותי. העובדות מתערבבות עם תפיסת העולם המשתנה של המרואיין על ציר הזמן.

הזיכרון והשכחה הם שני הצדדים של אותו המטבע. אנשים מבקשים לזכור ולספר אך גם שוכחים ומבקשים שלא לספר. האם ההיסטוריון החברתי צריך לחשוף גם את צדדי השכחה כמו את צדדי הזיכרון?

הזיכרון וההיסטוריה משחקים משחק דיאלקטי זה עם זה. על החוקר להיות בקיא בעובדות עד כמה שיוכל מה היה, ואז להגיע לנחקריו שרובם בני הגיל השלישי, ולנסות ללמוד על תחושותיהם מתוך מה שהיה. החוקר צריך לדעת מה לשאול כדי שהנחקר לא יוליד אותו למקום שבו לא בקש ללכת, אלא ילמד על רוח התקופה ויעשיר את מחקרו.

בכל אלו מתלבט ההיסטוריון החברתי בבואו להשתמש בכלי המחקר של מדעי החברה כללי המחקר האיכותניים.

חויית הסליחה בעיבוד אבל טראומתי

בקרב הורים שכולים ישראלים ופלסטיניים

מיכל שריג אמסלם, אוניברסיטת חיפה

פרופ' עדיטל בן ארי, אוניברסיטת חיפה

הקונפליקט השורר באזורנו מזה שנים, יוצר שגרה סבוכה של טרור ולחימה המביאה עימה מציאות של כאב וסבל. הורים שכולים, פלסטינאים וישראלים, אשר איבדו את ילדיהם בנסיבות טראומתיות אלה, חווים אובדן ואבל קשים, הבאים לידי ביטוי בתחושות עמוקות של עצב, כעס, אובדן משמעות ואף רצון בנקמה. לצד המשבר הגדול, אובדן הבן או הבת עשוי להוות גם הזדמנות לשינוי ולצמיחה. בחלק קטן מהמקרים, רגשי הכעס מומרים לדלק המניע את ההורים לידי חיפוש אחר משמעות מחודשת לחייהם. מיעוט מההורים בוחרים ליצוק משמעות מחודשת דרך פעילות בינאישית או חברתית של סליחה ופיוס.

המחקר הנוכחי יתמקד בחוויות ובמשמעות שמייחסים הורים שכולים, ישראלים ופלסטיניים, לחויית סליחה אישית, בינאישית וקולקטיבית בתהליך עיבוד אבל טראומתי. הורים אלה, אשר איבדו את ילדיהם על רקע לחימה וטרור, בחרו להצטרף לארגון פיוס דו-לאומי, "פורום המשפחות השכולות". מטרת המחקר היא לתאר ולבחון את התהליך שעוברים הורים בעיבוד האבל הטראומתי, דרך השתתפותם בארגון פיוס דו לאומי ולהבין האם בעקבות חויית הסליחה מתחוללים שינויים בתפיסות עולם אישיות ותרבותיות.

מחקר אתנוגראפי זה מתנהל על התפר שהוא המפריד בין עמים בעימות אך המקרב בין אנשים שחוו כאב אנושי משותף. בתוך כך, עוסק המחקר בשכול ובסליחה אוניברסאליים בקונטקסט המתבסס על שפות, תרבויות ודתות שונות. החוקרת, שהיא יהודיה-ישראלית, אחות שכולה וחברה בפורום המשפחות, מראינת במהלך המחקר 14 הורים פלסטיניים וישראלים בתחומי הקו הירוק ומחוץ לו. על רקע תהליך זה, עומד המחקר הפנומנולוגי מול דיאלקטיקה של מוכר – זר, חבר – אויב, קרוב – רחוק, מובן – ומתורגם.

השלכות השואה על בני הדור השלישי: בין האישי לחברתי

טל ליטבק הירש, אוניברסיטת בן גוריון ומכללת ספיר

בספרות המקצועית קיים מחקר נרחב בנושא השלכות השואה על בני הדור הראשון והשני, וקיימות מחלוקות בין החוקרים לגבי אופי ההשלכות ועוצמתן, הן ברמה האישית משפחתית והן ברמה החברתית. (בר-און, 1995; Sagi-Schwartz, van 1995; Rosenthal, 1998; Chaitin, 2003; Kranenburg, 2008 IJzendoorn, & Bakermans ; יחד עם זאת יש מיעוט מחקרים אודות הדור השלישי. בהרצאה זו אציג מחקר אכותני נרחב שמטרתו לשפוך אור על השלכות השואה על בני הדור השלישי. במחקר ביקשנו לבדוק: מהי הרלוונטיות של השואה לבני הדור הזה? האם וכיצד באות לידי ביטוי השלכות השואה על הדור השלישי כיחידים, בדינאמיקה המשפחתית וחלק מהחברה בישראל. המחקר מבוסס על כמאה ראיונות עומק שנערכו עם צעירים בישראל, חלקם בעלי קשר משפחתי לניצולי שואה וחלקם ללא קשר משפחתי. בהרצאה אציג את הטיפולוגיה שבנינו בהקשר לאופן שבו תופסים הצעירים את הרלוונטיות של השואה עבורם, כמו גם אתיחס להשלכות ספציפיות של השואה בנושאים שונים כגון אוכל, הרצון להוציא דרכונים זרים, ושאלת זיכרון השואה כפי שבאים לידי ביטוי בשיח של צעירים בני הדור השלישי בישראל.

נרטיב באינטרנט: מה מספרים לנו אנשי תש"ח ביום הולדת השישים למדינה ומדוע?

ד"ר בתיה אילון, מכון מופ"ת

לקראת שנת השישים למדינה נפתח באתר "מוטקה" (www.motke.co.il) באינטרנט פרויקט מיוחד בשם "סיפורים אישיים 48". במסגרת פרויקט זה נתבקשו אנשים שהיו כאן באותה שנה, לשלוח לאתר "חוויות... מאותה תקופה מופלאה, אנקדוטות קטנות או סיפורים מרתקים".

מטרת המחקר הייתה לבדוק האם ניתן למצוא ב"סיפורים קטנים" אלו כיצד כותביהם, אנשי תש"ח, ממצבים את עצמם בחברה בזיכרונותיהם ומהי המשמעות שיש לסיפורים אלו עבורם כיום. לשם כך אספתי מאה שמונים וארבעה סיפורים ונתוני רקע של כותביהם, שנשלחו לאתר בשלושת החודשים הראשונים לקיום הפרויקט. מתוכם בחרתי בחמישים סיפורים לניתוח נרטיבי הוליסטי של תוכן ומבנה: חשיפת הזהות הנרטיבית והמבנה "הסיפורי" והשוואתם לכותרת שהמספרים נתנו לסיפורם.

למרות היקפם המצומצם, ניתן לזהות בסיפורים שתי קבוצות עיקריות של זהויות נרטיביות: צברים ו"ניצולים-בונים", שיש חפיפה ביניהם; מיתוס הצבר מוטמע (לפחות בחלקו) גם אצל רוב הכותבים ניצולי השואה. ערך המסירות ותחושת השייכות לקולקטיב משותפים לסיפורי מרבית הכותבים ומשקפים את זהותם הדורית. שימור האתוס הקולקטיבי של תש"ח בסיפורים אלו, למרות השינויים הדרמטיים בחברה הישראלית בשנים האחרונות, מוסבר במשמעות שיש להם עבור המספרים. האסטרטגיה של הסיפור האישי-קולקטיבי משמשת את צרכיהם בזקנה. מהמחקר עולה כי הסיפור האישי באינטרנט, יכול להוות ערוץ נוסף למענה לצרכי הזקנים, בהיותו תשתית אפקטיבית ונוחה לכתיבה והפצה של סיפוריהם. בהרצאה אפרט על תהליך הניתוח ועל היבטים אתיים במחקר באינטרנט.

מושב 16

מחקר איכותני בשדה הטיפול הרפואי

יו"ר:

ד"ר איה בידרמן

מתן שרותי בריאות לפריפריה הדרום: סוגיות של ייחודיות

חסייה לובצקי, מנהלת שרות רפוי בעסוק, מרכז רפואי אוניברסיטאי "סורוקה"
פרופ' שפרה שורץ, פקולטה למדעי הבריאות, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

רקע מדעי: דרום-ישראל מאופיין בהטרוגניות-תרבותיות ובפיזור-אוכלוסין נרחב, הדורש התייחסות מיוחדת במתן שרותי-בריאות. על-מנת לתת רפואה נכונה ויעילה, נבדק האם לתושבי פריפריה-הדרום קיימים צורכי-בריאות ייחודיים הנובעים ממקום-המגורים והאם יש לפעול באופן שונה לשמירת עקרון השוויון המובטח בחוק בדבר מתן שרותים בזמן-סביר במרחק-סביר ממקום מגורי-המבוטח.

מטרת המחקר: בחינת הסוגיות המרכזיות במתן שרותי-בריאות לפריפריה-הדרום כפי שנתפש בקרב נותני השרות ומקבליו.

שיטות:

מחקר-איכותני המבוסס על ראיונות אנשי-מקצוע מתחום הבריאות והמימשל-המקומי ולקוחות מפריפריה-הדרום.

שאלת המחקר: מהן הסוגיות המרכזיות הנתפשות כמאפיינות מתן-שרותי-בריאות לפריפריה בדרום-ישראל.

עבוד-נתונים: חילוץ תיאוריה-מהשדה לזיהוי הקטגוריות המייצגות את תחום "מתן-שרותי-בריאות לפריפריה" ומבדלות אותו מתחומים אחרים בשרותי-הבריאות.

ניתוח-נתונים: ניתוח-תוכן לאיתור קטגוריות-נושא כקטגוריות מרכזיות של המחקר.

תוצאות

במחקר הכמותי נמצאה תלות-הפוכה-מובהקת-סטטיסטית בין המרחק והמעמד החברתי-כלכלי-תרבותי לבין השימוש בשרותי בריאות.

במחקר האיכותני נמצאו שלוש תמות המחזקות את ממצאי המחקר-הכמותי ומסבירות אותו.

1. **המרכיבים הנכללים בגורם המרחק**

2. **התפישה** לגבי התאמת שרותי-הבריאות לצורכי תושבי הדרום.

3. **תפישת אי-שוויוניות** בולטת בין הדרום לבין מרכז-המדינה, שרותי-הבריאות כדוגמא.

חשיבות וייחודיות: זהו מחקר ראשון מסוגו הבודק סוגיות במתן שרותי-בריאות בקהילות-הפריפריה בדרום, המהווים דוגמת קיצון לצורכי הבריאות של המבוטחים בישראל הבאים ממצב חברתי-כלכלי-תרבותי שונה. התמות שנמצאו מציעות נקודת-מבט חדשה על צורכי-הבריאות של תושבי-פריפריה-דרום.

התרומה הפוטנציאלית של המחקר

בהתבסס על תוצאות המחקר, ניתן לפתח תוכניות למתן שירותי-בריאות לא-אקוטיים, קידום-בריאות ורפואה-מונעת בהתאמה לצורכי פריפריה-הדרום, לקוחות ונותני-שירות ובהתחשב במשאבים העומדים לרשות הקופות.

בספרות המקצועית בתחום, כמו גם בניסיון שנצבר במדינות אחרות, נמצא שעלות יישום תוכניות אלו אינה גבוהה. התאמת השירותים ללקוחות-הפריפריה מעלה שביעות-רצון, משפרת שרות וגם מעצימה את הצוות הרב-מקצועי במרפאות-הפריפריה.

על אנשים שנוגעים: על המאפיינים של מטפלים/מחנכים/רופאים הבולטים במנהיגותם ובעשייתם הייחודית בחברה הישראלית

פרופ' יהודה בר שלום, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין
ד"ר עמירם שראל, אוניברסיטת תל אביב

בהרצאה זאת יתואר מיזם מחקרי משותף של רופא מומחה בפסיכיאטריה המלמד רופאים מוסמכים יחסי מטפל-מטופל באחת האוניברסיטאות ושל פרופסור לחינוך באחת המכללות העוסק במנהיגות וחדשנות חינוכית. השניים חברו על מנת לחקור את המעשה החינוכי/חברתי/טיפולי של 18 דמויות בולטות בחברה הישראלית (מחנכים, מטפלים, רופאים ומארגנים קהילתיים). בהרצאה יתואר התהליך המחקרי והשפעתו על המראיינות/חוקרות, שהן חלק ממסלול המצוינים של אחת המכללות. מתברר שהמפגש עם המודל של המחנך/יזם/מטפל גורם למראיינות להרהר על אפשרות יישום חלקים מהמודל של המרואיין בעבודתן החינוכית. כמו כן, מזהים החוקרים בטקסטים העשירים של הנחקרים כמה תימות מרכזיות וחשובות: תפיסה ביקורתית כלפי החברה הישראלית ורצון מעשי לשפרה, יכולת למגע משמעותי ואמפתי עם האחר הנשען בין השאר על מודעות עצמית גבוהה ומגע עם האיזורים האישיים הכואבים וצלקות העבר לצד יכולת מרשימה של התאמת הטיפול/חינוך/הוראה/ריפוי להקשר האינדיבידואלי של המטופל/תלמיד/חניך ו/או לקהילתו. במלים אחרות, דרך הטיפול/חינוך/ייזום של מנהיגים אלה היא רב מימדית והוליסטית ויש הרבה משותף בעשייתם למרות שהם באים מתחומי תוכן ושדות פעולה שונים. קשה להגזים בחשיבות התימה של היכולת לגעת ב"אחר" ולהכילו, באופן שהוא מורחב ועמוק יותר בהשוואה לאנשי מקצוע אופייניים בשדה הספציפי בו הם פועלים. החוקרים מאמינים שחשיפה לתכנים שכאלה משפיעה לטובה מבחינת ההתפתחות המקצועית הן על מראיינות/חוקרות שהן שותפות למחקר והן על מחנכים/מטפלים/מנהיגים אחרים שחפצים להכיר מודלים מוצלחים לעשייה משמעותית בחברה הישראלית.

בהרצאה יתואר תהליך גיבוש המחקר וזיהוי הדמויות, התפקיד של המראיינות, ממצאים עיקריים ומסקנות טנטטיביות לגבי סוג ייחודי שכזה של חקר הצלחות ומעורבות של סטודנטיות במחקר.

הבשורה המרה : בניית משמעות לנרטיב הקליני והקשר שלו לתקשורת עם המטופל במתן האבחנה הרפואית

ד"ר אורית קרניאלי-מילר, החוג לבריאות נפש קהילתית, אוניברסיטת חיפה

ד"ר דפנה מיתר, בית הספר לרפואה ע"ש סאקלר, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' שמואל אידלמן, מוקד לקידום איכות יחסי מטפל מטופל בתחום הבריאות, אוניברסיטת חיפה ומרכז רפואי רמב"ם

שמינת/קריאת ההיסטוריה הרפואית וסיפור המחלה של המטופל (הנרטיב) הנו אמצעי בו משתמשים אנשי המקצוע לאבחון הבעיה, קביעת הטיפול האפשרי ובניית הקשר. עם זאת, התכנים אותם מזהים אנשי המקצוע, והאופן בו אלו משפיעים על התפיסות, הרגשות, התכנים שידונו ודפוסי התקשורת עם מטופלים לא נבחן דיו. המחקר הנוכחי מתמקד בבחינת האופן בו הזיהוי, התפיסות והפירושים האישיים משפיעים על אופן ניהול שיחת מתן הבשורה המרה.

לטובת המחקר נותחו 103 מבחנים פתוחים של סטודנטים לרפואה מאוניברסיטת תל-אביב שהתמקדו בבחינת המיומנויות שלהם בבישור בשורה מרה לאחר קורס בנושא. המבחנים כללו הצגת סיפור מקרה מורכב ותגובת הסטודנטים לשלוש שאלות: הבעיות שהם מזהים במקרה; אופן הבישור שהם ינקטו; והקשיים האישיים שלהם עם הבישור. שיטת ניתוח הנתונים הנה ניתוח נרטיבים בגישת immersion/crystallization, באמצעותה זיהינו כיצד סטודנטים מזהים בעיות בסיפור המקרה, מפרשים אותו, מתמקדים בהיבטים שונים בסיפור, וכיצד כל אלו נוטלים חלק באופן בישור הבשורה.

הסטודנטים זיהו 49 סוגי בעיות. זיהוי זה שיקף מתן פרשנויות ומשמעות ספציפית לסוגיות אלו. חלק מהבעיות פורשו כמאתגרות את המטופלת, חלק כמאיימות על המטפל וחלק כמשפיעות על מערכת היחסים. נמצאו הבדלים גם באופן בו נכתבו הבעיות: כוודאיות או כאפשריות. סוגיות שנתפסו כמשמעותיות עבור המטופלת זכו להתייחסות במפגש, לעומת בעיות שנתפסו כמאיימות על המטפל מהם הם ניסו להתחמק.

ממצאי המחקר מדגימים כיצד הפרשנות שהיחיד נותן לקשיים שזוהו בעת קריאת סיפור המקרה משפיע על דפוס התקשורת במפגש. ממצא זה מעלה את הצורך לפתח דרכים ללמד סטודנטים לנתח סיפורי מקרה ולהיות קשובים לעצמם ולפרשנויות שהם נותנים. פיתוח מיומנויות דומות לאלו הנדרשות מהחוקר האיכותני, במטרה לקדם את היכולת שלהם להתמודד הן עם הקשיים שלהם והן עם הקשיים של המטופל במפגשים משמעותיים אלו.

דברים שרואים מכאן ... רצוי שיראו משם?

פאולה פדר-בוביס, המחלקה לניהול מערכות בריאות, אוניברסיטת בן-גוריון

האם חוקרים איכותניים רשאים לעורר את - ובכך לערער על - יחסי הגומלין בין מטפלים ומטופלים במסגרת מערכת הבריאות? שאלה זו נבחנת דרך ניסיון ללמוד על נושא שנוי במחלוקת שעולה על סדר היום של מערכות בריאות בעולם, "הרפואה המתגוננת". רפואה מתגוננת מתרחשת כאשר רופאים מבצעים בדיקות, פרוצדורות, או ביקורים, או נמנעים מחולים בעלי סיכון גבוה או מפרוצדורות בעלות סיכון גבוה, בעיקר (אך לא רק) על-מנת להוריד את חשיפתם לתביעות משפטיות עקב רשלנות רפואית. ישנם דיווחים בספרות המנסים לאמוד את היקף הפרקטיקה של הרפואה המתגוננת. הערכות אלו מתמקדות לרוב לרווח והפסד כלכלי למערכת הבריאות. אולם מעטים הם הניסיונות ללמוד על השלכות הרפואה המתגוננת על יחסי הגומלין בין רופאים לבין מטופלים. זאת מכיוון שהרפואה המתגוננת לא נחקרה מהזווית של המטופלים. אופיו של המחקר האיכותני הופך אותו לבעל יתרונות רבים בניסיון להציף את זווית הראיה של המטופלים בנושאים רבים במערכת הבריאות. זאת ועוד, למחקר האיכותני זכויות רבות בהעצמת משתמשי מערכות הבריאות בכלל, ומטופלים בפרט. אולם בנושא הרפואה המתגוננת, תופעה שלרוב לא מוכרת על-ידי משתמשי שירותי הבריאות בישראל, עצם הצפת הנושא לא רק עלול לערער על יחסי-הגומלין בין מטפלים למטופלים (יחסים שבבסיסם טעונים, ולרוב מתרחשים על רקע נסיבות לא מיטיבות), אלא גם עלול להותיר את המטופל בעמדה עוד יותר מוחלשת מול מערכת הבריאות.

ביכולתו של המחקר האיכותני להוסיף היבטים חדשים בהסתכלות על יחסי מטפל-מטופל, ברם נראה כי בסוגיה של הרפואה המתגוננת נדרשת רגישות מתודולוגית מוגברת בכל שלבי תכנון וביצוע המחקר. נבחן תרומתו של המחקר האיכותני בלימוד יחסי מטפל-מטופל ובהגברת האוריינות הבריאותית של משתמשי מערכת הבריאות כאמצעי אפשרי לאיזון יחסים אלה.

'אולי יהיה לי קצת יותר קל': מפגש העצמה בין מרפאות ערביות מסורתיות בישראל ובין פונות לטיפולן

ד"ר אריאלה פופר-גבעון, האוניברסיטה הפתוחה והמכללה האקדמית דוד ילין

פרופ' עליאן אלקרינאוי, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

הרצאה זו עוסקת במרפאות ערביות מסורתיות הפועלות כיום בישראל ובאופנים בהן הן מעצימות את הפונות לעזרתן. מראיונות עומק חצי מובנים שנערכו עם נשים ערביות-מוסלמיות המוכרות כמרפאות בקהילתן ועם נשים שהעידו שפנו לטיפולן, הן בערים מעורבות במרכז הארץ והן ביישובים בדואים בנגב, עולה כי נשים הפונות לריפוי מסורתי חוות תמורה. לתמורה זו ביטויים שונים, במישור האישי ובמישור החברתי כאחד. במישור האישי, מקבלת הפונה מן המרפאה ידע חשוב. היא זוכה בהכוונה ולעתים, אף מאמצת מעט מאופני חשיבתה הייחודיים של המרפאה. בין המרפאה והפונה נרקם קשר אישי משמעותי, הדומה לקשר בין אם ובתה, והאינטימיות בין השתיים מולידה הזדהות של הפונה עם המרפאה, הנתפסת בעיניה כמודל לחיקוי. בטיפול עצמו, מחזקת המרפאה את הפונה באמצעות מילים טקסיות וחפצי ריפוי. אלו מגבירים את תחושת העצמה האישית של האחרונה ומספקים לה הרגשת שליטה על עצמה ועל סביבתה. במישור החברתי, מעניקה המרפאה לפונה את 'תפקיד החולה', המקנה לגיטימציה לסבלה ופותח את ההתדיינות בשאלת זכויותיה. המרפאה פועלת לשלב מחדש את הפונה במשפחה, מכוונת אותה להשתלב בתפקידים המגדריים המסורתיים ומחברת אותה לערכים המרכזיים בתרבותה. המרפאה והפונות לעזרתה מבססות גם מסגרת אחיות בבית המרפאה. מסגרת זו מקנה לפונה תמיכה רגשית וחברתית, כמו גם עזרה מעשית משמעותית. לסיכום, נמצא שהמרפאות הערביות המסורתיות הפועלות כיום בישראל מעצימות את הנשים הפונות לעזרתן. ואולם, נטען כי מרבית הפונות אינן זוכות בהעצמה במובנה המערבי שנוכר בספרות, שכן הכוח שהן מקבלות מן המרפאה אינו אימננטי להן והוא ניתן להן בהשאלה בלבד. מיעוטן של הפונות, דווקא אלו המקיימות קשר רציף ומתמשך עם המרפאה, אכן מועצם בפועל בעקבות הטיפול שמוענק להן מידה.

מושב 17
הבניית המרחב למקום - במילים

יו"ר:
ד"ר ארנון בן ישראל

השימוש בנופים בסרטיו של איתן פוקס כמרחבי דיאלוג בין ה"אני" ל"אחר"

זאב גרינברג

ההרצאה עוסקת בפרשנות משמעותם של הנופים הפתוחים בסרטיו של איתן פוקס. שנות השמונים היו תחילתו של עידן הבניה ולגיטימציה של רפרטוארים שונים של זהות ותרבות. תהליכים אלה של שינוי תרבותי אופיינו במתחים חברתיים ופוליטיים בין קבוצות לבין קבוצות הרוב הדומיננטית. תהליך קליטתן של קבוצות ותרבויות 'אחרות' נתפס כמאיים על התרבות ההגמונית השלטת. בסרטיו 'יוסי וג'אגר' 'ללכת על המים' ו'הבועה' עוסק פוקס בליבון בעיות חברתיות ותרבותיות ומתמקד במקומו של ה'אחר' בחברה.

בהרצאה ייבחן המסע שאליו מזמין פוקס את הצופה המלווה את גיבורי הסרט, מסעם של גיבוריו הוא כפול, זהו מסע בנופי הארץ ובה בעת זהו מסע אישי פנימי שמחבר בין הסטריאוטיפי לבין האותנטי ובין המוכר לבין הלא ידוע. הנופים והמרחבים הם המקום לקול האישי היחודי של גיבורי הסרט. יציאתם של גיבורי הסרטים אל המדרונות המושלגים, חופי הימים והמדבריות היא יציאה מהמוכר ומהמסומן אל הלא נודע, הלא מוכר והלא מוגדר. היציאה לנופים אלה מאפשרת לגיבורי סרטיו לקיים את המסע האמיתי והמשמעותי אליו הם נדרשים.

אך למסע זה יש נדבך נוסף, ההרצאה תבחן את מסעות גיבורי הסרט ככלי למסע שעובר הצופה במהלך עלילת הסרט תוך שהוא בא במגע עם מערכות תרבותיות שונות ולא מוכרות לו. נופים אלה מאפשרים לצופה להתמודד בהצלחה עם הקונפליקט שבין תרבותו ה'מוכרת' לבין התרבות ה'אחרת' אותה מציג איתן פוקס בסרטיו. ובכך עוזר לצופה לחוש פחות מאויים בהתמודדותו עם בניית מגוון הרפרטוארים התרבותיים המחליפים את זו ההגמונית השלטת.

"מי שהורס פני אישה על פוסטר הורס גם פנים של אישה בשר ודם"
על ההגירה הפנימית של חרדים מן העיר הגדולה לפריפריה ועל השלכותיה
הקשות: המקרה של רמות בית שמש

סימה זלצברג, אוניברסיטת בן גוריון והמרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

בשנים האחרונות המתיחות בעיר בית שמש הולכת וגוברת על רקע פעילותן של קבוצות קטנות של חרדים קיצוניים, המפגינים אלימות מילולית ופיזית כאחת, כלפי מי שאינו מקבל על עצמו את הנורמות המחמירות בהתאם לקביעתם.

מדובר בקנאות חסרת תקדים המוצאת את ביטוייה בעיקר בשמירה על צניעותן של נשים, והיא ניכרת היטב במרחב הגיאוגרפי של העיר, בצורה של השחתת כרזות רחוב בהן נראים פני נשים, שילוט המבקש מנשים להימנע משיבה על ספסלים בגנים ציבוריים (מחשש ששיבתן תהיה בלתי צנועה), שילוט ברחבי העיר הדורש מן הנשים להתלבש בהתאם לגדרי צניעות מחמירים, עקירת ספסלים לאורך הרחוב, הבערת פחי אשפה, ועוד.

למרחב הגיאוגרפי משמעות נוספת בהקשר של המתיחות במקום: מתיחות זו היא במידה רבה פועל יוצא של מוביליות של קבוצות חרדיות מהערים הגדולות (בעיקר ירושלים) לפריפריה – בית שמש, והיא משקפת את הקושי של הקנאים-הקיצוניים להתמודד עם המעבר מ"הגטו החרדי" (פרידמן, 1990) - אליו היו מורגלים בעיר מוצאם, למפגש הבלתי נמנע עם ה"מרחב החילוני" - אליו נחשפים בבית שמש.

בהרצאה הנוכחית בכוונתי להציג את סוגיית המתיחות בבית שמש כמפגש של מרחבים גיאוגרפיים, דמוגרפיים, חברתיים, תרבותיים ופוליטיים, ולדון בהשלכותיו על אופייה של העיר ועל תושביה. בנוסף, אדון בחשיבותו של הכלי האיכותני כאמצעי מהותי לאיסוף נתונים במחקר שכזה.

הממצאים שבכוונתי להציג מתבססים על עבודת שטח ששילבה ראיונות עומק עם תושבי המקום – הן עם אלה הנמנים עם הקבוצות הקיצוניות והן עם אלה הסופגים את נחת זרועם.

האמנם הזרה? איבוד ועיבוד המרחב בסיפורי-חיים טרם ההתנתקות

נגה גלעד, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

הפרספקטיבה הקונסטרוקטיביסטית הרחיבה מאד את יכולתנו לחקור את המציאות כהתהוות בלתי פוסקת של הבנייה (Berger & Luckmann, 1984; שלסקי ואלפרט, 2007). אתגר מיוחד לפרדיגמה מציעים מצבי פירוק כעזיבת תפקיד (Ebaugh, 1988), "יציאה לשאלה" (ברזילאי, 2004) או פירוק הקהילה כמו ב"התנתקות" (Oren & Possick, 2009; בן-אשר, 2008). למעשה אף נראה, כי ההתנתקות מזמנת לנו אתר מרוכז במיוחד של פירוק שייכות וזהות: מקום המגורים והתפקיד ליחיד ולקהילה.

הדיון בהתנתקות בהקשר של בינוי המציאות שולח אותנו לכפל המושגים ניכוס והזרה שהציע מיכאל פייגה (פייגה, 1999). בהקשר לכך נראה, כי המחקר מתבונן בדרך כלל כפרקטיקה אקטיבית של הבנייה רק בניכוס המרחב השנוי במחלוקת לתוך המרחב הישראלי ההגמוני. מתוך מסגרת זו מוצגת ההתנתקות כאירוע הנכפה מבחוץ על האדם; היחיד נתפס כמתנגד לאירועים, כמתגונן מהשנויים וכמחזק את תבניות הניכוס כדי לשקם את חייו והשקפת עולמו (בן-אשר, 2008; ענברי, 2008). לעומת זאת, מחקרה פורץ הדרך של Ebaugh (שחקר סיטואציות שונות של "להפוך ל-לשעבר" (becoming an ex), מציע פריזמה נוספת: לבחון אירועים כאלה גם כעזיבה אקטיבית של תפקידים וזהויות במהלך החיים. בהרצאתי אבחן את ההתנתקות באמצעות המושג הזרה (כינון ה"שטחים" כזרים וכאחרים).

לטענתי, "ארגו הכלים" הביוגרפי והנרטיבי מאפשר להפריד אפיסטמולוגית ומתודית בין מבטנו "מבחוץ" לנקודת מבטו "מבפנים" של היחיד. ממצאי מתבססים על ניתוח הרמנויטי ביוגרפי של ראיונות סיפורי-חיים (Denzin, 1989; Rosenthal, 1993) שנערכו ברצועת עזה ובצפון השומרון בין 2001-2004 עם 14 מרואיינים. הניתוח משרטט מודל תוך-אישי ובין-אישי. בממד האישי שוחזרה עבודת 'ההתנתקות' כמתרחשת באופנים נרטיבי, פנומנולוגי וביוגרפי. מבחינה **נרטיבית**, סיפור החיים ביצע התנתקות בדיעבד ע"י פירוק קישורים בין יחידות כרונולוגיות וטקסטואליות ופיזורן מחדש במרחב הטקסטואלי. מכיוון שביסוד כל פירוק נוצרים קישורים חדשים, נוצרה לכאורה 'עלילה' חדשה, שהמסר שלה היה הפוך מהסיפור המובלע. כך נוצרה התנתקות מזיקות העבר באופן **פנומנולוגי**, ע"י יצירת קישורים חדשים בין העבר ההווה והעתיד. באופן **ביוגרפי**, מטרת המהלך היתה להצדיק את **הפניית העורף ליקר לה/לו**: לחיים בישוב; לשותפות הגורל עם ההנהגה; לאידיאולוגיה שביקשו להגשים; בהקשר הנוכחי. ברמה הבין אישית אפשר היה לזהות כיצד כל ביוגרפיה סובבת סביב תימות משלה ולכן גם "מתנתקת" מתימות משלה. וכך כל ביוגרפיה מתמקמת בין סיפור על היקר – להתנכרות.

מושב 18
סוגיות באיסוף נתונים

יו"ר:
ד"ר מירי לוי-רוזליס

מסע מדתיות לחילוניות ובחזרה: תיירות חרדית בישראל קבוצות מיקוד על נושא "פתוח" בחברה סגורה

ד"ר לי כהנר ופרופ' יואל מנספלד, החוג לגיאוגרפיה ולימודי סביבה אוניברסיטת חיפה

כלואים בין המוטיבציות והצרכים הייחודיים שלהם לבין אלה של החברה החילונית הסובבת אותם, התיירים החרדיים המקומיים מגבירים את דרישותיהם התיירותיות ומנצלים תשתיות תיירותיות יותר מאשר אי פעם בעבר. הגידול בנפח הפעילות התיירותית בקרב קהילה זו מחייב הבנה של הגורמים המעצבים את בחירת היעדים שלה ואת התנהגותה המרחבית - צרכנית. המחקר בנושא הרגלי צריכה תיירותיים התרכז עד כה בסגמנטציה מסורתית של תיירים על פי הרקע הסוציו-אקונומי שלהם. כמעט ולא ניתן למצוא מחקרים שבחנו נושא זה בפרספקטיבה של אורח החיים. בהקשר זה, אפילו עוד פחות תשומת לב ניתנה לקבוצות סוציו-תרבותיות ייחודיות כמו החרדים הישראלים. אחת השאלות המעניינות ביותר עימן התמודד מחקר זה היא עד כמה המוטיבציות, הצרכים, הציפיות והאילוצים של קהילה מיוחדת זו הם אכן ייחודיים להם, או האם הם זהים לאלו של התיירים ה"חילוניים". היות וחרדים בישראל חיים הן בסמיכות והן בריחוק "מליבות חילוניות" ובקהילות מתבדלות מן האוכלוסייה החילונית, מחקר זה משער כי לסמיכות או לריחוק הגיאוגרפי והסוציו-תרבותי ישנן השלכות על בחירת היעדים שלהם ועל דפוסי ההתנהגות התיירותיים שלהם. כמו כן, עקב היותם קבוצה דתית ייחודית הניצבת בפני אילוצים הלכתיים רבים בהתנהגותה הצרכנית, מבקש מחקר זה להעריך עד כמה דפוסי התיירות שלהם הם בעיקרם מסע דתי או שמא לא יותר מאשר טיול תיירותי של הזרם המרכזי, המבוצע על ידי אוכלוסייה חרדית.

מחקר הגישוש התבסס על שלוש קבוצות מיקוד שנערכו בריכוזים חרדיים שונים. בכל קבוצת מיקוד השתתף חוג אחר מקרב הקהילה החרדית (ליטאים, חסידיים וספרדים), כמו כן נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם חלק ממשתתפי הקבוצות ועם סוכני תיירות במגזר החרדי. שתי שאלות בנושא המחקר שולבו בסקר אומניבוס כלל ארצי בקרב קהילה החרדית בישראל. מלבד הצגתם של ממצאי המחקר תתמקד ההרצאה בתהליך ובחוויה של העברת קבוצות מיקוד בקרב אוכלוסייה סגורה אודות נושא הנתפס "כפתוח". יתואר מבנה קבוצות המיקוד, הטכניקה שהופעלה (שימוש בטכניקת NOMINAL GROUP משולבת על מודל "טווח הערכים" המבוסס על "ניתוח פערים" - Gap Analysis), חווית המפגש ותוצאותיו.

ממצאי המחקר מראים בין היתר כי שיגרת הסביבה ואורח החיים של היום יום החרדי מעוררים את הכמיהה לנסוע לחופשה במקום שקט ופסטורלי זו למעשה אנטיתזה לסביבה הדתית ולערי הכרך הצפופות-פיזיות ומנטאלית-המאפיינות את ריכוזי ההתיישבות החרדית ("לא רוצים לקחת את בית המדרש לחופשה"). ברם, בשל האילוצים המורכבים של חופשה חרדית (בעיקר זו המשפחתית), נאלצים חלק מהם למצוא את עצמם גם במרחב החופשה בתנאים דומים, למרות הרצון העז לשנות זאת.

על פי ממצאי המחקר ניתן לראות שהתיירות החרדית היא בעיקרה תיירות חילונית במהותה המבטאת "תיירות חילונית של דתיים" ולא "תיירות דתית", כאשר השונות הבין-חוגית בתוך החברה החרדית באה לידי ביטוי בעיקר בפרמטרים של הגדרות הצניעות ומנגנוני הלחץ החברתי המובילים לבחירת סוג החופשה ומימושה. כמו כן קיימים הבדלים גדולים בין החופשה המשפחתית לחופשה הזוגית בחברה החרדית, כאשר האחרונה מתאפיינת בפריצת גבולות וסייגים המאפיינים את העולם והמרחב החרדי.

בין תהליך לתוכן: הלימה ואי-הלימה בין סיטואציית הראיון לתכנים המועלים

יוחאי נדן, ביה"ס לעבודה סוציאלית אוניברסיטת חיפה; ומכללת ספיר
פרופ' עדיטל בן-ארי, ביה"ס לעבודה סוציאלית אוניברסיטת חיפה

ראיון העומק הוא אחד הכלים הנפוצים במחקר איכותני, במסגרתו מוענקת למרואיינת/ת מסגרת לתיאור התנסויותיו, חוויותיו והמשמעויות המוענקות על ידו לתופעה הנחקרת, כפי שהן באות לידי ביטוי בשפתו. סיטואציית הראיון הינה שיחה בעלת מבנה ומטרה מוגדרים וברורים, אשר המוקד שלה נקבע מראש על ידי המראיינת/ת בהתבסס על תחומי-תוכן הנמצאים במוקד חקירתו/ה. עם זאת, הראיון איננו רק אמצעי לאיסוף מידע, אלא ניתן להתייחס אליו גם כמרחב במסגרתו מובנות המשמעויות במשותף על ידי שני השותפים לו באמצעות דיאלוג, חקירה, רפלקסיה, קונפליקט, משא ומתן והנמקה. הבניית המשמעויות על ידי המראיינת/ת והמרואינת/ת לחוד ובמשותף נעה במקביל לתכנים המועלים ("הדיבור אתי") ומופעיהם ("הדיבור עלי") במרחב האינטר-סובייקטיבי המתרחש ביניהם.

בהרצאה זו נדון בקשר בין התכנים העולים בראיון לבין ההתרחשות המתקיימת הלכה למעשה בסיטואציית הראיון. כמו כן, נדון באופן בו התבוננות בתוכן, בתהליך ובמה שביניהם עשויה להרחיב את הבנתנו על התופעה הנחקרת. הסוגיה תודגם בעזרת קטעי ראיונות שבוצעו במסגרת מחקר הבוחן את השיח המקצועי סביב המושג "רב-תרבותיות" בעבודה סוציאלית.

היבטים אתיים במחקר איכותני הכולל תצפיות במעשה ההוראה

ד"ר אורי קצין, סמינר הקיבוצים

בהרצאה יידונו סוגיות אתיות המלוות חוקרים במתודולוגיה האיכותנית העוסקים בחקר מעשה ההוראה ומקיימים תצפיות בשיעורים¹.

במחקר שיתואר נבחנו אסטרטגיות הוראה של סטודנטים המתכשרים להוראה ושל מורים מתחילים, לאורך ארבע שנות לימודיהם בתכנית הכשרה אוניברסיטאית ובשנתיים הראשונות של ההוראה בתפקיד. איסוף הנתונים התפרס לאורך שש שנים וכלל ראיונות עומק פתוחים עם 14 סטודנטים-מורים, ולמעלה ממאה תצפיות באמצעות צילומי וידיאו בשיעורים בהם הם לימדו. לאחר כל תצפית התקיים ראיון עומק מאזכר במהלכו החוקרת והמורה התבוננו יחד בשיעור המצולם. בראיון הוצגו בפני המורים שאלות שונות שנועדו לעורר רפלקציה אודות מעשה ההוראה. כן התבקשו המורים לתאר, להסביר ולפרש מנקודת מבטם את מצבי ההוראה הנצפים ואת המתרחש בשיעור. הצפייה של המורים בעצמם עוררה תגובות שונות ובהן קור רוח והימנעות מהתייחסות לטיבה של ההוראה או בסערת רגשות וגילויי ביקורת ושיפוט עצמי.

הדילמות האתיות שעלו בתהליך מורכב זה של איסוף הנתונים כללו את שאלת ההסכמה מדעת והמודעות של המורים המתחילים למשתמע מנכונותם להשתתף במחקר ובכלל זה מודעותם ל"אירוח" צופה בשיעור, לצפייה המשותפת באופן בו התרחשה ההוראה ולשיח בעקבותיה. סוגיה נוספת תעוררה בהקשר ליחסי הדדיות והשיתוף בין החוקרת למורים שהעלו את ציפיהם לקבל משוב וחוות דעת אודות השיעור הנצפה. במקרים אחדים התעוררה גם ציפייה להדרכה ולסיוע.

במענה לדילמות אלו מועלות הצעות לניהול מקצועי-אתי של מחקר הכולל תצפיות בשיעורים ובהן הצעות לביצוע תאום ציפיות מוקדם בין החוקרת למשתתפי המחקר וסיכום נוהלי ביצוע התצפית והראיון שבעקבותיה. כללים אלו מתייחסים: לנוכחות החוקרת בשיעור, לאופן הצגתה בפני התלמידים, להתנהלות הצופה במהלך השיעור ולאחריו, ל"בעלות" על קלטת צילום השיעור ולראיון המתקיים בעקבות התצפית.

מחוות ידיים והשתמעויות חקירתן לארגוני חינוך

ד"ר עינב ארגמן, מכללת לוינסקי לחינוך בתל אביב

הספרות המחקרית (McNeill, 1985; Kendon, 2004, 2008; Streek, in press) מתייחסת למחוות ידיים כאל מהויות סמיוטיות המורכבות מצורה (למשל, תנועת יד למעלה) וממושג (מוחשי או אבסטרקטי) שאליו המחווה מתייחסת. המחוות אינן נתפסות כדבר שהוא "מחוץ לשפה"; על אף שהן אינן אבסטרקטיות (בניגוד לסימנים לשוניים מסוימים) ולמרות היותן קינטיות (בעוד שבמונחים לשוניים צרים הלשון שלנו, למעט פונולוגיה, איננה כזו), הן מצליחות לתאר את האירוע המיוצג על ידן.

בהרצאתי אבקש להציג מחוות ידיים (שתועדו בווידיאו) בהן השתמשה נחקרת כדי להסביר התנסות חינוכית/הוראתית שלה. בהסתמך על Conversation analysis ועל ספרות מחקרית שעניינה גופניות, המחוות (ומופען הסימולטני עם דיבור, אינטונציה, מיצוב גוף והבעות פנים) יבחנו כפעולות פומביות, אינטראקטיביות, המראות על התכוונות לנמען ולתגובותיו.

ניתוח המחוות נעשה תוך שימוש בשיטת התעתיק של מקניל (McNeill, 1992), המציינת את מקום הופעת המחוות בהתייחס לדיבור. אציג חלוקה של המחוות (למחוות יד אחת; שתי ידיים סימטריות; שתי ידיים סימטריות מתחלפות; שתי ידיים א-סימטריות), אסביר את השימוש שנעשה בהן (למשל, לצרכי הצבעה על גודל של מושג אבסטרקטי) ואעסוק באופן שבו הנחקרת שינתה את המחוות (והפרקטיקות הנלוות להן) בהתאם לתגובות בת-השיח שלה. חלקה האחרון של ההרצאה יעלה את השאלה - מדוע לחקור מחוות, ויענה עליה תוך התייחסות להשתמעויות אפשריות של העיסוק במחוות לארגוני חינוך.

המראה, זכויות המגדלת, המצפן והמפה: רפלקציה במחקר

הקבוצה הרפלקטיבית, המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

בהשתתפות:

ניצן אלמוג, אוניברסיטת בר-אילן; אספו ברו, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; ד"ר מיה לביא-אגיא, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; חגית סיני-גלזר, אוניברסיטת תל-אביב; אירית פורת, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; חגית רודריגז-גרסיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב; ד"ר איתן שחר, המכללה האקדמית ספיר ואוניברסיטת בן-גוריון בנגב; אליסון שטרן פרץ, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מושב 20

מילים יפות, מילים עפות – וקרקע המציאות

יו"ר:

ד"ר דורית טובין

מהי אפיסטמולוגיה ואיך בכלל חוקרים אותה?

סיגל חן, אוניברסיטת בן גוריון

התחום עוסק בידע האנושי, סוגי הידע, מקורות הידע וגבולות הידע. תורת ההכרה (אפיסטמולוגיה Epistemology), דנה באופן ההכרה של האדם את העולם. בין הסוגיות המרכזיות המעסיקות ענף זה של הפילוסופיה מזה למעלה מאלפיים שנה, ראוי להזכיר את שאלת טבעו של הידע, מה היקפו של הידע? גבולותיו? מה מקורה של הידיעה? מהי הצדקתה? **שיטת המחקר** מבוססת על שילוב בין אופרציונאליזציה מקדימה של ממדי התפישות האפיסטמולוגיות, לראיון נרטיבי, תוך שימוש בטכניקה של ראיון מאזכר - בו מתייחסים הנחקרים למצבים מדומים, או למצבים בהם היו ופעלו. המטרה היא להבין את נקודת המבט של הנחקרים תוך התמקדות בעדויותיהם.

דוגמא לשלבי הביצוע

(1) **הגדרה אופציונאלית של ממדים אפיסטמולוגיים**: מתמקד בזיהוי תפישה אפיסטמולוגית וזיהוי מבני עומק אפיסטמולוגיים כגון: וודאות הידע, פשטות הידע, מקור הידע והצדקת הידע.

(2) **ניתוח הראיונות כלפי אותן הגדרות**: ניתוח הנתונים נעשה משני כיוונים. האחד אקספלורטיבי: חיפוש קטגוריות שנובעות מהראיונות עצמם, על פי המתודולוגיה שמציעים גלזר ושטראוס. בשלב השני נעשה ניסיון מכוון לחפש בתוך הטקסט התייחסויות לקטגוריות אפיסטמולוגיות (כמו ודאות הידע, פשטות הידע, מקור הידע, והצדקתו), תוך התמקדות מיוחדת בהנמקות שנותנים המנהלים לבחירה שלהם בתחום ההערכה.

(3) **מהימנות בין שופטים לביסוס הממצאים**. איך זה נעשה ולמה זה חשוב.

מהי קיברנטיקה ואיך משתמשים בה במחקר או בהערכה

ד"ר מירי לוי-רוזליס, אוניברסיטת בן-גוריון

קיברנטיקה היא חלק מתורת המערכות, ותיאוריית המורכבות, שעוסקת בחילופי מידע בין תת מערכות. מערכת קיברנטית היא מערכת חילופין של משובים הדדיים. מדובר בתהליך מעגלי או ספירלי של השפעות הדדיות באמצעות מידע - איסופו ועיבודו. את המשובים הללו מניעה ההיררכיה הקיימת בין משאבי הידע בשני הצדדים. למשל בהערכת בית ספר, מחזיק בידיו צוות ההערכה ידע שלא קיים בבית הספר, או בכל ארגון מוערך, ואילו צוות בית הספר מחזיק בידיו ידע שאין לצוות ההערכה. כל אחד מהצדדים זקוק לידע של הצד האחר, וכך נוצרת מערכת חליפין של ידע ומשוב. התוצר שמתקבל הוא תוצר משותף של כל המשתתפים בתהליך.

תהליך המחקר, תוך מתן דוגמא קונקרטית:

(1) שינוי הגדרת הידע: כל סוגי הידע (של חוקרים, של נחקרים, מעריכים או מוערכים) הם שווי חשיבות לתהליך המחקר.

(2) יצירת צוותים מעורבים, שווי סטאטוס, של חוקרים ונחקרים. שוויון הסטאטוס מחייב חילופי מידע ותהליכי משוב שוטפים.

(3) בנייה של גוף ידע משותף, שנובע באופן טבעי מהגדרת גופי הידע כבעלי חשיבות שווה, והגדרת הקבוצות כשוות סטאטוס. גוף הידע הזה מדויק יותר ובוודאי עשיר יותר, מאשר בתהליך הקונבנציונאלי.

הרמנויטיקה – דיאלוג בין קורא וטקסט

ד"ר גילי פרל-דיין

הצגת ההרמנויטיקה כמתודה פנומנולוגית החותרת ליצירת מהלך פרשני בעל משמעות של טקסט, גישה זו מניחה כי מטרתנו של כל קורא הינה לייצר משמעות לטקסט. המשמעות נוצרת משילוב של שלושה אלמנטים: הבנה, פרשנות ויישום. על פי גישתו של גאדאמר תפקידה של ההרמנויטיקה הוא להבטיח שיתקיים תהליך ההבנה, ובאופן כזה להתקרב אל האמת. השאלה שמכוונת את המהלך ההרמנויטי על פי גאדאמר הינה - איזו ידיעה מושגת כתוצאה מן ההבנה האותנטית.

לשיטתו, הטקסט שייך למקום, זמן והיסטוריה משלו, והוא "אובייקט מדבר", והאמת ניתנת להגדרה באמצעות יותר ממערכת מושגים אחת. מתוך שכך המהלך ההרמנויטי חוקר את הטקסט בתוך המרחב הלינגוויסטי, שבו מיוצגת ההווייה האנושית.

בשונה משיטות המחקר המקובלות בחקר הספרות, מחקר על פי ההרמנויטיקה הגאדאמריינית, מתכוון לאתר את הייצוג של המהלך הפרשני שמובע בטקסט כשלעצמו. מתוך הנחה כי בכל טקסט מתקיים תהליך מחפש משמעות, שניתן לבחון אותו מתוך מהלך דיאלוגי בין הדעות הקדומות שמיוצגות בו או מהדהדות מתוכו ובין הדעות הקדומות איתן מגיע הקורא למפגש עם הטקסט. גישה זו יכולה להניב מערכת קואורדינאטות, שנובעת מתוך הדיאלוג בין הטקסט, הקורא והעולם, ובסופו של הדיאלוג יסתמן המהלך הפרשני באופן שמייצר משמעות.

שדה המחקר הוא הטקסט ומתוך פרספקטיבה זו נבחנים מקומם של היוצר, הדובר והנמען, שימוש בדיאלוג ההרמנויטי הופך את הקורא לשותף פעיל ולא צופה פסיבי, ומציב את השאלה על ההבנה והמשמעות בנקודת תצפית בעלת פוטנציאל יישומי, ואינו מניח מראש מהו הדבר אליו מכוון המהלך הפרשני, אלא שואף להגיע לכלל מרחב ההבנה האפשרי. יוצגו מספר טקסטים קצרים מסוגים שונים שבהם ניתן יהיה לבחון כיצד ההרמנויטיקה מאפשרת יצירת מהלך פרשני בעל ערכי אמת אותנטיים ובעלי משמעות.

מושב 21
מרחבים רב תרבותיים בחינוך

יו"ר:
ד"ר לאה שגריר

דת לאום וזהות: המימד הנשכח בהתפתחות מורים

רחל הרץ לזרוביץ, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה
מורן יוסף-מיטב, אוניברסיטת חיפה
עביר פרח, אוניברסיטת חיפה
נורה זועבי, אוניברסיטת חיפה
תמר צלניקר, אוניברסיטת תל-אביב

תיאורית "הזהות הממוקפת" טוענת שאנשים מתמקדים ב"חיים על המקף" שבין זהויות המצויות בסתירה/ השלמה, למשל: יהודיה- ישראלית- דתייה- אישה; או אישה- אמא- ערבייה- מוסלמית- ישראלית- שמאלנית.

אוניברסיטת חיפה מהווה מרחב והתנסות למפגש בין אנשים ובין זהויות מקבוצות שונות. 19 סטודנטים כולם אנשי חינוך השתתפו בסמינריון MA "מנהיגות ושוויון בחינוך" אשר התמקד בהתפתחות הזהות כמושג מרכזי לעיצוב החיים האישיים והמקצועיים של מורים, בחברה רב-תרבותית החיה בתוך כדי עימותים ומשברים. הסטודנטים התבקשו לקרא חומר תיאורטי בנושא, לכתוב את סיפור חייהם, רקע משפחתם והתפתחות זהותם האישית והמקצועית.

במערך של מחקר משתף (Participatory Research) השתמשנו בשתי מתודולוגיות לחקר הזהות: האחד ראיון אישי והשני מפת ציור הזהות. פותח מדריך מפורט לניתוח הראיון והציור. מצאנו ריבוי של הגדרות של זהויות ממוקפות המורכבות ממונחים קולקטיביים וממונחים אישיים. מספר הזהויות הממוקפות ושילוב המרכיבים האישיים בזהות היה גדול יותר אצל נשים ואצל יהודים מאשר אצל גברים וערבים.

חקר הזהות הממוקפת בכלל, ואצל המורים בפרט הוא נושא חשוב אך מוזנח. הבנת הזהות ממוקפת יכולה להתברר רק בדרכי מחקר איכותניות כגון ראיון, כלי השלכתי של ציור וכתובת טקסטים אישיים. המקף יכול לפעול בשלוש דרכים: הראשונה, המקף פועל כדי להפיק מרחב של מרחק שבו למשל הזהות האתנית מנוגדת אינה חלק מהזהות האזרחית, אלא היא מהווה תוספת מרוחקת. השנייה, המקף מתפקד כסמן גבולות ויכול להוות במקרים מסויים שרשרת וגשר ביניהן; והדרך השלישית, המקף יוצר זהות המורכבת מכמה קטגוריות של השתייכות, שאיתן מזדהה האדם המקשרות בינו לבין האחר.

עבודה זו תציג ממצאים של שלוש מורות ותפתח דיון על השפעת הזהות הממוקפת על חייהן ועל תפקידם של המורים כסוכני חברות.

חשיפת תפיסת הרב תרבותיות של מורי מורים

ד"ר שוש מלאת-מכללת אחוה

ד"ר חיה גולן-מכון מופ"ת

ד"ר נעמי דיקמן-מכללת סכנין, מכון מופ"ת, מכללת אורנים

בשנים האחרונות, בבית-הספר להתמחות מקצועית למורי- מורים במכון מופ"ת, נוצרות קבוצות לומדים אקדמיות מקצועיות, כשבכל קבוצה חוברים לפסיפס תרבותי נציגים מהחברה הישראלית מרובת התרבויות. מטרת המחקר הינה לחשוף את תפיסת הרב תרבותיות בקרב המתמחים הלומדים בהתמחויות השונות בבית-הספר להתמחות מקצועית למורי-מורים במכון מופ"ת.

המחקר הנוכחי מוגדר כסדרה של "חקר רב - מקרים" (Multiple Case Studies), כחלק מהמחקר האיכותני - פרשני.

הנתונים הנאספים מפי הנחקרים מאפשרים הבנה אודות מה קבוצה קטנה "חושבת ומרגישה"? מה צריכים חברי הקבוצה? מה עמדתם ומה גישתם כלפי הנושא הנחקר (Smolicz & Secombe 1990; יוסיפון 2001). המחקר נערך בתום שנת הלימודים תשס"ט (2009), במכון מופ"ת. אוכלוסיית המחקר כללה 58 מתמחים בשנה ב', שלמדו בארבע התמחויות, שנמשכו שנתיים: הנחה והדרכה, מורים חוקרים, ניהול אקדמי והערכה. כלי המחקר כללו קבוצת מיקוד, שאלון רקע ושאלון פתוח אודות מאפייני תפיסת הרב-תרבותיות.

המחקר מביא למודעות תרחישים של חינוך לרב-תרבותיות. הגישה האיכותנית של המחקר אפשרה מבט פנימה, מנקודת מבטם של משתתפי המחקר, לתהליכים שהם עברו ולתפיסות שגיבשו במהלך ההתמחות. השאלון היווה במה מעליה נשמעו הקולות השונים והמגוונים, החל מהקול הקיצוני הבודד שדיבר על "דיכוי המיעוט" ועד לקול שחזר על עצמו בקרב כל ההתמחויות, שדיבר על "היווצרות תרבות רב תרבותית ייחודית מקצועית" ועל אירועים שאפיינו את ההתמחויות השונות. כל זאת, על רקע השנה שבמהלכה התנהלה "עופרת יצוקה", מלחמה שבה היו מעורבים הן אזרחים תושבי דרום הארץ, וביניהם כמה ממשתתפי המחקר, והן אזרחים ערביים, שגילו דאגה רבה למתרחש ברצועת עזה לנוכח הדיווחים בתקשורת. דיון בממצאי המחקר מעלה התייחסות לנושא הרב-תרבותיות ולמקומו באופן פורמאלי ובלתי פורמאלי בתהליכי פיתוח אקדמי-מקצועי, ובכך חשיבותו של המחקר.

חינוך לערכים – בין רב לחד תרבותיות

גליה גלזר חלד, מכון שכטר למדעי היהדות

מבחינה היסטורית, פלורליזם הוא המעבר מהתייחסות לשונות כאל איום לתפיסתה ככוח מעצים ומעשיר (סארטורי, 1997). הפילוסוף צ'ארלס טיילור הרחיק והסיק כי השאיפה לחיים בחברה רב תרבותיות בריאה מחייבת מאמץ למפגש ולהכרה עם מגוון הזהויות המרכיבות אותה (טיילור, 2003). מן ההשקפה הפוליטית נגזרת מערכת ערכית חינוכית שלמה - החינוך לפלורליזם תרבותי (לם, 1996). ניתן היה לצפות כי סדר יום חינוכי זה יאומץ אל חיקה של כל חברה ליבראלית-מערבית, אך בפועל קמו לו מתנגדים. אין הכוונה לנציגי תפיסות אנטי-ליבראליות, אלא לפטרוני מערכות הערכים הלאומיות ההגמוניות (יונה ושנהב, 2000 ; קלדרון, 2001 , סלע, 1999) ובגרסה הישראלית: "אנו חוששים כי ההכוונה לחינוך הציבורי (לרב תרבותיות, ג.ג.ח), במקום הזהות הממלכתית המדגישה ייעוד משותף, מבטאת השלמה עם המצב - ואולי אף הסכמה עם מגמות בחברה, המבקשות לשנות את סולם הערכים שבו דבקו מקימי המדינה" (הדני, 2005). כלומר – מדובר בגישות מתחרות.

בהרצאה זו אציע עיון בזירה חינוכית בה נוצר מפגש מסקרן בין שתי האסכולות החינוכיות. מחקר אתנוגרפי פרשני זה עקב אחר פרויקט ערכי חינוכי אשר הושק בבית ספר תיכון ישראלי כחלופה אידיאולוגית למסע לפולין. תחת הסיסמא "דלת הארץ נפתחת מבפנים" (יצחק שדה) שמו יזמי המסע החלוצי למטרה לבנות ולחזק זהות ציונית שורשית. אך מסתבר כי התחדשותו של הנרטיב הציוני, במיוחד תוך הנגדה למסע הקנוני לפולין, הולידה עיסוק שהיה למרכזי במסע, ברב תרבותיות בישראל. גם עבורי, כחוקרת, זכתה התימה הרב-תרבותית לבולטות גדולה הן בשל האופנים בהם איתגרה את הנרטיב הציוני הקלאסי אשר הוליד את המסע, והן מתוך סקרנות ביחס למשמעויות אשר נושא חינוך לרב-תרבותיות בקבוצת נוער שהיא במידה רבה (סוציו אקונומית, תרבותית ואף עדתית) – חד תרבותית.

מה יודע זה שאינו יודע לקרוא ולכתוב? גישה אתנוגרפית של ריבוי אורייניות בהכרת לומדים מבוגרים

שליפר מיכל, מכללת לוינסקי לחינוך
אולשטיין עילית, האוניברסיטה העברית בירושלים
קוטיק בלה, האוניברסיטה העברית בירושלים ומכללת דוד ילין
אואן מירה, האוניברסיטה העברית בירושלים ומכללת דוד ילין
רובינשטיין שרה, האוניברסיטה העברית בירושלים ומכללת דוד ילין

הרצאה זו תעסוק בגישה האתנוגרפית לתיאור יכולות אורייניות של לומדים מבוגרים חסרי השכלה פורמאלית הלומדים במסגרת פרויקט "עברית זה מברט" – הוראת עברית כשפה שנייה. "רוב יוצאי אתיופיה הם אנאלפבתיים, הם אינם יודעים קרוא וכתוב בשפת אמם וחסרי השכלה פורמאלית" – זהו התיאור השכיח של הלומדים המבוגרים בני הקהילה האתיופית המגיעים לכיתות האולפן או לכיתות המשך להשלמת השכלה. הגדרה שכיחה זו בקרב חוקרים ואנשי חינוך מתמקדת בהיעדר יכולות אורייניות ספציפיות, החיוניות לתפקוד בחברה אוריינית מודרנית, והמקשות על העולים להשתלב בחברה הישראלית ולהיקלט במסגרות תעסוקתיות. העולים המבוגרים נתפסים כבעלי חסך לימודי וקשיי הסתגלות לחברה. הגישה האתנוגרפית שתוצג בהרצאה זו מתייחסת לתיאורים הנ"ל של חסכים בלמידה כאל תיאורים של הבדלים בלמידה. מטרת החוקרות היא לזהות את היכולות האורייניות בשפה הדבורה, את ההון הלימודי-תרבותי שנרכש בדרך לא פורמאלית, את העמדות כלפי שפת האם וכלפי השפה הנרכשת, את ההיסטוריה הלשונית, את המוטיבציה לרכישת העברית, את דרכי התקשורת, הנורמות והערכים המשמעותיים של מבוגרים אלה כפי שהם רואים אותם. אנו מנסות לנטוש את התפיסה האתנוצנטרית המגדירה מה אין ללומדים ואיזה ידע חסר להם, ולסגל תפיסה אתנוגרפית החוקרת את הידע האורייני שיש כבר ללומדים למרות שהם לא קוראים וכותבים בשפת אמם או בכל שפה אחרת. האתגר העומד בפנינו הוא למצוא מגוון של דרכים שיאפשרו לנו לתאר כיצד מבוגרים יוצאי אתיופיה מתנהלים בסיטואציות שונות של למידת שפה שנייה. אנו מנסות ליצור מודל הוראה-למידה-הערכה שיסביר את השונות של מבוגרים אלה, את יכולות הלמידה וההשתנות שלהם במסגרת קורס מיוחד שפותח עבור אוכלוסיה זו. תצפיות בזמן השיעורים ושיחות עם הלומדים יהוו את הנתונים לניתוח. כל זאת, במטרה לגבש המלצות למערכת החינוך לגבי דרכי הוראה-למידה, אמצעי הערכה וחומרי לימוד המותאמים לאוכלוסיה ספציפית זו כדי לעמוד בהצהרה של מתן שוויון הזדמנויות ללמידה לכל אזרחי המדינה. היכרות מעין זו של הלומדים תאפשר מקום להשמעת הקול האישי, הרצונות והבחירה של הלומדים לתהליך ההוראה-למידה-הערכה. יחד עם הלומדים המבוגרים נוכל בהתאמה לפתגם אמהרי לכרוך יחד את החוטים הדקים הבונים את נקודות הראות השונות שלנו ולתפוס את הארי-אורייניות השונות.

מושב 22

מחקר איכותני ותרפיה במוזיקה : מבט הסטורי, תרבותי ופילוסופי

יו"ר :

ד"ר אבי גלבע

מחקר איכותני בתרפיה במוסיקה – עבר, הווה, עתיד

פרופ' דורית אמיר, המגמה לתרפיה במוסיקה, אוניברסיטת בר-אילן

מזה 22 שנה מתפרסמים מחקרים איכותניים בתרפיה במוסיקה כעבודות לדוקטוראט, תזות לתואר שני, מאמרים בכתבי עת, פרקים בספרים וספרים. בשנים האחרונות אף נוסדה סידרת מונוגרפים שנקראת: Qualitative Inquiries in music therapy בהוצאת ברצלונה. גם בשפה העברית יש כבר כמה תזות ועבודות דוקטוראט בתרפיה במוסיקה שכולן מבוססות על מחקר איכותני.

בהרצאה זו אסקור את תולדות המחקר האיכותני בתרפיה במוסיקה, אדון במגוון הנושאים שנחקרו, אתמקד בדילמות המעסיקות את קהיליית החוקרים האיכותניים בתרפיה במוסיקה בהווה ואנסה להפיק לקחים לקראת העתיד.

"אני לא מרגיש בבית" עם המוזיקה של המטופל...אני מרגיש אשמה על כך שאני לא אוהב אותה": המטפל במוזיקה בין "המוזיקה שלו" ל"מוזיקה של המטופל"

ד"ר נחמה יהודה, המגמה לתרפיה במוסיקה, אוניברסיטת בר-אילן
והתכנית לתנועה וטיפול במוסיקה, מכללת לוינסקי

כמו רוב בני האדם, מטפלים במוזיקה והמטופלים שלהם אוהבים מאד את "המוזיקה שלהם". במקביל הם עשויים לדחות את "המוזיקה של האחר". בהקשר של טיפול במוזיקה, התשוקה המוזיקלית הזאת עשויה לגרום לקושי. השאלה שעולה היא: כאשר מטפל במוסיקה והמטופל שלו באים משתי תרבויות שונות כיצד ניתן לגשר על פני הפער בין העולמות המוזיקליים השונים. הרצאה זו תתמקד בתוצאות של מחקר איכותני (הן בשיטות איסוף החומר והן בניתוח) שהתמקד בשאלה הנ"ל. לצורך המחקר רואיינו ששה מוסיקאים אשר אינם עוסקים בטיפול במוסיקה וששה מטפלים במוסיקה.

התוצאות מצביעות על כך שמטפלים במוזיקה נאבקים בכדי לשמר את ה"אני האותנטי המוזיקלי" שלהם. נמצא שהמוזיקאים אשר עוסקים רק במוזיקה (בצוע ו/או הלחנה), חשים שהמימד הבסיסי ביותר שלהם בחוויה המוזיקלית הוא תחושת הקשר האותנטי למוזיקה שהם מבצעים או מלחינים. אם כך הוא הדבר, לא סביר שמוזיקאים אשר בחרו להיות מטפלים במוזיקה יתעלמו מהמוזיקה שלהם. המטפלים במוזיקה שהשתתפו במחקר נתקלו בקושי לממש באופן מוחלט את האידיאל הטיפולי של הקשבה מלאה לעולמו המוזיקלי של המטופל. נראה כי הם הונחו על ידי אידיאל נוסף אך נסתר – התפיסה שהתפקיד הטיפולי אמור לספק התנסות אותנטית גם למטפל.

התנועה הדינאמית בין שתי העמדות מודגמת במודל שמציג אפשרות של היוצרות "עולם מוזיקלי שלישי". התוצאות נבדקו לאורן של תיאוריות אינטרסוביקטיביות. המחקר מציע פרספקטיבה נוספת אשר עשויה לעזור למטפל במוסיקה להתקרב למוזיקה של האחר – ההבנה שמוזיקה מורכבת ממספר אין סופי של מרכיבים מוזיקליים ולא מוזיקליים.

תקשורת מוסיקלית בין בני אדם הסובלים מסכיזופרניה פרנואידיית לבין מטפליהם: בירור השפעתן של ההנחות האפיסטמולוגיות של החוקר על בחירת המתודולוגיה במחקר העוסק בטיפול באמצעות מוסיקה

גבי פרנק, המחלקה לפרשנות ותרבות, אוניברסיטת בר-אילן

אלתור במוסיקה בהקשר לטיפול במוסיקה הינו התערבות טיפולית וצורת תקשורת לא מילולית אשר שמה את המטופל והמטפל במצב פעיל של האזנה ונגינה. המאפיין המהותי באלתור במוסיקה הוא שהתערבות זו עשויה ליצור בין המטפל למטופל תקשורת. אחת הבעיות המרכזיות של בני אדם הסובלים מסכיזופרניה פרנואידיית היא שהתקשורת בינם לבין סביבתם הינה מצומצמת ולעיתים אף חסרה. הואיל וכך, אלתור במוסיקה בקונטקסט קליני המיושם בעבודה עם בני אדם הסובלים מסכיזופרניה פרנואידיית עשוי להוות התערבות טיפולית מיטיבה שגלום בה פוטנציאל לסייע לבני אדם מקרב אוכלוסיה זו בשיקום חוויות של תקשורת.

עבודת הדוקטורט עליה אני שוקד כיום התהוותה מתוך רצוני לחקור את נושא התקשורת בהקשרו לשימוש באלתור במוסיקה בקונטקסט של טיפול במוסיקה בבני אדם הסובלים מסכיזופרניה פרנואידיית. ניסיונותיי לאתר מתודולוגיה מחקרית שתתאים לחקר נושא זה דרשו הגדרת הגורמים הנוטלים חלק בעיצוב התמונה הקלינית הנחקרת. גורמים אלה כוללים את התסמונת של סכיזופרניה פרנואידיית והמשמעויות הנגזרות לאלו הסובלים ממנה, אנוכי, בבחינת מטפל במוסיקה החוקר והמשתתף במחקר, המוסיקה המאולתרת על ידי המטופלים ועל ידי, והתקשורת שנוצרת בעקבות מעשה האלתור.

תהליך הגדרת גורמים אלו דרש ממני להעמיד למבחן את הנחותיי האפיסטמולוגיות, או במילים אחרות, לבחון את האופן בו אני תופס את הדרך בה אפשר להתייחס לגורמי המחקר, לחקרם ולהגיע לתוצאות מחקריות שעושות הפרדה בין מציאות לאשליה חושית. במבט לאחור, תהליך זה הוביל אותי לא רק לעיצוב מחדש של שאלות המחקר, אלא אף הסיט את המחקר מהשדה הקליני בתחום הטיפול במוסיקה לשדה העיוני בתחום הפילוסופיה.

הנושא המרכזי של ההרצאה הוא בירור הזיקה בין ההנחות האפיסטמולוגיות של החוקר לבין בחירתו את המתודולוגיה במחקר העוסק בטיפול באמצעות מוסיקה. תקשורת בין בני אדם הסובלים מסכיזופרניה פרנואידיית לבין מטפליהם באמצעות אלתור במוסיקה תשמש כדוגמא לבירור נושא מרכזי זה. בהרצאה אראה כי בעת תהליך קביעת המתודולוגיה, חיוני כי החוקר ישקול את ההנחות האפיסטמולוגיות שלו ביחס להגדרת טבעו של אובייקט החקירה. בהרצאה אעמוד על טבען של תקשורת, סכיזופרניה פרנואידיית ואלתור במוסיקה מפרספקטיבה של מטפל במוסיקה שהינו גם חוקר. בהרצאה אטען כי בירור ההנחות האפיסטמולוגיות על ידי החוקר לצד הגדרתו את מושא המחקר הינן תהליך רפלקסיבי המהווה חלק בלתי נפרד מהמחקר. אופן התהוותו של תהליך זה יתואר בהתייחס לעבודת הדוקטורט שלי. ההרצאה תלווה בהדגמות מוסיקליות.

מושב 23
איכותני ברשת

יו"ר:
ד"ר תרצה הכטר

זיקה ארוכת טווח של 'משתתף סמוי' לקבוצות דיון וירטואליות המוגבלות

לקריאה בלבד

ד"ר תרצה הכטר

המאמר בוחן דילמות באתנוגרפיה וירטואלית, בהקשר של חקר דינמיקה חברתית בקבוצות דיון וירטואליות (פורומים), ומציע פתרונות. המטרה העיקרית של המאמר הינה הבנת הגורמים העיקריים למשיכת ציבור גולשים לפורומים שקהל היעד העיקרי שלהם הינו הציבור החרדי, והבנת גורמי הזיקה ארוכת הטווח שנוצרת כלפי קבוצות דיון כאלו, גם כאשר הכתיבה בפורום מוגבלת למורשים בלבד.

ספרות המחקר האיכותני ברשת מציעה מחקרים חדשניים העוסקים באדפטציה של האתנוגרפיה לסביבת קבוצות וירטואליות. (לדוגמא, הכטר, 2009). אולם הספרות המתמקדת בתופעת ה'משתתף הסמוי' נמצאת עדיין בשלבי גישוש ראשוניים. תופעת ה'משתתף הסמוי' - Lurker – מוסברת בספרות כתולדה של בחירה חופשית של גולש קבוע בפורום להיות משתתף לא פעיל בקבוצה הוירטואלית. מאמר זה תורם להבנת התופעה והגורמים ליצירת זיקה ארוכת טווח של "משתתף סמוי בלית-ברירה" – שאינו מורשה להיות שותף פעיל בקבוצת הדיון הוירטואלית. בהרצאה שלי אמקד את הדיון בשני סוגי קושי מתודולוגיים. האחד הוא הקושי להכריע, האם אתנוגרפיה וירטואלית הינה המתודה העדיפה מבחינה אפיסטמית לחקר המקרה שלפנינו יחסית למתודות אלטרנטיביות? במידה והתשובה לשאלה הראשונה חיובית, הקושי השני כרוך בהתאמת המתודה האתנוגרפית לחקר המקרה שלפנינו. בהמשך אסביר את הבחירה שלי באתנוגרפיה וירטואלית היוצרת 'ריחוק' בין החוקר לאובייקט המחקר, שיצירתי לצרכי מאמר זה ומספר תובנות ענייניות.

חשיבות ההרצאה כרוכה בשתי תובנות עיקריות. האחת מתודולוגית השנייה עניינית. המאמר תורם להבנת חשיבותה האפיסטמית של אתנוגרפיה וירטואלית, מהסוג היוצר 'ריחוק', לחקר התופעה המתוארת לעיל. שנית, המאמר מצביע על גורמי זיקה של המשתתף הסמוי בלית-ברירה" לפורומים שנבדקו. גורמי הזיקה הינם בעיקר קישורים למקורות תוכן חיצוניים ברשת - חרדיים ולא-חרדיים כאחד - המשובצים בהודעות שבפורום הקבוצתי. המאמר מציע סקאלה המדרגת קישורים אלו ובכך הוא תורם להבנת פשר הזיקה של המשתתף הסמוי לפורום 'המוגבל לקריאה בלבד'.

אתרי אינטרנט אישיים בשירות חברי הכנסת – מחקר איכותני ברשת

שרון חלבה עמיר, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה

עבודת הדוקטורט שלי בוחנת את השימוש שעושים ח"כים באתרים ובבלוגים ואת השפעת הטכנולוגיה על מהות התפקיד הייצוגי, במאה ה-21.

המחקר משלב שתי מתודולוגיות- ניתוח תוכן וראיונות חצי מובנים/ שאלונים פתוחים. ניתוח האתרים נעשה בעולם הווירטואלי ומטרתו לבחון באופן אובייקטיבי את הדרכים בהן משתמשים ח"כים באתרים אישיים לצרכיהם השונים. בשלב השני נערכו ראיונות פרונטאליים עם חלק מן הח"כים ועוזריהם הפרלמנטריים בעוד ח"כים אחרים (ועוזריהם) העדיפו לענות על השאלות בכתב. מטרתו של שלב זה (שאיננו מתווך רשת) לבחון באופן סובייקטיבי ומנקודת מבטם של הח"כים, כיצד מסייעת להם הטכנולוגיה במילוי תפקידם כמחוקקים וכמייצגי ציבור והאם היא משפיעה על מהות תפקידם.

בהרצאה זו אתיחס לחלקו הראשון של המחקר- ניתוח התכנים הווירטואליים: בעוד הטקסטים המקובלים לניתוח תוכני הינם נייחים, האינטרנט טורף את הקלפים בהיותו מדיום תנודתי (דינאמי) הנוטה לשינויים מתמידים, שלא תמיד ניתן לחזותם. קשה יותר למקד את "המיקרוסקופ" על הפרטים, מפני שהמטרה נעה. לפיכך, ניכר צורך באדפטציה מתודולוגית- שימוש בטכניקות קיימות המתאימות לסביבת המחקר החדשה ופיתוח מקביל של מתודות חדשות שתעשרנה את יכולת המחקר של סביבה אינטרנטית, כך שתינתן אפשרות לבחון מאפיינים חדשים, שעד עתה לא היו בנמצא, אשר נובעים מאופייה המיוחד של הרשת.

במהלך החודשים יוני-יולי 2009, ערכתי בדיקה אמפירית של כל אתרי הח"כים. במפקד שבדק את כל אוכלוסיית האתרים הקיימים (46 במספר) נבחנו פרמטרים תוכניים, אינטראקטיביים, טכניים ועיצוביים. במטרה לאפשר איסוף נתונים בדרך ניטרלית (תהליך יצירת הקטגוריות והקידוד לא מניח מראש קיום השערות אפס המבוססות על המטרות העומדות בבסיס תהליך המדידה); חלק מהאפיונים לניתוח נבנו בצורה מתפתחת, במהלך העבודה, על סמך הממצאים בשטח וספרות מחקרית רלבנטית. בנוסף, בניתי סקאלות במטרה ליצור מדרג לאתרים ע"פ מספר האלמנטים האינטראקטיביים הכלולים בהם, איכות התכנים באתר, ועוד. בהרצאה אנסה לספר מעט על תהליך העבודה ועל פרמטרים שנבדקו.

"דוקטור בלוג": יומן שדה כפרפורמנס במסגרת אתנוגרפיה של בלוגים באינטרנט

כרמל וייסמן, החוג לתקשורת, האוניברסיטה העברית בירושלים

יומן השדה הוא טקסט לימינאלי המתווך בין מציאות למחקר ובין זיכרון לפרסום. היומן הוא הנכחה (embodiment) של החוקר, בזהות המקצועית והאישית שלו גם יחד, כאשר לעיתים הוא נתפס כתיעוד ומידע ולעיתים כחלק מהעצמי (Jackson, 1990). היומן נחשב לפעילות פרטית ומבודדת והוא מתפרסם ברבים לעיתים רחוקות (Sanjek, 1990). במקרים בהם החוקר כותב בידעה שיומנו יוקרא בפני קהל עמיתים, יש ביומן ממדים של ניהול רושם ותקשורת עקיפה עם המנחה והקהל (Warren, 2000).

כז'אנר של טקסט, הבלוג² הוא פורמט אידיאלי לניהול יומן שדה. ווקר ומורטנסן חשפו את התהליך המחקרי שלהן בהתהוותו באמצעות כתיבת בלוג שהתבסס כזירת שיח אקדמי ומקור תמיכה מעמיתים (Mortensen & Walker, 2002), וכן וויקפורד וכהן (Wakeford and Cohen, 2008) ניתחו את תפקוד הבלוג כיומן שדה במחקר אתנוגרפי של שימוש בתמונות ברשת. עם זאת, בלוגים אלו לא היו בדיאלוג עם הקהילה הנחקרת.

במסגרת עבודת הדוקטורט שלי כתבתי יומן שדה כבלוג פומבי בזמן אמת, תוך התייחסות לכפל המטפורי-תפקודי של הבלוג המכתיב הגדרות מצב שונות: היומן כטקסט פרפורמטיבי לקהל של נחקרים/ות, עמיתים/ות וזרים/ות גם יחד, וכאמצעי ההנכחה שלי בשדה. בהרצאה זו אספר את סיפורו של "דוקטור בלוג" (<http://israblog.nana10.co.il/56362>) ואחלוק את מסקנותיי ממתודולוגיה ייחודית זו.

תיאוריה מעוגנת בשדה ה...אינטרנט:

יתרונותיו וחסרונותיו של המרחב הווירטואלי ככלי מחקרי, והדילמות שמציב בפני החוקר/ת

שרה זלצברג, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים

העידן הנוכחי של גבולות משתנים וגלובליזציה מציע שדות מחקר חדשים גם למחקרים הנשענים על הפרדיגמה האיכותנית. כך למשל, מושאי מחקר שנתפסו כבלתי נגישים בשל מרחקם הגיאוגרפי הפכו בהקש המקלדת לקרובים ולנגישים. יתרה מזו: התקשורת האלקטרונית מאפשרת גם נגישות לשדות מחקר שעל אף היותם קרובים גיאוגרפית, המרחק המנטאלי מהם מקשה את הגישה אליהם, דוגמת קבוצות סגורות המאופיינות בהיבדלות ובקנאות דתית. נראה אם כן כי הודות לתקשורת אלקטרונית מתקדמת, שדות המחקר הולכים ומתרחבים כמו גם הולכים ומתקרבים. זאת ועוד: עצם הדינמיקה המתפתחת סביב המרחב הווירטואלי יכולה להוות בפני עצמה כר פורה ומרתק למחקר.

הרצאה זו מבקשת, אפוא, לבחון את יתרונותיו וחסרונותיו של המרחב הווירטואלי הן כערוץ לאיתור נחקרים והן כאמצעי לאיסוף נתונים על התופעה הנחקרת ועל אוכלוסיית המחקר. בחינה זו תעשה באמצעות מקרה מבחן של מחקר על גברים חרדים שנפגעו מינית, אשר חלק ניכר מהם אותרו באמצעות האינטרנט. הסוגיות שתעלנה מתוך מקרה המבחן תתייחסנה לדילמות ולאתגרים שיש בערוץ הווירטואלי להציב בפני החוקר/ת.

מושב 24
מחקר בין הזר למוכר

יו"ר:
פרופ' תמר אלאור

חזרה אל שדה המחקר ? (אתנוגרפיה של "קרוב-רחוק")

רוית כהן, אוניברסיטת תל אביב

ייחודו של המחקר האנתרופולוגי הוא, בין היתר, בעבודת השדה האתנוגרפית. שיטות המחקר האיכותניות אינן עוסקות במספרים אלא בבני אדם ומייצרות רגישויות ומורכבויות המאתגרות את המחקר והחוקר כאחד. בעבר הגדירו את האנתרופולוג כחוקר תרבות "אקזוטי", אך בעידן האינטרנט והתקשורת הסלולרית בו הגלובליזציה חולשת על כל מקום נשאלת השאלה האם "הרחוק ממשיך להיות רחוק" ומה ההשפעות הנוצרות על דרכי המחקר המתודולוגיות.

בהרצאה זו אתמקד בהיבט המתודולוגי של עבודת מחקר בה אני מבקשת ליצור אתנוגרפיה של תהליך העלייה (ההגירה) בחייהם של חלק מקהילת זרע ביתא ישראל (הפאלאסמורה). כעבודת מחקר אתנוגרפית אני משתמשת בכלים מתודולוגיים הכוללים בעיקר עבודת שדה וראיונות מתוך ניסיון להבין את תהליך העלייה (הגירה) לישראל. המחקר מתנהל בשתי ארצות (אתיופיה וישראל) ומנהל דיאלוג תמידי בין "הרחוק" ל"קרוב". לפיכך, עבודת השדה וייצור האתנוגרפיה מושפעים משני היסודות המרכזיים בהקשר זה. יסוד אחד מתייחס לדינמיות של יצירת האתנוגרפיה בין המרחבים של "הרחוק והקרוב" ולמשמעות של החזרה לשדה המחקר פעמים אחדות במשך השנים, מתוך הבנת השוני בין "הרחוק והשונה" שפגשתי באתיופיה בתחילת הדרך לבין "הקרוב והמוכר" שפגשתי בהמשך. האחר מתייחס למשמעות שחלק מהנחקרים אשר היו רחוקים בתחילת המחקר והמתונו באתיופיה לעלות לישראל, עלו לישראל ו"הרחוק" הפך להיות "קרוב". בנוסף, בשל תהליכי הגלובליזציה, הפכה שמירת הקשר עם הנחקרים הרחוקים (פיזית) מבלתי אפשרית לאפשרית.

בהרצאה זו, אתיחס לשתי סוגיות המשפיעות על יצירת האתנוגרפיה תוך התייחסות ל"קרוב" ול"רחוק". האחת מתמקדת בתהליכי הגלובליזציה המשפיעים על ייצור הידע האתנוגרפי והקשר בין "הקרוב" ו"הרחוק". והאחרת, מתייחסת למשמעות האתנוגרפית והמחקרית של חוקרת, אישה, לבנה, ישראלית ויהודייה המגיעה לשדה מחקר "קרוב" "רחוק".

What's so feminist about Testimonio? Methodological dilemmas and choices

Marina Morgenshtern, PhD, Wilfrid Laurier University, Canada

Dr. Shoshana Pollack, Wilfrid Laurier University, Canada

This paper problematizes the methodological choice of Testimonio as means of feminist research to witness socio-political family stories of Jewish immigrant couples from the former Soviet Union (FSU) in Toronto. Feminist research is a politically motivated research that aims to understand individual reality within the socioeconomic/sociopolitical context and the power dynamics that exist therein. It challenges the status quo by uncovering what sustains oppression, and becomes an act of redefining reality from a historically marginalized point of view. Finally, it seeks to remove the power imbalance between research and subject. Testimonio is a critical narrative form of social research that originates from Latin America and has traditionally been used as a strategy for giving a collective voice to those who have experienced persecution, silencing and other forms of oppression. The representation of the collective experience of resisting oppression is central to the method of Testimonio. In this presentation we share the experience of planning and collecting testimonial interviews and discuss dilemmas of power, voice, representation and authorship pertinent to the use of the method. We will discuss the specifics of conducting Testimonio with Jewish couples from the Former Soviet Union in the Western context, some challenges and questions that have arisen as to the assumptions within this methodology for this study, as well as dilemmas arising from the insider/outsider status of the lead researcher.

האנתרופולוגיה כ/ב"החצר האחורית" –

אורית הירש, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה,אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ההתחבטות האין סופית והמביכה סביב סוגיית ה"חזרה בתשובה של אורית – כן או לא" או "רווקותה של אורית – סוף עידן?" עלתה כמעט בכל מפגש שנכחתי בו, במסגרת עבודת השדה בקרב קהילת חב"ד המשיחית שבלב תל אביב, בשנים 2006-2007. קהילה זו, שהנהגתה דתית אורתודוקסית ורוב חבריה, בניגוד למצופה, הינם תל אביביים חילוניים ורווקים, היוותה מסגרת חברתית שסיפקה, בין היתר, שוק נישואין אלטרנטיבי. הדמיון החברתי הרב ביני לבין מושאי המחקר, כרווקים תל אביביים וחילוניים, הוביל לניסיון מתמשך של חברי הקהילה להבין את פשר נוכחותי עימם "מעבר למחקר" ולפעול להשתלבותי המלאה, לא כצופה פעילה אלא כמשתתפת בלבד. נקודת המוצא הרלטיביסטית-תרבותית ואי-שלילה מיידית של תפיסות מושאי המחקר, המאפיינים החברתיים הזהים וההתחמקות מניסיונות השידוכין או מהחזרה בתשובה יצרו עבורי, עם הזמן, את התווית הלימינלית שאותה אבקש לכנות "החצר האחורית". המקום החברתי-תרבותי של "החצר האחורית" מכיל שני משעולים שצעדתי בהם במהלך המחקר, המתקיימים בו זמנית: האנתרופולוגיה כ"חצר אחורית" והאנתרופולוגיה בחצר האחורית. המובן הראשון הינו אתר מפגש סמלי, מעין "מאחורי הקלעים", כשמעמדי הלימינלי איפשר לנשים לשתף אותי בסודות כמוסים וברכילות האסורה על פי הדת ובעקבות כך התעוררו דילמות שונות הנוגעות לשימוש במידע זה לטובת המחקר. האתר השני הינו אכן אחורי הקלעים, החצר האחורית מאחורי ביתם של הרב והרבנית, שם ביליתי שעות ארוכות בביצוע "העבודה הטמאה" - טיפול בכלבה של אחת מנשות הקהילה שחזרה בתשובה ונדרשה לוותר על אהובה החייתית. הרצאה זו תשוטט בשני הנתיבים וביניהם כדי לנסות ולהבין את משמעותם האפיסטמולוגית והמתודולוגית בשדה זה בפרט וכניסיון לייצר מקרא מפה לצומת מסוג זה בידע האנתרופולוגי בכלל.

דינאמיקות של המשכיות ושינוי: מהמקום האישי אל מחקר איכותני בין תרבותי

נעמי שמואל, אוניברסיטה העברית

במסגרת עבודת החקר לתואר שני, אני מראינת הורים יוצאי אתיופיה במטרה להבין את תפיסת העולם שלהם, את נקודת המבט המנחה אותם כהורים וכיצד המעבר הבין תרבותי השפיע עליהם. אני מנסה להגדיר כיצד הורים משמשים כסוכנים של העברת מסורת מדור לדור, ומה קורה לתהליך הזה עם ההגירה? המחקר הזה נולד ממקום מאוד אישי: בהורות המשותפת שלי עם בין זוגי, בן העדה, הבנתי שהשקפות העולם שלנו המנחות את דרכי החינוך שאנו בוחרים בהם על מנת לגדל את ארבעת ילדינו, שונות בתכלית. יחד עם זאת, כמהגרים, שנינו שמנו לעצמנו למטרה לטעת בבנים שלנו שורשים, וליצור משפחה יציבה שדרכה ילמדו ילדינו מסורת שתחבר אותם לכאן. עבורי, בת לניצולת שואה, לא היו מובנות מאליהן ההמשכיות או הלכידות המשפחתית. בספרים שכתבתי, ובסדנאות הורים שהנחיתתי, נרקמו בתוכי הגשרים הבין תרבותיים שאפשרו ושיקפו את הדיאלוג הבין תרבותי. ומתוך המקום המיוחד הזה שבו מצאתי את עצמי, שייכת-לא-שייכת, התחלתי לחקור את הסביבה שלי: כל המרואיינים הם בדרך זו או אחרת קרובי משפחה של בעלי. מכאן נוצר מחקר שדרכו אני מנסה בו זמנית להבין, להעצים, לכבד, ולעזור, מבלי לפגוע או לקלקל. כיצד הנרטיב שמספרים הורים בארץ על הילדות שלהם באתיופיה יכול לשפוך אור על הקשיים שהם חווים מול מערכת החינוך בארץ? כיצד במעבר מאמהרית לעברית בארץ הולכת לאיבוד התקשורת בין הורים לילדיהם? כיצד אובדן השפה, שהיא גם תרבות וגם מסורת, מרחיק את הילדים הצברים לא רק מהוריהם אלא גם מעצמם, מהבנת הזהות העצמית שלהם וקבלתה? כל השאלות האלה עולות מתוך המחקר, המתקיים במרחב האישי-משפחתי-בין-תרבותי.

מושב 25
על ידע, ידיעה ותודעה

יו"ר:
פרופ' עדיטל בן ארי

'חיפוש מתחת לפנס' או 'קשב צף חופשי'? אודיסיאה מחקרית נרטיבית

ד"ר עמית פכלר

הרצאה זו עוסקת במסעו של החוקר הנרטיבי משלב נביטת הרעיון ועד לגיבוש התוצר הסופי. בהרצאה אעלה את השאלה, מהי הרלוונטיות של זווית-הראייה הנרטיבית להרחבת הידע אודות בני אדם. על מנת להציע תשובה רעננה בסוגיה זו, ייסקרו תחילה שלוש הרמות בהבנת האישיות שהציג McAdams (2006, 1995): רמה א', תכונות האופי הקבועות; רמה ב', העניינים האישיים; רמה ג', סיפור-החיים המכונן זהות. בפסיכולוגיה חברתית ובחקר האישיות, רמות א' ו-ב' הן הרמות הזוכות למרב התייעוד. רמה ג' היא זו הנמדדת בשיטות הנרטיביות. לפי McAdams, שלוש הרמות אינן תלויות בהכרח זו בזו "וכל אחת יכולה לתת השראה לתיאוריות... משלה" (McAdams, 1995 עמ' 386-387). בהרצאה הנוכחית אטען בעד חקירת זהותו הסובייקטיבית של האדם כתנאי להרחבת הידע אודות החוויה האנושית, וכן בעד יתרונותיו הקליניים-אתיים של ראיון נרטיבי; אך בשונה מטענתו של McAdams דלעיל בדבר המובחנות בין הרמות, אטען כי "עניינים אישיים" ו"סיפורי חיים המכוננים זהות" כרוכים **תמיד** אלה באלה, וכי כל ניסיון להבחין ביניהם הנו בגדר יצירת אשליה אופטית לצורכי התקבלות אקדמית. אמליץ לנקוט בעמדה מחקרית המשלבת 'חיפוש מתחת לפנס', כלומר אישוש מושגים קיימים ומוגדרים-מראש, **יחד עם** אימוץ עמדה של 'קשב צף חופשי' (בעקבות ניסוחו של פרויד), כלומר מתן-רשות לנפשו של החוקר – ושל קורא/ת המחקר – להיחשף לנפש האדם המשתתף במחקר, ולהתעשר מן ההפתעות הגלומות בפתיחות מסוג זה. אמחיש את טענותיי על ידי סקירת עבודת הדוקטורט שלי, "אבא בלי אבא", שעסקה בחוויית האבהות אצל גברים שהתייתמו מאביהם בגיל צעיר. אראה כיצד, על רקע שיטות המדידה האחרות שנקטתי, ניתוח סיפורי החיים של המרואיינים היווה התרומה המכריעה לידע הקיים בנושא זה. אסכם בקריאה לשלב במחקרים אודות בני אדם איסוף, מדידה וניתוח נרטיביים.

אתגרים בחקר הגיל הרביעי

ד"ר שרון רמר ביאל המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

חרף מגמת ההתעניינות ההולכת ועולה בקבוצת בני הגיל הרביעי, היא נותרה עד כה קבוצה פחות נחקרת שטרם אופיינה כקטגוריה חברתית, דבר שמוותר את חבריה על תקן 'אחרים', אשר מסומנים בעיקר על סמך גילם הכרונולוגי (85 ומעלה). בין החוקרים קיימת הסכמה כי סימון זה אינו בעל ערך מחקרי רב.

מטרת המחקר לתרום לקידום המשגת הגיל הרביעי באמצעות ניתוח משני של סיפורי חיים של נבדקים שטווח הגילאים שלהם נע בין 87 ל-106, שנוצרו מתוך דיאלוג עם מראיינים מטעם מכון הרצג לחקר הזקנה בין השנים 2001-2002.

סיפורי החיים מהווים טקסט תרבותי אשר מציע אשנב לזקנה המאוחרת בישראל מנקודת מבטם של מי שחווים אותה ביום יום. מטקסט זה עולה כי הגיל הרביעי מסומן כגבול חברתי, כלומר, הוא אינו מובנה כמקטע נוסף ברצף ההמשכיות של שלבי חיים קודמים. תחת זאת, הוא מסומן כמצב קיומי (תפקודי ותודעתי) נפרד, שהינו תוצר של החוויה הקיומית של מי ששרויים במשך פרק זמן ארוך וממושך בשלב האחרון של החיים, אותה מתאים יותר לתאר במונחי מרחב.

מחקר זה מציע אפוא להחליף את המשגת הזקנה המופלגת כגיל הרביעי המבטא זמן אשר לא נמצאה מתאימה לניתוח סיפורי החיים של הזקנים ביותר בישראל בהמשגת הזקנה המופלגת כ'מרחב רביעי'. מרחב זה התגלה בסיפורים כמקום ומצב בתר-תרבותי שבו לא מתקיים עוד משא ומתן עם התרבות והחברה. במרחב זה חדלה כאמור להתקיים תודעת זמן הַצְבְּרִי, ובמקומה ניכרים סימנים ברורים לתודעה ממוקמת-מרחב. ההתבחנות של המשתייכים לאותו מרחב חוץ-תרבותי באה לידי ביטוי במיקום חברתי אשר אינו מאפשר עוד כינון דיאלוג בינם לבין כל השאר, שתודעתם מכוונת גם לעבר וגם לעתיד, ושעליהם נמנים גם חוקרי זקנה.

”קולות מן השתיקה” –

חווית קורס מדיטציית וויפאסאנה ותהליכים אישיים בעקבותיו: מחקר פנמנולוגי של משתתפים בקורס, והתבוננות מדיטטיבית על תהליכים שונים שעובר החוקר בראיונות ובניתוח חומר הגלם מן הראיונות

ד”ר אלון רוז, אוניברסיטת חיפה ומכללת עמק יזרעאל

במחקר ביקשתי לעמוד על מכלול של מאפיינים הקשורים בחוויה של קורס מדיטציית וויפאסאנה בן עשרה ימים על פי דרכו של ס.נ גואנקה. במוקד המחקר עמד הניסיון להעשיר ולהעמיק את הידע אודות חווית ההשתתפות בקורס עצמו ובתהליכים אישיים המתרחשים בעקבותיו. התנסות זו מאופיינת במעבר חד מחוויית היום יום למסגרת תובענית ושונה, מעבר המלווה באינטנסיביות חווייתית קיצונית יחסית. בין השאר נדרשת במהלך הקורס שתיקה מוחלטת במשך 10 ימים, וכ- 14 שעות של ישיבה דמומה במדיטציה בכל יום. המעבר החריף מחיי היום יום למסגרת הקורס על מאפייניו הייחודיים מאתגר במידה רבה את המשאבים הפיזיים הפסיכולוגיים והרוחניים של המשתתפים בו ולכן ראיתי אותו כבעל פוטנציאל לחקר של חוויות חיים מעוררות שינוי (transformative life event), וביקשתי לברר עד כמה ובמה הוא אכן נתפס ככזה על ידי המשתתפים בו.

במחקר השתתפו 12 מרואיינים, 7 נשים ו-5 גברים בטווח גילאים רחב (21-58) לאחר קורס הוויפאסאנה הראשון בחייהם ואני.. שחקרתי באופן רפלקטיבי את ההתבוננות המדיטטיבית שלי על התכנים שעלו בראיונות.

לכן, לבד מהצגה קצרה של כמה מן הממצאים המרכזיים של המחקר, אני מבקש לשתף גם בתובנות מתוך החקר הרפלקטיבי, על הדרך המיוחדת, המדיטטיבית, שנוספה במחקר זה לדרכים המוכרות יותר של ניתוח ראיונות. כמו כן אני מבקש להאיר בדרך זו את התובנות שהיו לי בעקבות זאת על נושא מרכזי למחקר איכותני והוא ההשפעה שיש לניסיון אישי קודם בתחום מסוים על השיח בראיונות אישיים הנוגעים לאותו התחום ועל דרך ניתוחם.

שמן זית, שוקולד וסוודר תכלת: משמעות יחסי הנתנה בשדה

נעמי וינר-לוי, המכללה האקדמית דוד ילין
אריאלה פופר-גבעון, האוניברסיטה הפתוחה והמכללה האקדמית דוד ילין

הדיון בנושא מתנות הניתנות בשדה המחקר – הן אלו שנותן החוקר לנחקר והן אלו שנותן הנחקר לחוקר – כמעט ואינו קיים. סיבות שונות גורמות לחסרונן או להשתקתן של הנושא, אף שהוא משפיע על קשרים ויחסי הכוח בשדה. יתכן והנושא נתפש כ'מובן מאליו', או שחוקרים נמנעים מלהתייחס אליו שמא יצטיירו בעיני קוראיהם כמי ש'שילמו' עבור מידע שנמסר להם. במחקרים המעטים המציינים נושא זה ניתן לזהות את הרצון לטשטשו ולגמדו, הן במקום המצומצם המוקצה לנושא והן בהדגשת אופייה פחות הערך והמתכלה של המתנה. מעבר לכך, לא נערכה רפלקציה כלשהי בנושא, או ניתוח הבוחן את השלכות המתן על יחסי החוקר-נחקר בשדה.

הממצאים שיוצגו מבוססים על ניסיון של שתי חוקרות שכל אחת מהן ערכה בנפרד מחקרים נרטיביים. מניתוח השלכות המתן על היחסים שחוו בשדה עולה כי נתינת מתנות נתפשת במקרה האחד כשבירה של הקונטקסט המחקרי ושל יחסי מראיין-מרואיין. במקרה השני, מבטא המתן את חוסר הסימטריה שבשדה ואת ההזדקקות – הן של החוקרת למרואינות והן של המרואינות לחוקרת. במחקר שערכה החוקרת הראשונה, המתנות שניתנו על ידי המרואינות, כבר בפגישה הראשונה, שברו את הא-סימטריה המובנית ביחסי חוקר-נחקר, ושליטת החוקרת – על סדר היום ועל משך הזמן שנחשב בעיניה כראוי לראיון – אבדה. המתן שבר את רצף השיחה ואת מבנה הראיון שתוכנן מראש ואפשר גם למרואינות 'לנהל' את האירוע. בפועל, נווטו המתנות את החוקרת לעבר מערכת יחסים שונה מזו שתכננה. המתן, שהחל ביוזמת המרואינות, סימן התחלה של מערכת יחסים ממושכת, שהתפתחה מעבר ליחסי מראיין-מרואיין. כ'דבק חברתי' תרמו המתנות להידוק היחסים ולפיתוח חברויות שנמשכות עד היום.

במחקר האחר נערכו ראיונות עם נשים ממיצב סוציו אקונומי נמוך, שאירחו את החוקרת בנדיבות. המתנות שהביאה כתמורה בקשר, אם כן, לאזן את 'יחסי הנתנה' שהפגינו הנחקרות ולתרום להדדיות באינטראקציה ביניהן. ואולם, היה למתנות אלו היבט נוסף. החוקרת חשה כמי שזקקה לקשר עמו, בו היה, לתחושתה, תלוי המחקר כולו. המתנות שנתנה עזרו לה לחוש יציבות גבוהה יותר בקשר, וסייעו לה לקוות שהמרואינות ימשיכו בקשר עימה לאורך זמן. המרואינות, מצדן, העניקו לה בהזדמנויות שונות תשורות משלהן. אולי, כפי שהיא הזדקקה למרואינות כעוגנים שאפשרו מגע וידע בתרבות המיעוט הנחקרת, כך נזקקו הן לחוקרת כעוגן בתרבות ההגמונית, המבטיח להן קרבה לתרבות זו ולעיתים גם תמיכה ממשית שהוגשה להן על ידי החוקרת במגען עם מערכות החינוך, הבריאות והמשפט.

לכאורה, ניתן היה לראות את המתנות המוחלפות בשדה כמתן הדדי ומאוזן למדי, המבטא בעיקר הכרת תודה, הערכה, שיתוף וידידות. ואולם, נתינתן מבטאת גם יחסי שליטה, כפיפות והיררכיה. בהקשר הזה, ניתן היה לשער שהחוקר הוא שיוזם את מתן המתנות, בשל היותו 'בעל הכוח' ובעל המשאבים. ואולם, במקרה הנוכחי התגלתה מציאות שונה. במחקר אחד, המתנות שניתנו על ידי המרואינות אפשרו להן להפך את הסדר המחקרי שהועידה החוקרת, כמו גם את ההנחה המקובלת שהמרואינות הן פסיביות. המתנות השפיעו והבנו מערכת יחסים שונה מזו שתכננה וצפתה החוקרת טרם יציאתה לשדה. במחקר אחר, הביאה החוקרת ממשאביה ומיוזמתה לשדה, אבל הנתנה שלה נבעה פעמים מתוך הכרת תלותה בנחקרות. מנגד, המתנות שנתנו המרואינות ה'מוחלשות' לחוקרת שימשו כדי לחזק את הקשר בין לבניה ואולי אף ליצור תחושת חבות כלפיהן. חבות זו, המתמשכת לתוך העתיד, ממקמת אותן בעמדה של כוח ביחסים עמה.

המתנות, אם כן, מהוות חלק מדינאמיקת הכוחות בשדה המחקר הנעים ומשתנים תדיר. המתן משפיע על יחסי הכוחות בשדה ומבטא אותם בעת ובעונה אחת. למרות שיחסי הכוח, על פי הספרות הבוחנת התרחשויות בשדה המחקר או ביחסי נתינה, הם נהירים למדי, הרי שניתוח המתן בשדה המחקר והשלכותיו מציג תמונה שונה, בה מקומי הכוח והיוזמה אינם תמיד ברורים, והם משתנים, נעים ומושפעים מיחסי המתן.

מושב 26
ניתוח המילה הכתובה

יו"ר:
פרופ' תמר אלכסנדר

אירועי מלחמת העולם השנייה והשואה בתודעה עברית ילידית

ד"ר יעל ויילר ישראל, ירושלים

השאלה עד כמה חלחלו אירועי מלחמת העולם השנייה ושואת היהודים אל תודעתם של ילדים ונוער ילידי הארץ וחניכי הודות שהקים הישוב היהודי החדש – רבות השלכותיה על הבנייה של התרבות הישראלית לגווניה עד ימינו.

רבים סוברים כי השואה הוכחשה והובלעה על ידי מגזר גילאים זה, גם בהשפעת דור ההורים ומה שנתפס כצורך לבנות ילידי הארץ מסוג "חדש". מאידך גיסא, טוענים רבים מבני המגזר הגילאי ביצירה ובראיונות אישיים כי הושפעו ו"ידעו".

כלי המחקר האיכותני חיוניים בחקר מקומה של המלחמה והשואה בתודעה העברית הילידית בת הזמן, הן משום מורכבותם של אירועי התקופה, והן בשל קושי רב לערוך מחקר כמותני בנושא זה. לצורך המחקר האיכותני נבחרו עיתון הילדים והנוער "הבוקר לילדים", שהופיע כנספח לעיתון "הבוקר" בשנות מלחמת העולם השנייה ונספח הילדים והנוער של העיתון "דבר".

בהרצאה נציג היבטים ועיקריים של תפיסת המלחמה והשואה כפי שהוצגו בעיתונות הילדים והנוער וננסה להתחקות אחרי עקבותיה והדיה ביצירתם המאוחרת של ילידי הארץ בני המגזר.

כאסוף ביצים עזובות? - מסמכים בשרות המחקר האיכותני לטובת תיאור והבנה של תופעה גלובאלית - עמיות יהודית

ד"ר נורית חמו- אוניברסיטת ת"א, מכללת לוינסקי

אחד מתווי הזיהוי של המחקר האיכותני הוא המקום המרכזי שיש לנוכחותו של החוקר האיכותני בטקסטים השונים המופקים בתהליך המחקרי מראשיתו ועד סופו. כך למשל מצביעים קלנדינין וקונלי (Clandinin & Connelly, 2000) על נוכחותו של החוקר בתהליך התייעוד ובעיצובו, בבחירת דברי המשתתפים, בסלקציה של תימות מרכזיות ובקומפוזיציה שלהן ועוד. בניגוד למחקר הפוזיטיביסטי, המציב את הטקסטים המשמשים אותו כייצוג של עובדות אובייקטיביות שאין לחוקר כל השפעה לכאורה על דרך עיצובן, מציב המחקר האיכותני את החוקר כסובייקט מעצב טקסט ומגדיר מציאות (פוקו, 2005).

לא כך הדבר בהתייחס לטקסטים – מסמכים מסוגים שונים- בהם עושה החוקר שימוש ושלא הוא יוצרם. שלסקי ואלפרט (2007) מתייחסים לפנייה להפקת נתונים מטקסטים קיימים כצורך העולה במקרה של חקר תופעה שיש קושי בהשגת עדויות חיות או כצורך לבחון ולחקור תופעות הנחשפות בטקסט של התקשורת האלקטרונית.

בהיצג הנוכחי אני מבקשת להציג שדה נוסף בו עולה קושי מסוים בהשגת עדויות- חקר של תופעה גלובאלית. יוצגו ממצאים ראשוניים ממחקר המתבסס על ניתוח תוכן של כ-30 נרטיבים של אנשי חינוך ואנשי ציבור בישראל, בצפון אמריקה ובאירופה. הנרטיבים מתייחסים לתופעה הגלובאליות- עמיות יהודית והם הובנו כתשובה לשלוש שאלות פתוחות וגדולות: מהי עמיות? מדוע עכשיו? כיצד עושים זאת?

ההיצג יציף את הסוגיות: מה אופיו של מחקר איכותני המתבסס רובו ככולו על טקסטים ממקור שני? האם זה חקר השיח? במה הוא שונה ממחקר היסטורי מבוסס תיעוד **בלבד**? היש כאן כרסום במעמד החוקר? היש רידוד בעושר הנתונים בדקויות ובגוונים שנושא עימו החוקר בהפקת טקסטים ממקור ראשוני? ומתי נכון וראוי לבנות מערך מחקר המתבסס על ניתוח תוכן של מסמכים ככלי מחקר יחיד?

“אימהות כואבת בחשאי” – יומני גידול ילדים של הנשים החלוצות בקיבוצים

דרי צפרירה שחם, סמינר הקיבוצים / מגדרים יד-טבנקין

במחקר איכותני זה מוצגים עשרה יומני-נשים שנאספו משישה קיבוצים; שבעה יומני אימהות ושלושה יומני מטפלות מייצגים כתיבה נשית, אינטימית וחבויה, העוסקת בנושא הספציפי של גידול ילדים. זהו סיפר פרטי העומד בסתירה לכתיבה הפובליציסטית הגלויה, שהיא בעיקרה גברית. קול משמעותי ביותר, לא רשמי ובלתי נשמע, הנמצא בזרימה התת-קרקעית של החברה הקיבוצית. באמצעות היומנים ניתן לבחון את הדרך בה הנשים מספרות את חייהן וכיצד הן בוחנות את האירועים המתרחשים סביבן. יומנים מיוחדים אלו כתובים ברובם כשיחות נפש עם התינוק, ההופך למאזין פאסיבי, שומע וסופג את התסכול ורגשי האשמה של האימהות הצעירות. קריאה ביומנים מאפשרת לנו להבין לעומק ובאופן אותנטי את מהות החוויה שעברו האימהות בשנים הראשונות של החינוך המשותף, את קולן שלא הושמע בפרהסיה ונאלם לחלוטין מהשיח הציבורי. סיפורי הנשים מאירים את הסיפור הקולקטיבי באור חדש ומביאים את הקול החסר בהיסטוריה של החברה הקיבוצית, בה צומצם מקום המשפחה הפרטית, האימהות המלאה נגזלה והנשים הפכו לאימהות קולקטיביות.

לכאורה, הנשים היו שותפות לקביעת אורחות החיים, אך למעשה, נשלטה החברה בידי גברים שתפסו את תפקידי המפתח הכלכליים והחברתיים וקיבלו את מירב ההחלטות. הנשים מילאו את חלקן במערכת החיים החדש באופן פורמאלי, אך חשו מצוקה וחוסר אונים מול המערכת בתוכה חיו. הן חששו למחות פן ייתפסו כחלשות מבחינה אידיאולוגית, בעיני הגברים, או ייחשבו כמתנגדות לשחרור האישה, בעיני נשים אחרות. כך מצאו עצמן במלכוד אידיאולוגי-רגשי, שבא לידי ביטוי הכואב בכתיבת היומנים.

המטפלות, מצידן, מתעדות ביומניהן את גידול הילדים אשר תחת השגחתן ואת הדילמה של היותן מייצגות הממסד, מחד, ותסכולן כאימהות שאינן מגדלות את ילדיהן הפרטיים, מאידך. הידע למחקר זה נאסף במשפחות, עזבונו וארכיונים ונותח בגישה הפרשנית-סובייקטיבית, תוך הנחת קיומן של מציאויות רבות.

הנושאים שנבחנו, עלו והתגבשו מתוך היומנים עצמם והם חושפים מנגנון חברתי, יחסי כוח והשקפת עולם חבויה.

**“את לומדת להכיר את עצמך” – תהליכי התפתחות הזהות כפי שהם משתקפים
בכתיבה ביומני מסע של נשים**

ד"ר עינב שגב, המכללה האקדמית ספיר

הצגה זו תעסוק במשמעות ובפונקציות שיש לכתיבה ביומני מסע עבור התפתחות זהותן של נשים ישראליות צעירות. הנשים כתבו את היומנים במהלך טיול תרמילאים. דרך הכתיבה ביומן, ניתן ללמוד אודות הזהות של הנשים באותה תקופה ולבחון את המשמעות המשתנה שהן נתנו לכתיבה ביומן לאורך ציר הזמן.

המחקר שעליו מבוססת הצגה זו, כלל ראינות סיפור חיים ואיסוף של יומני מסע אישיים של נשים צעירות אשר היו 5-8 שנים לאחר שובן מטיול התרמילאים. הפרספקטיבה הרחבה, של שתי נקודות זמן והמשמעות של הכתיבה ביומן בקונטקסט של ספורי החיים אשר סיפרו הנשים הוביל לטיפולוגיה של חמישה סוגים שונים של כתיבה יומנית: כתיבה טרספורמטיבית, כתיבה עובדתית, כתיבה פונקציונאלית, כתיבה רפלקטיבית וכתיבה חוויתית. כל סוג של כתיבה יומנית מעיד על שימוש שונה בכתיבה לצורך תהליכים שונים של התפתחות הזהות והסיפור הנרטיבי של כל אישה אודות עצמה.

ההצגה תרחיב אודות סוגיות התפקידים השונים אשר ממלאה הכתיבה ביומן בציר הזמן והמשמעות של היומן ככלל בהקשר רחב יותר של הסיפור השלם. כך נוצר מודל לניתוח יומנים, אשר מהווים טקסט חשוב ובעל פוטנציאל רב עבור החוקר האיכותני.

מושב 27
מחקר נרטיבי

יו"ר:
ד"ר גדי בן עזר

חשיבה נרטיבית- על זהות, כוח ונרטיב

ד"ר מיכל שיינברג-טז, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

בהרצאתי אציג מאמר על "חשיבה נרטיבית" אשר נכתב על ידי ועל ידי פרופ' דן בר-און ז"ל בספר הרואה אור בימים אלה על מחקר נרטיבי (בעריכת רבקה תובל – משיח וגבריאלה ספקטור-מרזל). בעוד יש היראו במחקר נרטיבי שיטה המפעילה כלים איכותניים, הרי שתפיסה זו הנה צרה ולעתים מתעתעת בכל הנוגע למחקר נרטיבי היונק מהשקפה הבנייתית-ביקורתית. השקפה זו, אותה אנו מכנים בפרק "חשיבה נרטיבית", מתייחסת לשורה של הנחות יסוד על טבע האדם, האמת והכוח, מהן נגזרת ההתבוננות על השפה כמרחב סמבולי המכונן "מציאות" וזהות. בהרצאה אבקש לתאר ולנמק מדוע רואה השקפה זו דווקא בנרטיב את ליבת המחקר העוסק בתופעות אנושיות.

חווית המפגש בין סיפוריהם הכתובים של ניצולי שואה לבין בני הדור השני והשלישי במשפחתם

עדי דוכין, החוג לייעוץ והתפתחות האדם, אוניברסיטת חיפה
פרופ' הדס ויסמן, החוג לייעוץ והתפתחות האדם, אוניברסיטת חיפה
פרופ' עמנואל ברמן, החוג לייעוץ והתפתחות האדם, אוניברסיטת חיפה

בשנים האחרונות חלה עליה גדולה בסיפורי הניצולים הנכתבים ויוצאים לאור, ונראה כי ניצולים רבים בוחרים לספר את סיפורם דרך הכתב. המחקר הנוכחי נערך במסגרת עבודת תיזה והתמקד במשפחות בהן יש בן משפחה ניצול שואה שכתב את סיפורו והוציאו לאור. מטרת המחקר היתה לבחון האם וכיצד הימצאותו של סיפור השואה אשר נכתב על-ידי בן משפחה ניצול באה לידי ביטוי בדפוסי התקשורת על השואה וביחסים המשפחתיים בכלל, ומה המשמעויות הסובייקטיביות של הסיפור הכתוב עבור בני הדור השני ובני הדור השלישי במשפחה.

המחקר התבסס על ראיונות עם בני דור שני ובני דור שלישי מארבע משפחות, בהן בן המשפחה הניצול כתב את סיפורו והוציא אותו לאור. בעבודה נעשה שימוש בשיטת המחקר הנרטיבי, ונערכו ראיונות חצי-מובנים אשר פותחו לצורך המחקר הנוכחי. ראיונות אלה אפשרו לשמוע מהמראיינים מהן המשמעויות שהם מעניקים לספר שנכתב על-ידי בן המשפחה הניצול, ומהו מקומו בדפוסי התקשורת המשפחתיים.

ניתוח הראיונות נעשה הן עבור כל מרואיין ובתוך כל משפחה בנפרד, והן בניתוח רוחב ביחס לנקודת מבטם של בני הדור השני ובני הדור השלישי. הניתוח הפרטני אפשר לנסח מספר קריטריונים ששמשו להשוואה בין שני בני הדורות הללו (שקדי, 2003). במסגרת הניתוח נעשה שימוש הן במסגרת התיאורטית של תיאוריות הקריאה (רמון-קינן, 1984; איזר, 1975) והעברה לטקסט (צורן, 2000; Berman, 2003), והן בהמשגה העוסקת בדפוסי התקשורת במשפחות ניצולים ובמאפייניהם של בני הדור השני והשלישי (בר-און, 1994; Wiseman & Barber, 2008); ; (Danieli, 1988). ההרצאה הנוכחית תעסוק באופן שבו נותחו הראיונות, תוך שימת דגש על נקודת המפגש בין מספר מסגרות תיאורטיות שונות. השילוב בין ההמשגות התיאורטיות שבהן נעשה שימוש בעת הניתוח מייחד את המחקר הנוכחי ממחקרים קודמים.

מחותם אישי לחזון ארגוני: נרטיבים של מנהיגים חינוכיים- מן המחקר אל היישום

ד"ר רעיה יואלי, האוניברסיטה העברית, מכללת אחוה
מר צחי ברקוביץ, האוניברסיטה העברית

המאמר מבקש לבחון את כוחו של הנרטיבי ככלי למיון מנהלים ולפיתוח מנהלים תוך התמקדות בשאלת הזיקה בין החזון האישי לחזון הארגוני. בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה הולכת וגוברת של בתי ספר וארגוני חינוך המעמידים לעצמם חזון ארגוני, מעין "אני מאמין", שישמש אותם כמצפן בפעולתם הארגונית. תהליך גיבוש חזון ארגוני הינו ארוך ומורכב ולרוב מתחיל בחותם האישי הייחודי של המנהיג. בהרצאה זו יוצג מחקר נרטיבי, הבא לבחון ולהתחקות אחר טיב יחסי הגומלין בין החזון האישי לחזון הארגוני. יחודו ותרומתו החדשנית של מחקר נרטיבי זה הינו באור אותו הוא שופך על הקשר בין החותם האישי של המנהיגים ליצירת החזון בארגונים, תוך כדי שימוש בסיפורים אישיים-מקצועיים. בין המימדים האישיים שעלו מדברי המנהיגים כמעצבים את חזונם היו מימד הזהות, המימד התרבותי-ערכי, המימד המקצועי והמימד המשפחתי. המאמר מציע דרך לאבחון ופיתוח מנהלים באמצעות הנרטיב, שהם מספרים על עצמם ועל ארגונם. ממצאי המחקר מראים כי טמונה סכנה באימוץ חזון שאינו עולה בקנה אחד עם החותם האישי של המנהיג. כמו כן, הם מחזקים את הטענות נגד הובלת חזון ארגוני שאינו תואם את הערכים האישיים של המנהל או בעל משמעות אישית עבורו. פעולות מעיין אלו עשויות להוביל לתחושות אשמה ולמנוע את פיתוח המחויבות של המנהיג ההכרחית לצורך הצלחת החזון. לאור זאת תרומת המחקר הנוכחי הינה באפשרות לפתח כלים מן המחקר אל העשייה בשדה המנהלים הן בתהליכי המיון ואיתור מנהלים, אשר מובילים חזון ארגוני המבוסס על חזונם האישי, והן בתהליכי פיתוח מנהלים לגיבוש והובלת חזונם ורתימת השותפים לחזונם. ההרצאה תשקף את יתרונותיו של המחקר הנרטיבי, היוצר זיקה הדוקה בין הידע התיאורטי הצומח ובין הפרקטיקה היישומית.

בין סיפור לזהות:

על גבולות ההסקה מהסיפורים שמשתתפי המחקר מספרים לנו

גבריאלה ספקטור-מרזל, המחלקה לעבודה סוציאלית והתוכנית לגרונטולוגיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

כוח המשיכה של הפרדיגמה הנרטיבית עבור חוקרים במדעי החברה נעוץ, במידה רבה, בקשרים שזו מותחת בין המושגים "סיפור" ו"זהות". האכסיומה שהנחתה את המחקרים הביוגרפיים הראשונים בפסיכולוגיה – אם נקשיב לסיפורו של אדם, נכיר את (ה) זהות שלו – הומרה בהבנה מורכבת יותר של הקשרים בין סיפור וזהות. במקום תפיסה "עובדתית", לפיה הסיפור הוא צילום של זהות המספר כישות אובייקטיבית הקיימת מראש, היום מקובלת ההבנה שסיפור וזהות שזורים זה בזו. הסיפור אינו משקף זהות ש"הייתה שם" לפני כן; הוא מעצב ואף מייצר זהות, היות ואנו משיגים תחושה של זהות באמצעות הסיפורים שאנו מספרים על עצמנו. זאת ועוד, לעומת ההנחה הקודמת של סיפור אחד המבטא את מכלול הזהות, היום מודגשות הדינמיות וההקשריות של זהויות סיפוריות: אנו מספרים סיפורי זהות נבדלים בזמנים שונים, במקומות שונים, בפני קהלים שונים ולמטרות שונות.

הבנות אלה מקובלות על מרבית החוקרים הנרטיבים. אולם לא פעם נדמה, כי הן מודגשות כמסד תיאורטי ורעיוני של המחקר ואינן מכתיבות די הצורך את הפרקטיקה של פרשנות הממצאים הסיפוריים. יש וחוקרים מותחים קו ישיר (מדי) בין הסיפורים המסופרים להם, בראיונות מחקריים, לבין זהויות המשתתפים, דבר שעשוי ליצור תמונה חלקית ואף מעוותת של האחרונות. באמצעות הדגמה מראיונות נרטיבים עם גברים מדור תש"ת, ההרצאה תצביע על הסכנות שבהסקה ישירה ורחבה מעין זו. לצד הגברת המודעות לצורך לתרגם את ההבנה הפוסט-מודרנית של היחסים סיפור-זהות לעקרון מנחה בפרשנות סיפורים, יושם דגש על החשיבות שבקיום פרק של שאלות בעקבות הסיפור העיקרי בראיון (Rosenthal, 1993) כאסטרטגיה שעשויה "לשמור" על חוקרים בפני הסקה גורפת מדי מהסיפורים המסופרים להם לזהויות המספרים.

פאנל - פרסום מאמרים איכותניים בכתבי עת בישראל

יו"ר: ד"ר מאיה לביא-אג'אי

בהשתתפות:

פרופ' ליאורה בילסקי, עורכת תיאוריה וביקורת

פרופ' דוד בר-גל, עורך חברה ורווחה

פרופ' גיוני גל, עורך ביטחון סוציאלי

פרופ' יואל ינון, עורך מגמות

פרופ' עמיה ליבליך, עורכת The Narrative Study of Lives

מושב 29

מחקר פנומנולוגיה של מרחב – חלל

יו"ר:

פרופ' איריס ערבות וארכ' אורית שמואלי

קרום: הפשטה חזותית של החוויה הרציפה של העיר

ארכיטקט אורית שמואלי ופרופ' איריס ערבות, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון, חיפה

חויית המרחב בארכיטקטורה אינה מבוססת על יחסי סובייקט-אובייקט אלא על הימסכות (immersion) בעולם-חיים מרחבי, שבו גופנו הנע והחש הוא התווך של הקיום, קרום בין הנראה לבלתי-נראה. פנומנולוגיה יישומית היא שיטת מחקר המנביעה ידע מחקירה של התועה הנחוית. היא חוקרת את התופעה ואת החוויה של התופעה כרצף אחד. לפיכך שיטה זו עשויה לתרום רבות למחקר של החלל הארכיטקטוני כזירה אקזיסטנציאליסטית של החוויה. עם זאת פעור ביניהן **פער מהותי ששורשו בהדל באופני הביטוי של החוויה: פנומנולוגיה חושפת את החוויה במילים. ארכיטקטורה מייצגת את התופעה במראות (סכמות, היטלים, פרספקטיבות מודלים, אנימציה).** מול ההילה הרומזנית של השם נוכח עומקו העמום של הכתם. חיבור זה מבקש להציע את הרחבת הביטוי המילולי הפנומנולוגיה ע"י ביטוי חזותי שלו כדי לאפשר דיאלוג פרשני והעשרה הדדית ביניהם.

בעזרת המקרה של תופעת, המרחב העירוני הדחוס, (the thick city) נדרש ליצירת גשר מתודולוגי בין מבנים מילויים המהווים תיאורים פנומנולוגיים ובין ביטויים חזותיים אבסטרקטיים של תופעת העירוניות: **כיצד יראה ה"קרום" שבין העיר וחוייתה?** המבנה המומשג של חווית 'העירוניות הדחוסה' מכונס בסכמת "סריג למחצה" (semi-lattice) ארבע-שכבתית המציגה את הרצף שבין 'הדברים הנחווים', 'ההתכוונות הסופגות', 'ההתכוונות המשתתפות' וההמשגה הרפלקטיבית של החוויה. הפוטנציאל הגלום במבנה סכמתי מילולי זה מותנה במידה נכרת ביכולתנו לייצגו חזותית ומרחבית ובך לייחסו לאופני מחקר ויצירה אדריכליים של העיר ולהבטיח את קיומו של דיאלוג ביניהם. נתמקד אם כן בחשיפת המרכיבים החזותיים של המקום העירוני באמצעים של הפשטה חזותית. המבעים החזותיים המופשטים של החוויה, שהן יחידות משמעות ויזואליות, תורמים להעשרת המבנה הפנומנולוגיה של תופעת העירוניות. גישה זו מדגישה את נחיצותו של ב-שיח מפרה לאפיק המילוי המקובל בדיאלוג המחקרי פנומנולוגי של תופעת בעלות ממד מרחבי-אסתטי בולט.

מיפוי קוגניטיבי כמתודה להפקת "ידע מקומי" בתכנון עירוני

פרופ' טובי פנסטר, החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת ת"א
חן משגב, החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת ת"א

בשני העשורים האחרונים התפתח מושג הידע המקומי כחלק מהביקורת כלפי מסורות התכנון המודרניסטי ותוך הבנת הפרקטיקה והתיאוריה התכנונית כזירה פוליטית, כלכלית ותרבותית, והצורך להכילו בפרקטיקה של התכנון העירוני. ידע מקומי מבוסס על דיאלוג עם הקהילה; המתכנן לומד את הידע שיש לקהילה, באמצעות ראיונות עומק, שיחה בקבוצות מיקוד ותצפיות. כלי נוסף להפקה או השגה של ידע מקומי מתושבים או קהילות בתהליך של תכנון עירוני הוא המיפוי הקוגניטיבי או המנטלי, שמבטא ידע מרחבי אינדיבידואלי של התנסות במרחב. מפה קוגניטיבית היא סכימה של זהות היחיד, זוהי מפה המבטאת שונות וידע סימבולי ותחושת.

השימוש במיפוי קוגניטיבי אינו בא להחליף שיטות אחרות להפקת ידע, כגון ראיונות, תצפיות או סקרים אלא מתווסף לשיטות האחרות. בהרצאה זו נרצה להציג מודל תלת שלבי, אשר פותח לאחרונה (Fenster, 2009) ועושה שימוש במתודולוגיה של מיפוי קוגניטיבי ככלי להפקת ידע מקומי מתושבים וקהילות בתהליך תכנוני. המודל התלת שלבי מורכב משלב ראיונות עומק, שלב ציור המפות ולאחר מכן השלב האחרון בו האנשים המשתתפים בתהליך משוחחים עם המתכנן על המפות ומסייעים לו לפרש משמעויות וייצוגים המופיעים במפות שציירו.

תהליך זה העושה שימוש במיפוי קוגניטיבי מאפשר למתכננים עירוניים להבין טוב יותר את חיי היום יום של קהילות ויחידים בעלי זהויות שונות (תרבותית, חברתית, אתנית, לאומית, מינית וכדומה) שעבורן נעשה התכנון. שיטות אלו עוזרות להבין כיצד מעוצבים המרחבים בהם מתרחשות אינטראקציות יומיומיות אלו תוך הבניה של ידע מקומי.

בהרצאה נביא דוגמאות מתוך מחקר אשר נעשה בקרב הקהילה ההומו-לסבית בתל-אביב יפו, מחקר זה בחן את האופן בו נתפס המרחב העירוני באופן קוגניטיבי ופרקטי על ידי חברי הקהילה. הידע המקומי אשר נלמד במחקר זה הופק במידה רבה באמצעות המודל התלת שלבי, דהיינו באמצעות ראיונות עומק, ציור מפות קוגניטיביות ולאחר מכן שיחה לצורך פרשנות של הציורים. מחקר זה הינו דוגמא טובה לאופן בו מתכננים עירוניים יכולים להפיק מידע בעל ערך לתהליך התכנון תוך שימוש במיפוי קוגניטיבי ובידע מקומי.

מרחב החדר, מרחב השיר: החלל הנחוה בפרשנות קבוצתית של שיר

לילך ניישטט, בית הספר למדעי התרבות, אוניברסיטת תל אביב

בעשרים שנה האחרונות ביקשו מחקרים פוסט-סטרוקטורליסטיים בתורת הספרות לפרוץ את החלל המבוצר של פרשנויות הגמוניות, ולהכניס לתוך השיח הפרשני קולות שהודרו מתוכו באופן מסורתי; להשתחרר מתפיסת הקריאה "כמעשה נייטרלי הבוחן אסתטית את האמצעים הרטוריים בטקסט", ולהציג אותה כ"כתיבת סיפור ממשי של הישרדות, כמעשה ביקורת מן השוליים" (לובין 2003: 214). אולם הלכה למעשה רוב המחקרים הפוסט-סטרוקטורליסטיים נותרו בתוך מעגל הפרשנות המקצועית-אינדיבידואליסטית. הקורא עדיין נתפס כמרחב היחיד בו נאספות הפרספקטיבות השונות המגולמות בטקסט הספרותי (בארט 2005: 17). ההרצאה תציג צעד נוסף במגמת הדמוקרטיזציה הפוסט-סטרוקטורליסטית, באמצעות חקירה איכותנית של סדרת דיונים הרמנויטיים בקבוצת קוראות, בה הקבוצה היוותה מרחב חדש לפרשנות.

אתנוגרפיה של קריאה בחנה דיונים בקבוצת קוראות ישראליות בת זמננו, בפירוש שיר סיפורי מן הרומנטיקה האנגלית. הטקסט שעמד במרכז הדיונים, "קריסטבל" מאת סמואל טיילור קולרידג' הוא מקרה מבחן מעניין במיוחד. השיר, המוגדר על ידי מחברו בהקדמה שקבע בראשו כ"פרגמנט", מורכב מחלקים שנכתבו בזמנים ומקומות שונים במשך עשרים שנה. במהלך מאתיים השנה מאז פרסומו נכתבו עליו מאות פרשנויות מקצועיות שמתחבטות במילוי "החללים בשיר" (קולרידג' 1991: 282) ובהגדרת גבולותיו הנזילים, שמופריים בעיקר באמצעות "חזרות חסרות משמעות, ביטויים שגרתיים ומטבעות לשון ריקים, אשר הבנה לא מספקת או מבלבלת מעלה ברווחים קצרים כדי לאחוז במושאה אשר חומק ממנה, ולתת לו זמן להיחרט בזיכרון, או כסיוע-גרידה לחלל ריק" (קולרידג' 1983: 199-200).

בהרצאה יוצגו ממצאיה הפרשניים של הקבוצה, שהדגישה את החלל הנחוה על פני הידע ההיסטורי-פואטי-תיאורטי של פרשן הספרות המקצועי, ומדגימה כיצד ניתן להשתמש באירוע הקבוצתי כהקשר העיקרי בפרשנות שיר, תוך הדגשת תפקידה של הקריאה בהבניית הזהות, בחינה את המרחק בין הציבורי לפרטי, וגילוי הכוח הקבוצתי כתשתית לפעולה חברתית (לונג 2004).

נרטיב מקצועי ככלי ליצירת ידע באדריכלות

ד"ר איתן מכטר, המרכז האקדמי לעיצוב וחינוך ויצו חיפה

דונלד שון (Schon, 1983) עסק רבות בידע הפרקטי שאנשי מקצוע מוכיחים במצבים ייחודיים של אי ודאות וקונפליקט. אותה מיומנות של שיפוט וזיהוי לצד ביצוע והערכה אינם תמיד ניתנים לתיאור ע"י עושה הפעולה והוא זקוק לפרוצדורה מובנת של רפלקציה ב"שעת מעשה" ורפלקציה ל"אחר מעשה". בשני המקרים יעשה נסיון לספר את סיפור המעשה מנקודת מבט מקצועית שלא תהא קבורה בתוך המוצר המוגמר אלא "תפורק" לתהליך שניתן יהיה להכיר, לבקר, להבין ולשחזר. לאיש המקצוע המנוסה יש מיומנויות רפלקטיביות ב"שעת מעשה" המאפשרות לו לנווט במצבי קונפליקט ואי ודאות. כעת יש לחלוק אותן עם סטודנטים וקולגות ולהפכן לידע מקצועי מבוסס ניסיון.

שון גם טען כי חלק גדול ממיומנות זו יוכל האדריכל לרכוש רק תוך כדי התנסות בסטודיו. חלק אחר מהתובנות ואולי החשובות שבהן, ניתנות לגילוי ע"י רפלקציות שאדריכלים ותיקים משחזרים במבט רטרוספקטיבי ומשתפים בהם את הסטודנטים והקולגות שלהם וכך תורמים ליצירת ידע אדריכלי מבוסס ניסיון.

א. מבנה הסיפור וסיפור המבנה

בני אדם מנהלים חיים מסופרים ומספרים סיפורים על חיים אלה, בעוד שחוקרי סיפור אוספים סיפורים וכותבים ספר על חוויות אנושיות.

האינטרקציות הבינאישיות ובכלל זה המקצועיות; בין אדריכל לקולגות, בין אדריכל ללקוח ובין אדריכל לבין עצמו – נשענות על דרכי פרשנות אלה. החוויות של העשייה האדריכלית מקבלות את משמעותן מתוך השלמות של המכלול שאליו הן שייכות. התגובה לחוויות היא קוגניטיבית ורגשית כאחד. תיאור הפרקטיקה האדריכלית עד לרמותיה הטכניות מצויות בזיקה לחוויה האסתטית שקהל הצופים או המאזינים חווה. החוויה מתארגנת לנרטיב במטרה להסביר ולהצדיק את מחשבותיהם אודות היצירה והתכנון הארכיטקטוני, הנרטיב מעניק איכות מבנית לחוויה (Connelly & Landinin, 1990). למרות היות הנרטיב כלי פרשני או השקפה מעשית, הוא ביסודו סלקטיבי ומביט אל העולם, החללים והצרכים החברתיים באופן מוגבל על פי מידותיו של הנרטיב והנחות היסוד החבויות בו. הצמצום הסלקטיבי הוא גם התנאי לזכות את המתבונן בפרספקטיבה פרשנית. מבנים כשלעצמם נושאים עימם סיפור מעצם הנראות שלהם אך סיפור הסיפור אודות המבנה מנקודת מבט היסטורית, אדריכלית או הנדסית, עשוי להעצים את מכלול התובנות ביחס למבנה הספציפי וביחס לתהליכים כוללים יותר של יצירה, רצף הסטורי וחוקים בתחום הקונסטרוקציה.

ב. הנרטיב האדריכלי כפעולת שחזור

הגילוי ההסטורי הוא תמיד גם אמירה ביחס לעתיד. Bruner (1990) סבר כי "האמת" של הסיפורים שלנו אינה האמת ההיסטורית או המדעית, אלא משהו שאפשר לקרוא לו "אמת נרטיבית". המבנה אם בקונטקסט היסטורי ואם בקונטקסט עכשווי, כאילו נוצר מחדש דרך הסיפור. חקר נרטיב באדריכלות כמוהו כיצירה, תכנון, ועיצוב מחדש של מבנה. השחזור יכול להיות עשיר יותר כשנוספו לו תובנות מאוחרות יותר על תהליך היצירה. הסיפור אודות תהליך היצירה לעולם לא יוכל להיות מסופר רק ע"י היצירה עצמה אלא במפגש המשולש של האדריכל, זכרונו וחוויותיו המאורגנות לנרטיב והמבנה הניצב בתוך קונטקסט סביבתי. כמובן שלעוברים ושבים או למשתמש קבוע עשויים להיות נרטיביים אלטרנטיביים למבנה והסיפור שלהם רלוונטי לא פחות להבנת המכלול.

לסיכום, הטענה האפסטימולוגית בהקשר זה היא כי הבנת מציאות חיים, בכלל זה מציאות ארכיטקטונית, יכולה להיעשות בצורה יעילה באמצעות הנרטיב. הזהות האישית של האדריכל כאיש מקצוע מורכבת מבריקולג' של סיפורים על עצמו (בתחנות מקצועיות מרכזיות) שדרכם הוא תופס את המרחב והאפשרויות הגלומות בו בכוח. מכאן שסיפור הסיפור הוא עיון מקצועי קוגניטיבי כפי שהוא גם מהלך רפלקטיבי של זהות מקצועית.

מושב 30

אתגרים לימודיים במחקר עם ילדים ונוער

יו"ר:

ד"ר תמר סיון

מקומה של האתנוגרפיה האור-קולית בחקר הפסיכולוגיה התפתחותית- מוזיקלית

ד"ר קלאודיה גלושנקוף, מכללת לוינסקי לחינוך

בשנת 1986 פורסם לראשונה ספר שכותרתו "פסיכולוגיה התפתחותית-מוזיקלית" (Hargreaves, 1986). תחום זה - יחסית חדש - נשען בתחילתו בעיקר בפרדיגמות פוזיטיביסטיות (למשל Bentley, 1966, בנושא מדידת יכולות מוזיקליות אצל ילדים), אף אם כלי המחקר משמש גם במתודולוגיות איכותניות כמו צילומי וידאו והקלטות קול (למשל גורלי-טוראל, 1997; חפר, 2008) בתגובות תנועתיות של ילודים ופעוטות בעת האזנה למוזיקה). בשנים האחרונות חלה תזוזה לפרדיגמות אחרות, כפי שהתרחש בפסיכולוגיה התפתחותית (Burman, 2008), בהן להקשר התרבותי יש חשיבות מהותית (Rogoff, 2003). האתנוגרפיה הפכה לגישה רווחת במחקר הילדות (James, Jenks & Prout, 1998). האתנוגרפיה האור-קולית מאפשרת מתן תשובות בתחום הגיל הרך בכלל (Walsh et al, 2007) ובהתפתחות המוזיקלית בפרט, זאת בגלל ההוליסטיות והמורכבות של החוויה המוזיקלית, המתבטאת בביטויים חיצוניים של צליל ותנועה (Cohen, 1980; Gluschkof, 2005). מוצגים פה שלבי המחקר השונים באתנוגרפיה אור-קולית בגן ילדים:

- איסוף הנתונים, שבעצם הוא תהליך יצירתי בפני עצמו (Graue & Walsh, 1998).
  - צפיות חוזרות עד לאיתור אירועים עשירים בביטויים מוזיקליים.
  - מיקרו אנליזה של האירועים הנבחרים frame by frame, לתיאור ואיתור תבניות חוזרות (מוזיקליות, תנועתיות) באמצעות תווי מוזיקלי, תיאור מילולי וכל אמצעי רישום אחר המאפשר לתאר את המתרחש.
  - פרשנות באמצעות דו-שיח עם תיאוריות, הבנת ההקשר ואירועים אחרים.
  - הצגת "תמונה גדולה" הצומחת מהאירועים המנותחים לעומק.
- לשם הדגמה יוצגו אירועים העשירים בשירה, נגינה וריקוד, כולם פרי יוזמתם של הילדים בעת המשחק החופשי, בשלושה גנים שונים: גן ערבי, גן יהודי וגן דו-לשוני.

לקות למידה - אתגר להעצמת היכולת והמסוגלות העצמית

סיפורי חיים של מתבגרים לקויי למידה והוריהם

ד"ר תמר סיון, ראש התכנית לחינוך מיוחד, המרכז ללימודים אקדמיים, אור יהודה
ורד כרמי MA, שלוחת אוניברסיטת דרבי בישראל, אור יהודה.

מטרת המחקר הייתה לחשוף באמצעות סיפורי חיים את מחשבותיהם ורגשותיהם של מתבגרים לקויי למידה ולזהות בסיפוריהם תהליכים שיש להם השלכות על תפיסת המסוגלות העצמית והאקדמית של התלמידים הללו. שיטת המחקר שאומצה הייתה איכותנית וכלי המחקר העיקרי היה ראיונות נרטיביים מובנים למחצה, שהועברו ל-10 תלמידים מתבגרים המשולבים בבתי"ס על-יסודיים, למחנכת אחת ול-6 אמהות של התלמידים הללו. תחילה התבקש המשתתף לספר את ההיסטוריה הלימודית שלו מנקודת מבטו, ללא התערבות. לאחר שסיים, הופנו אליו שאלות הכוונה והבהרה בהתאם לתכנים שעלו. גישה זו משלבת את אסטרטגיית הסיפור ההוליסטי (Leiblich, Tuval-Mashiach & Zilber, 1998) לצד אסטרטגיית הניתוח הקטגוריאלי (שקדי, 2006), הבוחן סגמנטים מבודדים בטקסט. כלים נוספים ששימשו לאיסוף והצלבת נתונים היו תצפיות ומסמכים שכללו דוחות, אבחונים ותעודות.

הממצאים חשפו שונות בפרופילים של מתבגרים לקויי למידה שנמצאו בנקודות רצף שונות בתחומי ההנעה ללמידה, התפקודים הניהוליים (EF), המסוגלות העצמית, ההישגים האקדמיים ותחושת האופטימיות. למרות השונות הנ"ל, סיפוריהם האישיים חשפו נקודות דמיון אחדות בתימות שעלו. אלה התייחסו למשמעות שהמתבגרים ייחסו לעיתוי המוקדם של אבחון לקות הלמידה ולתרומת ההוראה המותאמת שהוענקה להם בעקבותיו. סיפוריהם העלו התייחסות ספציפית לתרומת הוריהם ואנשי המקצוע, להעצמתם האישית, באמצעות פיתוח מודעות עצמית ללמידה, קבלת הלקות כחלק אחד של העצמי ותפיסת מסוגלות עצמית רצויה, גם בתחומי הלקות. התפיסות הללו יצרו אצלם תחושות אופטימיות של גאווה ורצון להמשיך להשקיע ולהוכיח את יכולותיהם, גם בהקשר לעתידם. הם הביעו רצון להמשיך בלימודים אקדמיים גבוהים. תחושות שונות עלו אצל מתבגרים שהראו פערים בתפקוד, וראו את עתידם כעוסקים בתחומים יצירתיים. חשוב לציין כי המתבגרים שסיפוריהם בטאו חוסר אונים, הביעו מפורשות את הסתייגותם מכל מסגרת לימודית בהמשך דרכם לאחר התיכון, אך חלקם הביעו זאת בנימה אופטימית, כפי שהגיבה אחת התלמידות: "...כן, החיים טובים, נפלאים, בלי, בלי לימודים" מסקנות המחקר מובילות ליישומים חינוכיים לגבי תרומתו של סיפור החיים להעצמתו של המתבגר לקוי הלמידה ולעוסקים בחינוכו וברוחותו.

תהליך ביצוע משימה מוזיקלית-תנועתית על ידי תלמידת כיתה ו' – חקר מקרה

ד"ר אורית מועלם, מכללת לוינסקי לחינוך
ד"ר אוה ברנד, אוניברסיטת בר-אילן

אחת השאלות המרכזיות בתחום התפיסה המוזיקלית עוסקת בתהליך ההאזנה ובניסיון להבין מה מתרחש בתודעת המאזין בעת החשיפה לגירויים אקוסטיים. במחקר המתואר בהרצאה זו נתבקשו 20 ילדים (10 מכיתה א ו-10 מכיתה ו) לחבר תנועות, המבטאות באופן הטוב ביותר לדעתם את המוזיקה שהם שומעים (ולס מאת גריג). תנועותיהם של הילדים צולמו בווידאו כדי לאפשר צפייה חוזרת בביצוע משימתם של הילדים. הנחת היסוד של המחקר הייתה שקיים קשר בין פעילות גופנית ובין פעילות תודעתית-מוזיקלית, וכי התנועה מהווה עדות לדרך שהילד מארגן בה את הצלילים האקוסטיים שהוא שומע. הבנת הארגון המוזיקלי ואופן ביצוע המשימה, התבססו על המארגנים המוזיקליים ואסטרטגיות הלמידה שמצאה ברנד בעת לימוד שיר (Brand, 1997).

ביצוע משימתה של אחת מתלמידות כיתה ו', אשר ביצעה 16 פעמים רצופות תנועות עם המוסיקה, נבחר לשמש כחקר מקרה. התנועות, ההתנהגויות הנצפות, המארגנים המוזיקליים ואסטרטגיות הלמידה, לכל אורך ביצוע המשימה, קודדו באמצעות תוכנת מחשב Observer, המאפשרת צפייה בוידאו וקידוד סימולטני עבור כל התנהגות נצפית. באמצעות תצפית איכותנית אחר התנועות המבוצעות, ניתן היה לחשוף את אופן הבנת המבנה המוסיקלי של היצירה וכן לנתח את השינויים שחלו בתנועות לאורך ביצוע המשימה. ניתוח תהליך ביצוע המשימה הצביע על תהליך בצורת "עקומת U" המורכב משלושה שלבים התנהגותיים: בשלב ראשון - תנועות אינטואיטיביות מתואמות עם המוסיקה, בשלב שני - ירידה ברמת הדיוק התנועתי עם המוסיקה, ושלב שלישי בו ניתן היה להבחין בעלייה ברמת ההבנה המוסיקלית. בנוסף, באמצעות התצפית האיכותנית וניתוח ההתנהגויות הנצפות (המתוארות בשלוש רמות: אירועים, פעילויות ואקטים) ניתן היה לחשוף אסטרטגיות למידה כגון תכנון, איסוף מידע, פישוט, שימור והערכה. במהלך ההרצאה יושם דגש על כלי המחקר האיכותני ותהליך הבנייתו כמו גם על השימוש בחקר מקרה ככלי המאפשר התבוננות מעמיקה וחשיפה של תופעות ותהליכים לימודיים. בהרצאה ניתן יהיה לצפות בקטעי וידאו המתעדים את תהליך הלמידה שהתרחש בעת ביצוע משימת המחקר.

בין חיות לעייפות: אפיונים של מוטיבציה אוטונומית בקרב לומדים בחינוך המיוחד

חיה קפלן, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי
אתי היבשר, מנהלת בית הספר

דבי שירי, אביטל קופל, אזולאי עליזה, אטיאס עינב, בר חי מיקי, פינטו ענת: חברות צוות הניסוי

במערכת החינוך שכיחה תפיסה לפיה אוכלוסיות החינוך המיוחד זקוקות יותר להבניה ופחות לאוטונומיה. שיטות של עיצוב התנהגות, המדגישות הכוונה חיצונית, הן שכיחות, זאת מאמונה כי התלמידים אינם מסוגלים לפעול מתוך הכוונה עצמית (Deci et al., 1992; רייטר, 1999). אנשים עם מוגבלויות נתפסים כפסיביים וכזקוקים להגנה, ולכן יש להחליט עבורם (קוזמינסקי 2004).

בהרצאה נציג בית ספר ניסויי לחינוך מיוחד בו לומדים תלמידים עם בעיות התנהגות, שפועל לאור ערך שוויון ההזדמנויות והאמונה כי גם בקרב לומדים בחינוך המיוחד ניתן לפתח הכוונה עצמית ומוטיבציה אוטונומית ללמידה ופעילות (רייטר, 1999). לשם כך פותח דגם ייחודי של למידה במסגרת 'מרחבי עניין ויצירה'.

על מנת לבחון אם התלמידים אכן מבטאים מוטיבציה אוטונומית בצענו ראיונות עומק עם 10 תלמידים בכיתות ו'-ח', ועם 14 מורים. הראיונות מבוססים על הסוגה הפנומנולוגית, מתוך חתירה להפקת משמעות הלמידה עבור הילדים ומשמעות ההוראה עבור המורים, תוך הדגשת מתודות ההוראה המשמעותיות עבורם להתפתחות התלמידים (Moustakas, 1994; Creswell, 2007).

התלמידים רואינו באמצעות 'ראיון מוטיבציוני', שכלל גם משימה השלכתית, ואפשר לסווג את מוטיבצית התלמידים לרמות שונות. מרבית התלמידים הלומדים במרחבי העניין ביטאו מוטיבציה אוטונומית גבוהה וטהורה. בראיונות זוהו תמות ייחודיות, למשל: ביטוי עניין והנאה ספונטנית, רצון לעשות יותר בפעילות דומה, ביטוי בחירה, והיעדר צורך בתגמולים חיצוניים. הכלי ההשלכתי הצמיח תמה שנקראת 'בין חיות לעייפות', שביטאה את המובחנות בין חווית התלמידים בכיתה – עייפות והיעדר חיות, לעומת חווית החיות במרחב העניין. ראיונות המורים אפשרו לזהות אפיונים של הוראה תומכת הכוונה עצמית, שנמצאו בזיקה לתפיסות התלמידים אודות סביבת הלמידה שלהם.

מושב 31

מחקר איכותני ותרפיה במוזיקה – מבט קליני

יו"ר:

פרופ' דורית אמיר

תרפיה במוסיקה עם קבוצת חיילים פגועי קרב וטרור – מחקר שילוב שיטות (Mixed Methods)

ד"ר משה בן סימון, המחלקה לקרימינולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

תגובה פוסט-טראומטית הינה תסמונת המופיעה בעקבות חשיפה לאירוע טראומטי. פגוע פוסט-טראומה סובל, בין היתר, מקשיים רבים בתקשורת בינאישית. טיפול קבוצתי מתמקד בתקשורת בינאישית במטרה לחפש דרכים להתגבר על קשיים אלו. עד היום כמעט ולא נבחנה יעילותו של טיפול קבוצתי באמצעות מוסיקה בפגועי פוסט-טראומה. המחקר הנוכחי התמקד בחקר שינויים וגורמי שינוי במסגרת תרפיה קבוצתית באמצעות מוסיקה בחיילים פגועי פוסט-טראומה עקב מעורבות בקרב או פיגוע טרור. המחקר התבסס על תפיסה לפיה למוסיקה השפעה ייחודית על בני אדם משום שהיא נוגעת בנימי הנפש העמוקים תוך עקיפת המסננת הלשונית הקוגניטיבית. צורה כזו של השפעה נחוצה במיוחד במצב פוסט-טראומטי שבמהלכו נפגש האדם בראש ובראשונה עם חושי בעוצמה חזקה. תבנית זיכרון טראומטית מקודדת אירוע כשלם על פרטיו ומאכסנת אותו באופן שאינו נגיש לזכירה מילולית. ייחודיות התרפיה במוסיקה באה לידי ביטוי בגרייה החושית המקבילה לערוץ בו קודדו תבניות הזיכרון הטראומטי.

שיטת המחקר שאומצה מבוססת על 'שילוב שיטות' (mixed methods) – לאמור, ניתוח איכותני וכמותי המשלימים זה את זה. הניתוח האיכותני כלל תצפיות חוזרות ונשנות על הפגישות הטיפוליות באמצעות צילום וידאו, ניתוח תוכן שנעשה בתמלילי הפגישות וניתוח מוסיקולוגי של מקצבים, אלתורים ושירים. הניתוח הכמותי כלל שימוש בסטטיסטיקה פרמטרית לשם בחינת שכיחויות של תופעות במהלך הפגישות.

ממצאי המחקר מצביעים על תרומת השימוש במוסיקה לחברי הקבוצה בארבעה מישורים:

- א. הפגת תחושת בדידות והקניית תחושה של שייכות.
  - ב. מתן נגישות לזיכרונות ותכנים טראומטיים באמצעות צלילים תוך עקיפת המסננת הלשונית כאמצעי לשיחה על החוויה הטראומטית.
  - ג. תיפוף קבוצתי היווה ערוץ לפורקן של כעס ותסכול.
  - ד. מתן חוויה של הרפיה ושיפור היכולת להירדם.
- ממצאים אלו נידונים לאור תיאוריות המסבירות את התפתחותה של התסמונת הפוסט-טראומטית.

חקר תהליכים דיאדיים בקשר ותקשורת ניתוח וידיאו מטיפול במוסיקה

אפרת רוגינסקי MA, בית ספר "און", ת"א ואוניברסיטת בר-אילן

בהרצאה יוצג מחקר אשר בחן את יעילותו של מודל לטיפול דיאדי במוסיקה בילדים הלוקים בשיתוק מוחין (CP) ובאימותיהם. את המודל פיתחתי בגני איל"ן בהם עבדתי והוא כולל שמונה פגישות אם-ילד. לאחר כל פגישה (30 דקות) שיחת משוב עם האם בלבד (30 דקות). הטיפול נועד לשפר דפוסי תקשורת וקשר דיאדיים, הנפגעים לעיתים קרובות אצל ילדי CP ואימותיהם עקב ההיסטוריה הטראומטית המשותפת.

לצורכי המחקר צולם בוידאו תהליך טיפולי עם ילד CP (עילאי) ואמו (רחל, שמות בדויים) שנערך בקיץ, 2006. הפגישות תומללו והחומרים המוסיקליים נרשמו בתווים. שיחות המשוב עם האם הוקלטו ותומללו, ונבחנו יומנים שרשמתי לאחר כל פגישה. ניתוח הנתונים התבסס על שילוב שיטות (Mixed methods, Creswell & Clark, 2007). הניתוח האיכותני עסק בזיהוי ומיון דגמי תקשורת וקשר שנצפו בדיאדה בכל פגישה, וארגונם בהתאמה על פי שני סולמות בעלי רצף כללי. הקטגוריות שנוצרו תורגמו לסמלים ואורגנו על פני תצוגה גראפית המתארת כל פגישה בטיפול כרצף מצבי קשר/תקשורת. הניתוח הכמותי עסק באיתור תהליכים ומגמות בתקשורת ובקשר, בהתבסס על סולמות הקטגוריות שתוארו ועל התצוגה הדיאדית. בכפוף למגבלות המחקר המצומצם, תוצאות המחקר מאשרות את יעילות הטיפול. כמות התקשורת בין האם לבנה השתפרה בהדרגה. בנוסף נצפה שיפור בדפוסי הקשר הדיאדיים שהתאפיינו בשיתוף פעולה רב יותר ומשחקיות במחצית השנייה של הטיפול יחסית למחצית הראשונה. נושא מרכזי שידון בהרצאה הוא ההתמודדות עם ניתוח חומרים טיפוליים-מוסיקליים באמצעות המחקר האיכותני. תודגש חשיבות סולמות הקשר והתקשורת שנוצרו במחקר ואשר יוכלו לשמש מחקרים קליניים איכותניים בעתיד. תודגש חשיבותה של התצוגה הדיאדית שפותחה במחקר זה והמאפשרת לשלב מחקר איכותני וכמותי.

התפתחות חמלה בקרב ילדים בעלי התפתחות תקינה המשתתפים בטיפול קבוצתי במוסיקה המשלב ילדי P.D.D.

שגית בן שטרית MA, המגמה לתרפיה במוסיקה, אוניברסיטת בר-אילן

בהרצאה יוצג מחקר אשר בדק קבוצת שילוב ובה שתי ילדות עם התפתחות תקינה ושני ילדים עם עיכוב התפתחותי נרחב (P.D.D). המחקר התמקד בילדות המשלבות ובחן האם במהלך הטיפול במוסיקה התפתחה יכולת החמלה שלהן, ואם כן – באיזה אופן. כמו כן, נעשה ניסיון לעמוד על מהותה של החמלה ולהבין מאילו נדבכים היא מורכבת ונבדקה השאלה כיצד באה חמלה לידי ביטוי במוסיקה. הנתונים התבססו על הקלטת 14 המפגשים הטיפולים ועל ראיונות עם הילדות המשלבות. ניתוח הנתונים התבסס על שילוב שיטות מחקר (Mixed methods, Creswell & Clark, 2007). הניתוח האיכותני כלל ניתוח פנומנולוגי-פרשני (Smith & Smith, 1996; Osborn, 2003) בו נבחנו לעומק תכני הפגישות הקשורים לחמלה ונמצאו קטגוריות ותת-קטגוריות מובחנות של חמלה. הניתוח הכמותי התרכז בשכיחות הופעתן של קטגוריות ותת-קטגוריות החמלה השונות.

תוצאות המחקר הצביעו על כך כי טיפול קבוצתי משלב במוסיקה פיתח חמלה בקרב הילדות המשלבות. נמצא כי החמלה התפתחה באופן הדרגתי וכן שהחמלה בנויה בשכבות כך שרמות חמלה מתקדמות מכילות רמות בסיסיות יותר. כמו כן נמצאו קשרים בין גילויי חמלה בקרב הילדות המשלבות לבין אלמנטים מוסיקליים שונים. בהרצאה יוצגו תוצאות המחקר לאור מחקרים אחרים שנעשו בתחום ולאור הפולמוס באשר לתועלת או הנזק הנגרם משילוב ילדים עם צרכים מיוחדים.

מושב 32
החוקר כאחר

יו"ר:
כלנית צאלח

”היא שמעה שאתיופים יודעים ללחוץ על כפתורים אז היא באה לבדוק”

מתחים במחקר אנתרופולוגי

תמר קנה, אוניברסיטת חיפה

”כבר סיפרת לחברים שלך שאנחנו לובשים חצאיות קש ורוקדים את ריקוד הגשם” שאל אותי מדי פעם אחד מעובדי ערוץ הטלוויזיה הישראלי האתיופי. כאשר אדם חדש היה מגיע לערוץ ושואל מי אני, בעיקר מאחר ואני בולטת בצבעי או בהיעדרו, היה עונה אותו עובד ”היא שמעה שאתיופים יודעים ללחוץ על כפתורים אז היא באה לבדוק”.

הרצאה זו מבוססת על עבודת שדה ב-IETV הערוץ הישראלי האתיופי בין השנים 2007-2008. בעקבות שם הערוץ, שאלת המחקר היתה מהי הישראליות האתיופית אשר מציגת ומיוצרת בערוץ. ממצאי המחקר מראים כי יצירתה של ישראליות אתיופית היא הליך רווי סתירות ומתחים. למשל תכני הערוץ המרכזיים מפנים כלפי הצופים מסרים על הדרך ל”חיים נכונים” על פי מודל ליברלי הגמוני, כאשר במקביל משודרות תוכניות המעלות על נס מורשת תרבותית וגאווה במוצא האתני. כך גם לגבי תפיסת קהל היעד, רבים מעובדי הערוץ רואים בו מוחלש ונאיבי בדומה לתפיסות הממסדיות אודות יוצאי אתיופיה, אך במקביל רואים בו שווה-דומה אשר יש להעניק לו במה להשמעת קולו ולהיאבק למענו. סיפורי החיים של עובדי הערוץ מראים מורכבות זו גם כן. מחד הם מאמצים חלקים נרחבים בתפיסת העולם הליברלית מודרנית, ממוקדים בעצמם, אינדיבידואליסטים ורואים בקריירה מקור להגשמה עצמית. מאידך הם מסורים למאבק למען שיוויון, נגד גזענות ומנסים לייצר פוליטיקה של זהויות המתגאה במוצאם האתני ובייחודם התרבותי.

באמצעות הדיון במהלך המחקר ובממצאיו ארצה להעלות שאלות רפלקסיביות על משמעותו של מתח בין חוקרת לנחקרים במחקר אנתרופולוגי, אדון בטשטוש גבולות הידע בין חוקר לנחקר, במקומו של המחקר בחיי הנחקרים ובייצוג של קהילה בעיני ”האחר” - החוקרת.

הרגשה- ראייה- תנועה; מחקר איכותני עם נשים עיוורות

גילי המר, האוניברסיטה העברית בירושלים

“...בתצפית הזו לא ראיתי כלום. זו הייתה הזדמנות לתצפית אחרת; תצפית בה אני העיוורת, אשר לרגע אחד הולכת בעולם בלי היכולת לראות, ממששת עם מקל את דרכי, ולומדת מעט ממה שהמרואינות במחקרי עושות ומרגישות” (מתוך יומן השדה, תצפית בתערוכה 'דיאלוג בחשיכה', 10 ביוני 07).

שיטות מחקר איכותניות עומדות בליבה של עבודת השדה האנתרופולוגית. מושגים וקטגוריות הנוגעים לראייה ומבט קשורים בצורה הדוקה למחקר איכותני בכלל, ולעבודת שדה אנתרופולוגית בפרט. עבודה זו מתייחסת לסוגיות כגון תצפית משתתפת, מבט החוקר ומקום החושים בתהליך הפקת הידע האנתרופולוגי ודרכי ייצוגם. נושאים אלו מתחדדים ונפגשים במחקרי בנושא תהליך כינון זהות מגדרית של נשים עיוורות מלידה; מחקר המקיים, בין השאר, דיאלוג אמפירי ועיוני בין המושגים 'מבט', 'ראייה', 'עיוורון' ו'נשיות', לבין דילמות איכותניות הנובעות מעבודת שדה רחבת היקף.

בהרצאתי אדון בשאלות מתודולוגיות העולות ממחקר אמפירי העוסק בעיוורון, ביחס לנושאים כגון אתיקה, יחסי כוח בין חוקרת רואה לנחקרות עיוורות, קטגוריזציה ומקומו של המבט בעבודת השדה, השפעת מגבלת הראייה על מגע פיזי קרוב בין חוקרת לנחקרות, תנועה במרחב ללא חשיפה וויזואלית, חשיבות שפת גוף בלתי מילולית במחקרי ועוד. כך, אדון באפשרויות לכלי עבודה איכותניים מסוגים חדשים כגון ביצוע תצפית משתתפת/ראיון בכיסוי עיניים והשפעתם על טווח האפשרויות והמגבלות של מחקר איכותני.

ההרצאה תכלול דוגמאות אתנוגראפיות מעבודת השדה, הכוללת ראיונות עם נשים עיוורות ואתנוגראפיה בזירות כגון קבוצת רכיבת אופני טנדס המשלבת רוכבים עיוורים ורואים, פעילות רדיו דרמה במרכז לעיוור, שיעורי טיפוח לנערות עיוורות ולקויות ראייה, פעילות עם המרכז הישראלי לכלבי נחייה ועוד.

ביטויי שונות מגדרית במהלך ביצוע מחקר על אודות נשים שחו אובדן היריון או אובדן ילוד

גזית זהר, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

מחקר זה עוסק באופנים בהם שונות מגדרית ביחסי חוקר (גבר)-משתתפות מחקר מתבטאת בעבודת השדה בכלל ובהתנהלותם של ראיונות עומק בפרט.

אל מול טענה העולה בספרות המתודולוגיה האיכותנית לפיה שונות מגדרית, כמתבטאת הבלתי מגדר קבועים, משפיעה באופן אחיד וחד-כיווני על עריכת מחקרים, אטען כי שונות זו לובשת צורה ייחודית ומתעצבת על פי פעילות אקטיבית של החוקר ומשתתפות המחקר והקשרי אינטראקציה פרטיקולאריים.

את טענתי אבסס באמצעות ניתוח רפלקסיבי של 21 ראיונות עומק שערכתי עם נשים אשר חוו אובדן היריון או אובדן ילוד ויומן השדה שניהלתי במהלך המחקר.

הניתוח כולל מקרים בהם התמודדתי עם סוגיית השונות המגדרית סביב כניסה לשדה המחקר, המורכב, ברובו, מקבוצה סגורה של חברות בפורום תמיכה באינטרנט הבוררות בקפידה בפני מי להיחשף, וראיונות עומק שעסקו בחוויית האובדן האינטימית, הנשית.

הניתוח מלמד על ניהול זהות מגדרית – הצנעתה, הבלטתה ועיצובה בהתאם לאינטראקציות ספציפיות – המתבטא במאפיינים צורניים-טכניים (קביעת מקום מפגש, אופן לבוש, התנהגות במהלך הראיון) ובמאפיינים תוכניים (נושאי שיחה, אופני דיון בנושאים כגון תחושת כישלון גופני או קשיי זוגיות). מרואיינות המחקר, כשותפות לניהול יחסי המגדר, פעלו לעמעומה או להדגשתה של השונות המגדרית, על פי תחושותיהן במפגש ונושאי שיחה ספציפיים כדוגמת יחסייהן עם בני זוגן או ביקורתן על יחס חברתי-כללי, ובכלל זה של רופאים-גברים וגורמי דת פורמאליים, כלפי אירוע האובדן.

במקום לראות בשונות מגדרית גורם קבוע, בלתי תלוי, מלמד מחקר זה על חשיבות ההתייחסות המחקרית לאופייה הדינאמי, כפי שהוא מתעצב על ידי החוקר ומשתתפות המחקר וכפי שהוא מתבטא באינטראקציה ביניהם. התייחסות מסוג זה תתרום להבנתנו באשר לדרכי הפקת ידע, התנהלות בשדה המחקר ויחסי חוקרים-נחקרים.

חוקרת לבנה ויהודיה בקרב נשים שחורות, זרות נוצריות ובלתי חוקיות – הערות והארות למחקר איכותני בקרב האחרות "האולטימטיביות"

ד"ר גליה צבר, החוג להיסטוריה של המזרח"ת ואפריקה, אוניברסיטת ת"א

ההרצאה תאיר קשיים טכניים, דילמות מוסריות וסוגיות אתיות במחקר איכותני עם ובקרב נשים אפריקאיות מהגרות עבודה חסרות אישור שהייה ועבודה בישראל.

ההרצאה מבוססת על מחקר איכותני ממושך אשר בחן את מקומן וכוחן של הנשים בקהילות מהגרי העבודה האפריקאיות שנבנו משנת 1990 בישראל תוך הכרה בקשר שבין הערכים ונורמות ההתנהגות שהביאו איתן המהגרות מהבית לבין אלו אשר למדו וחוו בישראל. במוקד המחקר עמדה השאלה האם בישראל זכו הנשים להעצים את כוחן ביחס למקום ממנו באו, ואם כן מה אופייה של התעצמות זו ועד כמה – אם בכלל – חוללה ההגירה שינויים בתפישת עולמן ובאורח חייהם.

בהרצאה אציג את שיטות המחקר בהן השתמשתי תוך שימת דגש על שילוב של איסוף סיפורי חיים אישיים ותצפיות משתתפות הן בישראל והן באפריקה. ההרצאה בנויה על השיטה בה בחרתי לנתח הן את ראיונות העומק עם נשים וגברים אפריקאים והן את מאות השעות של תצפית משתתפת. בהרצאה אציג את דרך בניית הקטגוריות האנליטיות במהלך תהליך הניתוח של הממצאים עד לכדי בניית תאוריה מעוגנת בשדה להבנת כוחן של נשים מהגרות. בנוסף להצגת הקשיים הטמונים בשיטת מחקר וניתוח זו יושם דגש על היותו של התהליך אינדוקטיבי שהתבסס על הפרדיגמה הנטורליסטית אשר באופייה היא מעגלית ומקבילית.

ההרצאה תאיר גם דילמות אישיות מוסריות ומוסדיות של עבודה וחיים עם ולצד קבוצות מוחלשות והבחירה שלי במחקר איכותני המוביל לעשייה למען צדק חברתי.

מושב 33

ממרחק הזמן: מחקרי אורך איכותניים

יו"ר:

ד"ר תמר זילבר

התנסות של סטודנטים ישראלים בלמידה בין תרבותית בארץ זרה, בשפה זרה ועם מנחים מתרבות אחרת - מחקר אורך איכותני

ד"ר מירי שחם המכללה האקדמית אורט בראודה, כרמיאל
ד"ר יהודית עוד-כהן מכללת אוהלו, קצרין

מחקר זה בחן את חוויות הלמידה של סטודנטים שלמדו בתכנית בינלאומית באנגליה לתואר דוקטור במקצועות שונים במדעי הרוח והחברה. המחקר התמקד במאפייני הלמידה הבין-תרבותית- בשפה זרה, באווירה אקדמית שונה ועם מנחים מתרבות אחרת. המסגרת המושגית של המחקר מסתמכת על תיאוריות בתחומים הבאים: תיאוריות לגבי קהיליות לומדות (Wenger, 1998), למידה בין-תרבותית (Meretoja et al, 2004), Cultural Competence (Alred et al., 2003), למידת מבוגרים (Knowles, 1985), Linguistic and Socio-Linguistic Competence (Hedge, 2000; Holmes, 2001) ולמידה לאורך החיים (Field, 2006).

כדי להתחקות על תפיסותיהם של המשתתפים לגבי חווית הלמידה הבין-תרבותית, המחקר התבסס על מסורת המחקר האיכותני. כלי המחקר היו ראיונות עומק ושאלונים עם שאלות פתוחות בנקודות זמן שונות של הלמידה. בהרצאה נתמקד בשיקולים של בניית כלי המחקר כך שיאפשרו מגוון של תגובות רחב ככל האפשר ושיתוף בחששות, דילמות, מחשבות ורגשות ללא הכוונה של החוקרות. נציג את שיקולי הדעת לעריכת מחקר אורך ונתייחס גם למגבלות של מחקר כזה. לסיום, נציג את המודל התיאורטי שעלה מממצאי המחקר שנערך עם בוגרי התכנית שסיימו את לימודיהם ב 5 השנים האחרונות. מניתוח התוכן של הראיונות והשאלונים נמצא כי תהליך הלמידה הבינתרבותית כולל 3 שלבים: א. שלב של לחץ הנובע מציפיות שונות, למידה בשפה שאיננה שפת אם, דרישות אקדמיות שונות ומפגש עם מנחים מתרבות אחרת. ב. שלב של הסתגלות והתמודדות עם מקורות הלחץ. ג. שלב של התפתחות וצמיחה.

הבניית זהות אימהית בזקנה מופלגת בקיבוץ שיתופי-משתנה

אילנה מזרחי, אוניברסיטת תל אביב

בספרות הדנה בזהות "בגיל הרביעי" (זקנה מופלגת, מגיל 80 ואילך) רווחת הטענה שבה בשעה שבמהלך הבגרות והזקנה מציגים האנשים זהות המשכית, "עצמי ללא גיל", הרי שבזקנה המופלגת המעבר הוא מ"זהות" ל"הישרדות", בשל הירידה בפוטנציאל הביולוגי של האדם והירידה בתפקיד המפצה של התרבות ומשאביה. אוכלוסיית היעד של מחקר זה מהווה מקרה ייחודי כיוון שהסביבה בה הם חיים, הקיבוץ, מספק משאבים חומריים, תרבותיים, חברתיים ופסיכולוגיים לחבריו המזדקנים. כתוצאה מכך, הזקנים בקיבוץ יכולים לשמור על חיים פריים, אוטונומיה והמשכיות בזהות. עם זאת, השינויים האידיאולוגיים והחברתיים המתרחשים בחברה הקיבוצית מצמצמים משאבים אלו.

מחקר זה בוחן את הבניית הזהות של חברי קיבוץ וותיקים (לאור השינויים האידיאולוגיים בחברה הקיבוצית ולאור בשינויים אותם הם חווים בזקנתן בחברה המשתנה, כפי שהיא באה לידי ביטוי באופן דיסקורסיבי (בסיפורי החיים) ובאופן התנהגותי (כפי שהיא עולה בתצפית המשתתפת). בהרצאה זו אתמקד בהבניית הזהות האימהית של 14 נשים בנות 80 ומעלה, החברות בקיבוץ שיתופי-משתנה במרכז הארץ (יחקר אירועי). המחקר הוא מחקר אורך וכולל שתי יחידות דוריות: חברות בתנועת "השומר הצעיר" שעלו לישראל במהלך השנים 1930-1940 ("העלייה החמישית") וחברות בקבוצת "עליית הנוער" (עלו לארץ במהלך מלחמת העולם השנייה). גישה זו מאפשרת השוואה בין האסטרטגיות למציאת משמעות והמשכיות בהצגה העצמית, בהן משתמשות חברות בכל קוהורט. בנוסף, מחקר האורך מאפשר בחינה של השינוי בהבניית הזהות בין "השורדות" בקבוצת "העלייה החמישית", בין שלב א' במחקר (1998-2000) לשלב ב' (-2006). (2008).

ניתוח הבניית הזהות האימהית של חברות הקיבוץ מחייב הבנה של הקונטקסט ההיסטורי-תרבותי, הכלים התרבותיים ו"משטרי ההצדקה" של אימהות טובה (מתפיסת האימהות-הקצוצה והקולקטיבית המשועבדת כליל להגשמת מטרות הקיבוץ ובעלת תפקיד משני בטיפול בילדים לתפיסת אימהות מורחבת ואינדיבידואלית), מהם הן שואבות מרכיבים לזהותן הקוהנרטית וההמשכית.

בהצגה אתמקד באסטרטגיות בהן נוקטות נשים זקנות להבניית זהות אימהית המשכית-מזהות המתבססת על "משטר הצדקה" אחד (עצמי מונוליטי) לזהות המתבססת על מספר "משטרי הצדקה". ההצגה תצביע על הקשר בין האסטרטגיות בהן משתמשות החברות משתי היחידות הדוריות, והמשאבים העומדים לרשותן וכן תעמוד על השינויים בזהות האימהית לאורך זמן.

שלמים עם עצמם: ראיונות עומק חוזרים עם חוזרים בשאלה

מלאכי קרנצלר, אוניברסיטת בן-גוריון והמרכז האוניברסיטאי אריאל

מחקר זה מתמקד בשיטת מחקר איכותנית לא שגרתית: ביצוע ראיונות עומק חוזרים, עם אותם נחקרים, בשני סבבים. המחקר עורך השוואה בין סיפורי חיים של חוזרים בשאלה, דתיים לאומיים לשעבר, מתקופת חזרתם בשאלה, לבין סיפורי החיים שלהם כשש שנים לאחר מכן. המחקר דן בשני היבטים של השוואה זו: היבט אחד הוא האופן בו מתואר התהליך, סיפור החזרה בשאלה והשינויים שחלו בו עם הזמן וההיבט השני הוא המשכו של תהליך החזרה בשאלה עצמו. הכוונה היא להתמודד עם שתי מטרות: האחת – לתקף את המחקר ולהעניק לו חוזק מחקרי, והשנייה – להוסיף צבע ועומק לתופעה ולהאיר אותה במבט תלת מימדי.

השאלות שנשאלות הן: מה קורה לסיפור החזרה בשאלה? האם הוא השתנה, או שהוא נשאר כפי שסופר בפעם הראשונה? האם הראיון השני מחזק את הראיון הראשון או שהוא מתאר תהליך שונה? מה קורה בהמשך תהליך החזרה בשאלה ומה קורה לחוזר בשאלה בהמשך חייו? האם חלים בחייו שינויים משמעותיים לאחר שהוא כבר הגדיר עצמו כחוזר בשאלה?

במסגרת המחקר נערכו שני סבבים של ראיונות עומק, עם אותם ששה עשר חוזרים וחוזרות בשאלה, דתיים ודתיות לשעבר. הראיונות היו מובנים למחצה ונערכו פעם אחת, בזמן שעברו את תהליך החזרה בשאלה ופעם שנייה כשש שנים לאחר שכבר חזרו בשאלה. ניתוח הממצאים כלל ניתוח תוכן של הראיונות ומיון לפי נושאים וקטגוריות והמידע מוצג בעזרת ציטוטים וקטעים נבחרים מתוכו.

ההשוואה בין שני קבצי הראיונות מראה כי תיאורי תהליך החזרה בשאלה הינם דומים, בראיית התהליך, במישורי המעבר ובסיבות המרכזיות, כאשר לעיתים האירועים המתוארים שונים. ההשוואה מלמדת כי לאחר שנבנה הסיפור הראשוני הוא אינו משתנה באופן מהותי. המרכיב הבולט שנוסף לראיונות של החוזרים בשאלה בראיונות המאוחרים הוא שימוש במונחים ובביטויים אינדיבידואליסטים. הכוונה לנימוקים הנוגעים לפנימיותם של המרואיינים, מתוך הסתכלות על עצמם והתמקדות ברצונותיהם האישיים. המשך דרכם של החוזרים בשאלה מאופיינת בעיקר בהעמקת התהליך. רובם מתארים את עצמם כבעלי התנהגות וחשיבה חילונית שלמה, מגובשת, ללא ספקות וללא הרהורי חרטה. אך ישנם מעטים שגילו עצירה מסוימת מהמשך תהליך החזרה בשאלה, וישנם גם מעטים שחזרו מהחזרה בשאלה וחזרו להיות דתיים.

תרומת שיטת המחקר המיוחדת שננקטה במחקר זה באה לידי ביטוי בשלושה נושאים: האחד, היא מחזקת את אמינותו של המחקר, כיוון שהנחקרים חזרו בראיון השני על עיקרי התהליך שתיארו בראיון הראשון; השני, היא מוסיפה לו מידע חדש, כי באמצעותה ניתן לדעת את המשך התהליך; והשלישי, היא מוסיפה זווית ראייה נוספת להתבוננות על התהליך כולו, כיוון שבאמצעותה ניתן להבחין בראייה רטרוספקטיבית של הנחקרים עצמם על התהליך.

”השתניתי מאז השיחה הראשונה שלנו”: מחקר אורך איכותני ככלי רב עוצמה להבנת תהליכי שינוי ושימור בפרט ובחברה

קרן גואטה, החוג המשולב למדעי החברה, אוניברסיטת בר-אילן

ההרצאה תעסוק בהצגת מחקר האורך האיכותני (QLR - qualitative longitudinal research) כצורת חקר ייחודית אשר ביכולתה לתרום רבות להבנת מגוון רחב של תופעות. צורת חקר זו מובחנת מצורות חקר איכותניות אחרות בשלושה אלמנטים: ביצירת שאלת מחקר אורכית המבקשת לשפוך אור על תהליכי שינוי ושימור ברמת הפרט והחברה, במדגם הכולל איסוף מידע לאורך זמן וביצירת אמצעי ניתוח אשר מכוונים לבחינה דיאכרונית. מחקר האורך האיכותני יעיל במיוחד בחקירה ובפרשנות של תהליכי שינוי ושימור לאורך זמן בהסיבו את תשומת הלב המחקרית לממד הטמפורלי-התפתחותי של תופעות. בצורת חקר פרוספקטיבית-התפתחותית זו הבוחנת תהליכי שינוי או שימור באופן תוך מקרי (Within case analysis) גלום כוח הבארת המאפשר יצירת תובנות תיאורטיות רבות משמעות. כמו כן מחקר האורך האיכותני ניהן ביכולת לבחון מכניזמים המעודדים או מסכלים שינוי בפרט ומהווה כלי לפיתוח ולהערכת תוכניות התערבות שונות בעודו משמיע את קולם של האינדיבידואלים הנוטלים בהם חלק. בהרצאה יידונו סוגיות הקשורות לביצוע המחקר כגון משך הזמן והאינטרוולים הרצויים לביצוע המחקר, נשירת משתתפים ובחירת שיטת ניתוח נתונים התואמת את רוח מחקר האורך האיכותני. בנוסף יוצגו בהרצאה דילמות אתיות ייחודיות המתעוררות במחקר אורך איכותני כגון מערכת היחסים הממושכת בין החוקר למשתתפים במחקר ומתן ההסכמה מדעת כתהליך מתמשך. ההרצאה תלווה בהדגמה ממצאי מחקר אורך איכותני אשר בחן את תהליך ההחלמה מהתמכרות לסמים בקרב נשים.

מושב 34

יישומי "מרחב היצירה המשותפת" במחקר איכותני במצב הבינתרבותי

יו"ר:

ד"ר גדי בן עזר

מרחב היצירה המשותפת ככלי למחקר איכותני במצב הבינתרבותי

גדי בן עזר, המסלול האקדמי המכללה למינהל

בישראל, כמו במדינות רבות בעולם, גוברת בשנים האחרונות המודעות למצב הרב תרבותי ואנו עדים לשינוי אידיאולוגי המכונה לעיתים קרובות 'מעבר מאידיאולוגיית כור ההיתוך למדיניות של רב תרבותיות'. יחד עם זאת מתחזקת ההבנה כי חסרים לנו כלים לניתוח, להבנה ולפעולה בשדה חברתי זה, המאופיין בריבוי של קבוצות מוצא המביאות עמן מטען תרבותי שונה זו מזו. חסרה עדין חשיבה שיטתית, קיים חסר במושגים מחקריים ויישומיים שמגדירים כיצד חוקרים וכיצד 'עושים' רב תרבותיות? אלו כלים מחשבתיים יכולים לשרת אותנו במחקר איכותני של המפגש עם אנשים שונים מאיתנו?

מאמר זה מציע מושג שיכול להוות כלי מחקרי למצב הבין תרבותי - "מרחב היצירה המשותפת". מושג זה צמח מתוך תובנות שעלו לגבי המציאות הרב-תרבותית בה עבד ואותה חוקר כותב מאמר זה בשלושים השנים האחרונות. התפתחותן של שש הקטיגוריות של המושג – קבלה, אימוץ, הוקרה, אידיאל לחתירה, המצאה ואי-קבלה – תוצג בהקשרים הפסיכולוגיים-טיפוליים והחינוכיים בהן הם התפתחו. בנוסף להדגמת יישומו המחקרי של המושג לחקר איכותני של התחום הטיפולי, יוצגו לדיון שאלות מתודולוגיות כלליות לגבי יישומים מחקריים עתידיים של המושג בתחומים שונים, כמו תחום החינוך, הטיפול הרפואי והפסיכולוגי, היעוץ האירגוני, הניהול והרווחה.

"היום יום הולדת ל...למי באמת?":

מרחב היצירה המשותפת ככלי אנליטי במחקר האיכותני הבינתרבותי

יעל בר לב, מכון מנדל למנהיגות ואוניברסיטת תל אביב

במאמר זה יוצג עקרון "מרחב היצירה המשותפת" כפי שבא לידי ביטוי בעבודה ניסויית שקיימנו בגן-ילדים. כדוגמה מרכזית יוצג סיפור מקרה בנושא חגיגות ימי הולדת בגן. ימי הולדת הינם אירוע סמלי מרכזי בתרבות הגן הישראלי שציונו וחגיגתו נחשבים כמובנים מאליהם על ידי גננות, הורים וילדים. המצב הבינתרבותי מאתגר את השותפים במפגש, ומעל לכל את הגננת שמובילה בדרך כלל את תהליכי קבלת החלטות בחיי הגן. 'מרחב היצירה המשותפת' יוצג כאן כדרך אפקטיבית להסתכלות על פעולות והחלטות ספונטניות שמתקבלות במצב הבינתרבותי. בהמשך לכך, יוצע המושג הן ככלי אבחוני המהווה את השלב הראשון בתהליך ייעוצי והן ככלי אנליטי מחקר/איכותני בעל ערך להבנה שיטתית של תכנים ותהליכים שעולים במצבים רב תרבותיים.

מרחב היצירה המשותפת ככלי חקר רפלקטיבי במחקר איכותני:
חקר סדנת סטודנטים להקניית מיומנויות מנהיגות במעבר בין תרבותי

ארנה גבע, ביה"ס למינהל עסקים, המסלול האקדמי של המכללה למינהל

"מרחב היצירה המשותפת", מושג שפותח על ידי גדי בן עזר להתערבות ומחקר במצב הבינתרבותי, שימש ככלי מחקרי להבנת התהליכים שהתרחשו במפגשים בין תרבותיים בשלוש סדנאות של קבוצות סטודנטים בין השנים 2005-2008. חלק גדול מקבוצות הסטודנטים באו מקרב קהילת יוצאי אתיופיה. הסדנאות עסקו, בין השאר, במנהיגות בעידן הדיגיטלי, תוך שימוש בבניית בלוג קבוצתי והפעלתו ברשת האינטרנט. זאת, כדוגמא להשפעה והובלה בעולם הדיגיטלי העכשווי.

לשם המחשת השימוש "במרחב היצירה המשותפת" ככלי מחקרי, יודגמו שתי קטגוריות מרכזיות של המושג: "המצאה" ו"אידיאל לחתירה". הדגמות אלו:

- א. ישקפו תהליכי משא ומתן על על ערכים, עמדות, התנהגויות, תפיסות עולם ודרכי התמודדות ופעולה.
- ב. יבהירו את אופן השימוש "במרחב היצירה המשותפת" ככלי רפלקטיבי איכותני להבנת תהליכים המתרחשים במפגש בין תרבותי.

מרחב היצירה המשותפת כמתודה איכותנית לזיהוי מעגלי משא ומתן במצב הבינתרבותי

ד"ר מיכל שליפר, מכללת לוינסקי לחינוך

בחקר ההגירה מרבים להתמקד בתהליכי אקולטורציה של מהגרים המתבטאים בדרך כלל באימוץ התרבות הקולטת ושילובה בהגדרת זהות חברתית/תרבותית חדשה. אלא שאין התייחסות למשא ומתן הדדי המתקיים בין הצדדים הנפגשים. בין היתר, עקב חסרונם של מושגים הלוקחים בחשבון משא ומתן כזה ונועדים לחקור ולתאר אותו. בהרצאה זו נציג את האופן בו המושג "מרחב היצירה המשותפת" שטבע גדי בן עזר יכול לשמש ככלי מחקרי איכותני לתאור סוג כזה של משא ומתן בין נפגשים בעלי שוני תרבותי. לאחר הצגה של הרקע הראשוני לשימוש ההתערבותי ומחקרי במושג במסגרת פרוייקט חינוכי ("מרקס"), נתמקד באופן שבו המושג מאפשר לנו לחקור באופן איכותני את האינטראקציות ודפוסי המו"מ שבין פרחי הוראה ויעוץ חינוכי מקרב עולי אתיופיה לבין אחרים שאינם עולים הנמצאים עמם באותה מסגרת אקדמית של הכשרה. המחקר נעשה במסגרת פרוייקט שנועד להעצים, להרחיב ולהעשיר את הידע של המשתלמים על רכישת עברית כשפה שנייה על ידי מבוגרים יוצאי אתיופיה שאינם אורייניים בשפת אמם. קטיגוריות המושג, כמו למשל "אי קבלה" ו"המצאה" מאפשרות תאור וניתוח מדויק יותר של תהליכי המו"מ המתרחשים במפגש, כולל, למשל, הבנה לגבי רצונם של גברים לשמר את סדרי הפיקוח החברתי וסטאטוסים הקיימים בין גברים ונשים בחברה האתיופית. המורים בני הקהילה היהודית-אתיופית ערכו עם עמיתיהם שאינם בני הקהילה מעין משא ומתן כיצד היצירה המשותפת של תהליך הוראה כזה, סביב טקס קפה אתיופי (בוונה) כארוע שיח, יכולה לבוא לידי יישום.

בנוסף לתאור מחקרי של "מעגל" המו"מ שבין מהגרים לותיקים, תוצג דוגמה הכוללת מעגלי משא ומתן בין תרבותי אחרים במצב ההגירה: בין האדם לבין עצמו ובין בני זוג המשתנים בקצב או באופן שונה בעת תהליך המעבר התרבותי. גם כאן שימש אותנו המושג של "מרחב היצירה המשותפת" לחקר התהליך, ואיפשר הבנה עמוקה יותר של האופן בו מהגרים משתמשים במו"מ סביב נוסחים תרבותיים קודמים להמצאה מחדש של כלים המשרתים אותם בדיאלוג הפסיכולוגי הפנימי ובקיום הקשר הזוגי במצב המעבר התרבותי.

מושב 35
הוראת מחקר איכותני

יו"ר:

ד"ר גבריאלה ספקטור-מרזל

הוראת ולמידת שיטות מחקר איכותניות

פרופ' אורית חזן, המחלקה להוראת הטכנולוגיה והמדעים, הטכניון, חיפה

בהרצאה אציג את הקורס "שיטות מחקר איכותניות בחינוך" הנלמד במחלקה להוראת הטכנולוגיה והמדעים בטכניון. אוכלוסיית הסטודנטים בקורס מונה בכל סמסטר כ- 15 סטודנטים הלומדים לתואר שני או שלישי במחלקה להוראת הטכנולוגיה והמדעים בטכניון ובפקולטות נוספות בטכניון (למשל, הנדסת תעשייה וניהול, מדעי המחשב, וארכיטקטורה). מטרת הקורס היא לערוך היכרות ראשונה עם פרדיגמת המחקר האיכותנית. להשגת מטרה זו, במהלך הקורס הסטודנטים נחשפים לעקרונות המחקר האיכותני, לכלי המחקר שפרדיגמה מחקרית זו מציעה, לשיטות איכותניות לניתוח נתונים, לדרכי ביטויים של המושגים מהימנות ותוקף במחקר איכותני, ולסוגיות אתיות שונות שעומן על חוקרים איכותניים להתמודד. במהלך הקורס הסטודנטים מבצעים מיני-מחקר המשתמש בכלים איכותניים הן לאיסוף נתונים והן לניתוחם. בפרט, הסטודנטים מתנסים בבניית מסגרת מארגנת פרשנית להצגת ממצאי מיני-המחקר שהם מבצעים.

לקורס כמה מאפיינים עיקריים, ששניים מהם אציג להלן:

- א. רוב הדיונים בקורס נערכים ביחס לאחד מנושאי המחקר של הסטודנטים בקורס.
- ב. במהלך הקורס, הסטודנטים מבצעים רפלקציה מודרכת על תהליך למידתם את פרדיגמת המחקר האיכותנית. להלן שתי דוגמאות למשימות המדריכות ביצוע רפלקציה על תהליך הלמידה המתבצע בקורס:

- בנייה, ביצוע וניתוח ראיונות: הסטודנטים מתבקשים לבנות במשותף (תוך שימוש בפורום אלקטרוני), ראיון המתמקד בהבנת פרדיגמת המחקר האיכותנית, לבצעו ולנתחו.
- ניתוח תוכן: בשלב ראשון, הסטודנטים מתבקשים לתאר אירוע שהתרחש בקורס. אוסף האירועים המסופרים על-ידי הסטודנטים משמש בסיס לניתוח תוכן.

בהרצאה ארחיב על מאפייני הקורס בכלל ועל שני המאפיינים הנ"ל בפרט, ואסביר את תרומתם להבנת הסטודנטים את פרדיגמת המחקר האיכותני.

שיטה איכותנית ייחודית לבניית מנגנון למידה של קבוצת עניין במחקר האיכותני – כיצד הפכו תהליכי הלמידה של מורי-המורים מסמויים לגלויים?

נעמי דיקמן, מכון מופ"ת, מכללת אורנים ואוניברסיטת תל-אביב

בקדמת הבמה המחקרית והיישומית בחינוך ממוקמות כיום קהילות שיח לומדות של תלמידים, מורים ומורי-מורים. מהם מאפייני הלמידה הקונסטרוקטיביסטית בקהילת שיח מקצועית? במענה לשאלה, נבנתה שיטת שלשת הלמידה (דיקמן, 2005), שיטת ניתוח איכותנית לזיהוי תהליכי למידה בהתבסס על נקודת מבטם של הלומדים באמצעות איתור מקורות הלמידה, יעדיה ונושאי הלימוד, העולים מהשיח הכתוב של הנחקרים. ההרצאה תציג את מאפייני השיטה, תמחיש אותה באמצעות מחקר שהתמקד בתהליכי הלמידה של קהילת שיח מקצועית, ותבליט את היבטיה התיאורטיים, מתודולוגיים ויישומיים.

השיטה נבנתה בהשראת גישה קונסטרוקטיביסטית ללמידה באמצעות תיאוריה מעוגנת בשדה ומסגרת תיאורטית איכותנית-נטורליסטית המציגה את הצורך לחקור תופעות בהתאם לפרשנות הנחקרים. בהשראת מסגרת תיאורטית זו, התמקד המחקר בתהליכי למידה מנקודת מבטם של חברי הקבוצה. שיטת המחקר אפשרה לחשוף את מנגנון למידתם.

קהילת השיח הלומדת היא קבוצת העניין "חקר הטקסט והשיח", אחת מקבוצות העניין במכון מופ"ת, המיועדות לחוקרים המתעניינים בגישות המחקר האיכותני. הקבוצה פועלת שמונה שנים ומטרתה להתמקד בתהליכי הפקת משמעות מטקסט ומשיח. חבריה הם חוקרים. חלקם נמצאים בה מתחילת פעולתה.

הנתונים נאספו באמצעות שאלונים שמלאו חברי הקבוצה וראיונות אישיים שנערכו עימם. ניתוח הנתונים נעשה באמצעות שלשת הלמידה, המורכבת ממקורות הלמידה, יעדיה ונושאי הלימוד, העולים מהרפלקציה של הנחקרים. הניתוח אפשר לזהות, מנקודת מבטם של המשתתפים, את תהליכי למידתם בקבוצה.

ממצאי המחקר חשפו את מקומה הדומיננטי של המנחה כמקור ללמידה במסגרת הקבוצה, את מגוון מקורות הלמידה ונושאי הלימוד שמייחסים המשתתפים ללמידתם בקבוצה ואת מיעוט היעדים המיוחסים ללמידה. כמו כן נגלו מגוון צירופים בין המרכיבים של שלשת הלמידה. בכנס יוצגו: שיטת הניתוח, תמונת תהליכי הלמידה האישיים והקבוצתיים של המשתתפים, שנחשפו באמצעותה, ומנגנון הלמידה של הנחקרים, שנבנה בהתבסס על הממצאים שהופקו דרכה. המחקר הנוכחי הוא מחקר איכותני ותקף שיטה שפותחה באמצעות מחקר איכותני, ובכך תרומתו היישומית הייחודית לתחום המחקר. לאורו מתברר ששיטת שלשת הלמידה מאפשרת לחשוף תהליכי למידה ברמה הפרטנית והקבוצתית, ולתכנן לאורם מסגרות יעילות ללמידה.

המחקר נערך בתמיכת מכון מופ"ת ומתבצע בשיתוף עם ד"ר אלקה יפה.

“שילוב יצירתיות ושיטתיות בהוראת מחקר איכותני”

ד"ר חיה פאסיק, ביה"ס לעבודה סוציאלית, המרכז האוניברסיטאי אריאל

כידוע, מחקר איכותני הינו תחום רחב ועמוק. לחוקר המתחיל קשה לנווט בין הזרמים השונים אליהם הוא נחשף בתחילת דרכו—מקריאת המפות השונות, בחירת המסלול, וכמובן בנסיעה עצמה באיסוף הנתונים וניתוחם. היום בתוכניות ללימודים בעבודה סוציאלית הסטודנט לומד קורס סמסטריאלי במחקר איכותני, ברמת ה-ב.א. או ה-מ.א. וחלק מהסטודנטים מבצעים פרויקט מחקר איכותני במשך שנה. בהצגה זו, אשתף את הקהל בחוויות שלי כמרצה ומנחה במחקר איכותני, כולל פירוט ה תרגילים שניתנים במסגרת הוראת הקורסים. המוקד העיקרי יהיה מסביב הדילמה--איך לפתח את מיומנות הפרשנות החופשית והיצירתיות ואת מיומנות החשיבה השיטתית והמאורגנת, ואיך לשלב בין מיומנויות אלו. לאחרונה, התנסיתי ב- ניתוח הפרשני-פנמונולוגי (IAP) Interpretive Phenomenological Analysis ומצאת ששיטה זו עוזרת לסטודנטים לתפוס וליישם את שתי סוגי המיומנויות בו זמנית. בהצגה אציג את השיטה ואדגים את הוראתה. בנוסף, תהיה לנו הזדמנות לשמע משוב ביקורתי מסטודנטית שלמדה את השיטה ויישמה אותה. בביצוע פרויקט מחקר איכותני בתוכנית לתואר ראשון בעבודה סוציאלית.

מושב 36

החיים על הקצה: נקודת מבט רב-תחומית בשיח מצוקה בישראל

יו"ר:

פרופ' עירית קופפרברג

אמצעים לשוניים להביע "קירוב" ו"ריחוק" בשיח של שלושה נהגי אוטובוס שחוו מתקפות טרור

פרופ' ישי טובין, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
אליסון סטרן-פרץ, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הרצאה זאת תציג שתי מערכות של סימנים לשוניים בעברית הישראלית לייצוג הניגוד בין המושגים "קירוב" ו"ריחוק" בנוגע לאנשים, עצמים, פעולות, מצבים ואירועים ברצף אוניברסאלי של מרחב-זמן-קיום. נבדוק את התפוצה הבלתי-אקראית של מערכות אלו בשיח של שלושה נהגי אוטובוס שחוו מתקפות טרור. את הראיונות עמם ערכה דוקטורנטית לפסיכולוגיה, עולה חדשה מארה"ב. נעסוק בשתי מערכות: כינויי-הגוף ובזמני הפועל. נתמקד בשני ניגודים: (א) כינויי-הגוף "אתה" ו"את" ותפקידיהם ההפוכים בשימוש הכללי ה"גנרי" לעומת השימוש האישי ה"פרסונאלי" (ב) זמן "ההווה" שהגדרנו כ"קירוב" לעומת זמני העבר והעתיד שהגדרנו כ"ריחוק". נתמקד בשימוש הבלתי-אקראי של כינוי הגוף "את" לעומת "אתה" של הנהגים כשהם פונים למראיינת כדי לקרב ולשתף אותה בסיפורם. נבדוק גם את בחירת זמני הפועל בחלקים שונים בשיחה ונתמקד בעדיפות של זמן ההווה בנושאים ספציפיים הקשורים לנושאים שונים. נדון בתפקידי הסימנים הנ"ל בשיח וההשלכות החוץ-לשוניות שלהם בראיונות שהינם דוגמאות של שיח בעת מצוקה בהקשר הישראלי.

”כי הגיע הזמן לדבר”: פרויקט העדות של ”שוברים שתיקה” כשיח-נגדי

נמרוד שביט, אוניברסיטת חיפה
פרופ' תמר כתריאל, אוניברסיטת חיפה

חוקרים ואקטיביסטים כאחד מצביעים על הקושי הרב להפיק שיח-נגדי, המאפשר לתאר, לנתח ולבקר את דפוסי השליטה הישראלית על האוכלוסייה הפלשתינית בשטחים. לטענתם, קושי זה מושרש בתרבות השתיקה וההכחשה שאופפת את שגרת הכיבוש הצבאי מזה עשרות שנים, והוא מובנה באמצעות מגוון פרקטיקות ומנגנונים המתחזקים תרבות זו בשיח הציבורי-אינטלקטואלי, בשיח הצבאי-רשמי ובדיווח העיתונאי-חדשותי. בתוך סביבה תקשורתית הגמונית זו, בולטת בשנים האחרונות פעילותם של ארגונים ותנועות חברתיות, המבקשים לפתח דפוסים חדשים של שיח-נגדי תוך שימוש יצירתי במגוון רחב של תצורות-שיח, אפנות סמיוטיות וטכנולוגיות תקשורת. המחקר הנוכחי מתמקד בפרויקט העדות של ארגון החיילים המשוחררים ”שוברים שתיקה”, שפרץ לתודעת הציבור באביב 2004 במהלך איתנפאדת אל-אקצה. מטרת הארגון היא להעלות לדיון נוקב את חוויית השירות של חיילי צה”ל בשטחים, על הבעייתיות הרגשית והמוסרית הכרוכה בה, באמצעות איסוף והפצה של עדויות חיילים. בהתבסס על **גישת חקר השיח הביקורתי**, המחקר בוחן את מאפייניו הרטוריים של שיח עדות זה, מתוך התייחסות לתהליכים החברתיים והלשוניים שבאמצעותם הוא התגבש. קורפוס הניתוח מורכב מקטעי-עדות ערוכים שפרסם והפיץ הארגון ומראיונות אתנוגראפיים עם פעילים מתוכו. ממצאי הניתוח מצביעים על כך ששיח עדות זה הנו מארג טקסטואלי השוזר יחדיו שלוש צורות ז’אנריות עיקריות: ז’אנר העדות האובייקטיבית המשמש לעיגון העובדתיות של המבעים, ז’אנר הווידוי המצפוני המעגן את משמעותם המוסרית מתוך עמדה רפלקטיבית, וז’אנר המחאה שיש בו מימד של התרסה ציבורית. מארג טקסטואלי זה, המבוסס על התנסות ישירה, ריבוי קולות וגודש תיאורי, מקנה לפרויקט העדות של ”שוברים שתיקה” גוון ייחודי כשיח-נגדי שמבקש להציב אלטרנטיבה לעמדות רשמיות והגמוניות לגבי התנהלות הצבא אל מול האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים.

”נמאס לי מהחיים”: ניתוח לשוני סמיוטי של הודעות אובדניות באינטרנט

יצחק גילת, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
פרופ' ישי טובין, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

האינטרנט מהווה מקור רב ערך במאמץ המתמשך לחשיפת המסתורין סביב תופעת ההתאבדות. התייעוד המלא של טקסטים כתובים המופקים על ידי אנשים אובדניים בערוצים המקוונים, כגון צ'טים, קבוצות דיון ודואר אלקטרוני מתאים במיוחד לניתוח לשוני, שעשוי להאיר את התהליך המתרחש בנפשו של האדם האובדני. העבודה הנוכחית יישמה כלים לניתוח לשוני המבוססים על הגישה הסמיוטית, במטרה לחשוף את המסרים של אנשים אובדניים אשר פנו לשרות של עזרה ראשונה נפשית (ער"ן) באינטרנט. השיטות הסמיוטיות לחקר השפה מבוססות על הטענה, שהתפוצה הבלתי אקראית של הלשון קשורה באופן סיבתי למסר החוץ לשוני. השיטות בהן נעשה שימוש בעבודה הנוכחית הן מערכות מלים מן הסימן אל הטקסט ומן הטקסט אל הסימן. הנתונים כללו שלוש הודעות אובדניות שנלקחו מקבוצת תמיכה מקוונת א-סינכרונית (פורום) ושלושה צ'טים אישיים שהתנהלו בין אנשים אובדניים לבין מתנדבים של ער"ן. הניתוח לא הונחה על ידי חיפוש סימנים לשוניים שהוגדרו מראש אלא על ידי חיפוש חופשי של סימנים לשוניים בטקסטים. הממצאים הראו שסימנים לשוניים המציינים מוות הופיעו בהקשרים שונים מאלה של סימנים לשוניים המציינים חיים. בהודעות לפורום, ההתייחסות למוות הייתה ארוכה, עשירה בביטויים רגשיים והופיעה בתחילת ההודעה. ההתייחסות לחיים הייתה קצרה, דלה ברגשות והופיעה בסוף ההודעה. בצ'טים האישיים, המלים "חיים" ו"מוות" הופיעו בסמיכות למלים הלקוחות משדות סמנטיים שונים: המלים "מוות" או "התאבדות" הופיעו בסמיכות גבוהה למלים הלקוחות מהשדה הסמנטי של רצון בעוד אשר חיים הופיעו בסמיכות למלים מהשדה הסמנטי של חובה. בנוסף, אותרו מערכות מלים שמעידות על מאבק עקר ושחיקה נפשית. ממצאים אלה מלמדים על קיומו של קונפליקט פנימי אצל אנשים אובדניים בין החיים לבין המוות ומאפשרים למקד אותו כתפיסת החיים ככורח וכנטל אשר גוזלים את המשאבים הנפשיים ומובילים לשחיקה מתמשכת. המשגה זו מובילה להקבלה בין התפיסה של הפונים האובדניים את מצבם האישי לבין התפיסה האקסיסטנציאליסטית שמציעה להסתכל על החיים כעל אבסורד. מבחינה יישומית, ניתן להשתמש בפתרונות שהוצעו על ידי הפילוסופים במטרה למצוא משמעות אישית בתוך האבסורד, בשיחות עם פונים אובדניים שמחפשים עזרה.

בניית האני הקולקטיבי המקוון של מורי האולפנים לעברית בעת משבר

עירית קופרברג, מכללת לוינסקי
אסתר אשר, מכללת לוינסקי

המחקר מתמקד בחקר האינטראקציה המקוונת של מורות אולפנים לעברית בפורום שנפתח בעת משבר. מטרת המחקר היו בנית האני הקבוצתי של המשתתפות ובדיקת הצלחתו של הפורום המקוון. המסגרת התיאורטית של המחקר משלבת בין גישה פונקציונאלית לחקר השיח והפסיכולוגיה הדיסקורסיבית, שילוב שאפשר לבחון איך המשתתפות בשיח בונות במשותף את האני מתוך המיצוב הגלוי והסמוי שלהן מבלי שהתבססו על הגדרות אפריוריות. הגישה לחקר המיצוב שנבחרה היא "גישת ארבעת העולמות" המדגישה, שכאשר אנו מתקשרים עם האחר, אנו ממצבים את עצמנו ביחס אליו בתקשורת ההווה, העבר ובהתנסויות עתידיות שטרם נחו. החוקר מפרש עולמות אלה תוך הבלטת הממדים הגלויים והסמויים של האני הבולטים מתוך המיצוב של המשתתפים והוא גם מחבר את הניתוח ברמת המיקרו עם רמת המקרו. שאלות המחקר היו: כיצד ממצבים המשתתפים את עצמם לנוכח האחרים ולנוכח ההקשר הישראלי בהודעות הפורום? ומהו התפקיד של הפורום הנחקר מנקודת מבטם של המשתתפים? ניתוח הקורפוס שהכיל 120 הודעות נערך באמצעות שיטה שנבנתה לאור הגישה שהוזכרה לעיל, ועיקרה הוא פירוק מנומק של ההודעות המקוונות שנבחרו והרכבה פרשנית שלהן. הממצאים מראים שהמשתתפות באינטראקציה המקוונת, בנו במשותף אני ייחודי שהיו לו מאפיינים מגדריים, אפקטיביים, קוגניטיביים, מטא-קוגניטיביים, חברתיים, ערכיים ומאפייני התמודדות. כמו כן מצאנו, שהפורום אפשר למשתתפות לבטא את מצוקתן ולהתמודד איתה תוך שמירה על זהות בדויה.

פאנל - הוראת שיטות מחקר איכותניות במסגרת פסיכולוגיה

יו"ר : ד"ר נעמה לויצקי, המכללה האקדמית תל-אביב יפו

בהשתתפות:

ד"ר תמר זילבר, האוניברסיטה העברית ירושלים

פרופ' עמיה ליבליך, המכללה האקדמית תל-אביב יפו

ד"ר רבקה תובל משיח, אוניברסיטת בר-אילן

מושב 38
אמנות, יצירה ומחקר

יו"ר:
ד"ר נורית צדרבוים

המקום שבו מחקר ואמנות נפגשים : מחקר פעולה כסטודיו ליצירה חברתית

פרופ' ויקטור פרידמן, המכללה האקדמית עמק יזרעאל
ד"ר דניאלה אריאלי, המכללה האקדמית עמק יזרעאל

הרצאה זו מציעה להסתכל מחדש על האפשרויות הגלומות במחקר האיכותני בסוציולוגיה, ולהציע שמחקר יכול להפוך מכלי אשר מתאר ומפרש מציאות קיימת, לדרך ליצירה של מציאות חדשה. בשונה מרוב המחקר הסוציולוגי אשר עוסק במבנים קיימים בהווה, מחקר זה עוסק בעתיד- מטרתו היא לחפש דרכים חדשות לשינוי המציאות.

לשם כך, אנו טוענים, דרוש לחוקרים "חופש אמנותי", שיאפשר להם לראות את תפקידם המחקרי באופן שונה: לראות את עצמם כאמנים אשר יוצרים משהו חדש במרחב המחקרי, ולא רק כמי שמנסים לנסח כללים ותיאוריות שמתארות את המשמעויות והפרקטיקות במציאות שאתה הם לומדים.

הרצאה זו מציגה מחקר פעולה שנערך כ"ניסוי" שבו שילבנו חשיבה סוציולוגית עם יצירה אמנותית וזאת על מנת ליצור תיאוריה ומתודולוגיה חדשות שיחברו יזמות חברתית, התמודדות עם קונפליקטים חברתיים ואמנות. הניסוי כלל שישה מפגשים במרחב של סטודיו לאמנות בתוך מכללה אקדמית שבהם השתתפו ערבים ויהודים: נציגים של ארגונים לשינוי חברתי מהקהילה האזורית, אמנים מתחומים מגוונים, אנשי סגל של המכללה וסטודנטים. השאלה שעמדה בחלל המשותף היתה כיצד אפשר ליצור שינוי חברתי ופיתוח קהילתי תוך שימוש באמנות.

מפגשי המחקר כללו שיחות ודיונים כמו גם שימוש בחמרים לאמנות פלסטית, ריקוד, מוסיקה ונגינה, והם תועדו באודיו ובווידיאו. מסקנות הניסוי הולידו מפה אשר מתווה מסלול ומעניקה שפה לעבודה חברתית-אמנותית.

דיוקן עצמי: 'פוליפוניה של פנים' במחקר מבוסס אמנות

ד"ר נורית צדרבוים, Anglia Ruskin University

ההרצאה מתבססת על מחקר שאותו תיארת כ 'מחקר על מחקר' והגדרתו כ 'שרשרת ההתבוננויות' בתהליך של יצירה – חקירה – ועיצוב הדיוקן של ה 'עצמי'. שרשרת זו בוחנת את תופעת ציור- דיוקן- עצמי כסוג של התנהגות אנושית, ומשתמשת בציור דיוקן עצמי ככלי מחקר. במחקר אני כסובייקט משמשת בחילופי תפקידים של יוצר- חוקר- נחקר בתהליכים משולבים שמתארים יצירה כמחקר ומחקר כיצירה. מרכיבי המחקר, המבנה התלת שלבי שלו, היחיד בריבוי " פניו" והמעברים השונים מייצרים סוגיות אתיות, אפיסטמולוגיות ומתודולוגיות שאתם המחקר מתמודד. ריבוי "פנים" זה יוצר על דרך הסינסתזיה את "ריבוי הקולות" שמתוארת כאן כ "פוליפוניה של פנים"

פוליפוניה היא מושג מתחום המוזיקה, שמשמעותו הימצאותם של שני קולות או יותר בו-זמנית, כשלכל קול יש עצמאות ריתמית קצבית או מלודית. יצירה פוליפונית דורשת ריכוז רב בעת ההאזנה, שכן על המאזין לשים לב לתנועתן של מנגינות אחדות בעת ובעונה אחת בקולות השונים, אך דווקא מאמץ זה מביא הנאה מוזיקלית רבה למאזין המצליח להבין את דרך ארגונה של היצירה ואת היופי שבשילוב המנגינות השונות זו בזו.

הפנים במחקר הם הדימוי הוויזואלי שעליו מתבססת החקירה והם גם המשל לוריאציות השונות שמתקיימות במחקר. כשם שגם המילה פנים עצמה מתארת את פני השטח ואת תוכו (פנים), כמו גם את ריבוי הצדדים.

כל אלה באים לידי ביטוי בריבוי הגישות שמהדהדות במחקר. חלקם תוארו כסביבת עבודה (מחקר-פעולה; מחקר- עצמי; חוקר משתתף) חלקן מתארות את האסטרטגיה (חקר- מקרה) את אופיו (מחקר פרשני, אוטואתנוגרפיה) וחלקם שימשו בסיס לפיתוח שיטת הניתוח בחקירה הרמנויטית (תיאוריה מעוגנת בשדה) ופרשנות וניתוח אינטרטקסטואליים. כל אלה תחת המניפה המתרחבת של 'מחקר מבוסס אמנות'. באופן זה צמחה גם מתוך המחקר הגדרה לגישה שמאפיינת אותו - 'Artist-Self-Case-Study'

את ריבוי הקולות שבמחקר ניתן לראות גם מתוך המפגש של שתי צורות של חקר- אמנות וחקירה איכותנית. מפגש זה מייצר מעברים משפה ויזואלית לשפה מילולית, משתנים מושאי המחקר, והציור עצמו מוגדר כ 'טכסט פרשני ויזואלי' – מפרש ומתפרש. קולות נוספים עולים מתוך ציורי הדיוקן הרבים, ששם המנגינה היא בטון, מקצב ומחבר שהם מילים שמשותפות למוסיקה וציור, וכן הקולות הסמויים שבטכסט, שמבצבים ממנו כתופעה אינטרטקסטואלית ואינטרדיסציפלינרית.

השילוב בין שלושת המרכיבים 'מחקר' 'אמנות' ו'עצמי' מביאים אל המחקר קולות שונים שמתחברים יחד למרקם חדש ליצירת ידע, להפקת משמעות ולפיתוח תהליכי מחקר שיש להם חשיבות בהיבט של הפרט והכלל.

"ולא שמעה שם אוזן של מעלה": כתיבת נשים פואטית - אקטיביזם מוביל שינוי/ ניתוח איכותני של שירת נשים עברית

ד"ר יעל רוטנברג, המכללה האקדמית אורות ישראל

הרצאה זו מייצגת מפגש של המחקר האיכותני עם שתי דיסציפלינות מחקריות פמיניסטיות: הפסיכולוגיה הפמיניסטית וחקר התרבות והספרות הפמיניסטית. בהרצאה אציג מודל להפעלת דרכי מחקר איכותני נרטיבי בקריאת שירה הנכתבת על ידי נשים לפענוח תהליכים של אקטיביזם, אמירות הקשורות למודעות נשית, למחאה מגדרית ולערעור על ההגמוניה הסוציו-תרבותית הגברית מתוך הז'אנר התרבותי הקאנוני. המודל יתבצע בשני אמצעים מרכזיים:

- ניתוח הוליסטי של הרטוריקה השירית – ניתוח הכולל תובנות תיאורטיות פסיכולוגיות בצד אינטואיטיביות.
- ניתוח אנליטי פסיכולוגי – חוץ ספרותי - של הכלים הפואטיים בשירים ודרכי הבנייתם, ניתוח המכוון לתובנות תיאורטיות פסיכולוגיות-מגדריות וחברתיות-פוליטיות. המודל מתבסס על הנחות יסוד תיאורטיות שמקורן בתיאורית המחקר האיכותני, בביקורת התרבות הפמיניסטית ובפסיכולוגיה הפמיניסטית:
- ביטוי אמנותי מהווה 'מסמך זהות' המגדיר את העצמי ואת עולמו הפנימי, זאת הן מתוך הקונטקסט הסוציו-תרבותי בו הוא מתקיים והן מתוך עמדה חברתית-פוליטית אקטיביסטית, מובילת שינוי (De-Vault, 1999; Huss & Cwikel, 2005; Josselson, 1989, 1993; Leiblich, 1994, 2003, Mullen, 2003).
- הכתיבה האמנותית-פואטית, היא ערוץ המאפשר תהליכי אינטרוספקציה, גיבוש אני ומודעות עצמית. כתיבת שירה עבור נשים הוא אמצעי המאפשר העמקת המודעות הנשית וייצוג סוציו-תרבותי של האני (Gardiner, 1982; Showalter, 1977; 1985).
- שירה היא הז'אנר הקאנוני של הספרות שנשים הודרו ממנו במשך דורות, באמצעות הדרתן ממקורות השכלה, דחיקתן לשולים והשתקתן. כתיבת שירה על ידי נשים מהווה אקט של מחאה, התנגדות והגדרה עצמית אוטונומית בחברה הגברית (כהן, 1996; Gilbert & Gubar, 1979; Rich, 1971).
- השפה ההגמונית בכלל, ושפת השירה בפרט, הן גבריות-דכאניות ואינן מאפשרות ביטוי לחוויה הנשית. נשים ממצאות שפה חדשה כדי להגדיר את עצמן על פי דרכן. שפת הנשים מבוססת על כתיבה מחדש של שפת התרבות הקאנונית, מנקודת מבט חדשה, נשית, היוצאת מתוך התרבות ההגמונית ומערערת עליה בו-זמנית. דרך זו מעניקה לשפת הנשים אופי דואלי, מרובד, "פלימפססט" (Showalter, 1985), שמקורה בשני מעגלי תרבות, גברי ונשי (כהן, 1996; Gilbert & Gubar, 1988; Kristeva, 1974; Ostriker, 1985).

הדברים יתבססו על קריאה משירי המשוררות לאה גולדברג, דליה רביקוביץ, חוה-פנחס כהן. נזהה את דרכן של נשים לפרוץ לקאנון הגברי תוך כתיבתו מחדש, והפיכתו לאמצעי ערעור על הנחות היסוד הפטריארכאליות עליהן הוא מושתת ואת השיח הבין-דורי אותו הן מקיימות כאקטיביזם חברתי והעצמה נשית.

פרשנות, דיאלוג והטקסט התלת-ממדי: איך חוקרים בסטודיו לעיצוב תעשייתי?

יונתן ונטורה, האוניברסיטה העברית, בצלאל אקדמיה לאמנות ועיצוב

בעוד המחקר האיכותני משמש חוקרים במספר רב של שדות מחקר, החל בבתי-ספר, דרך בתי-חולים וכלה במסעדות פועלים בחבל סצ'ואן, מספר מועט של חוקרים השתמשו בשיטות מחקר איכותניות בשדה האמנות, ועוד פחות מכך בעיצוב תעשייתי. אחד הקשיים העיקריים בחקר של סטודיו לעיצוב תעשייתי הוא הצפייה בעבודתו של המעצב, ההבנה של האובייקט המעוצב ואיסוף המידע בסטודיו. בניגוד אולי לדימוי הרומנטי והדינאמי של המעצב התעשייתי, את מרבית יומו הוא מבלה בישיבה מול המחשב ושימוש בתוכנות שונות להדמיה בתלת-ממד (בדרך כלל SolidWorks או Rhino). הנושא המרכזי העומד במוקד עבודת הדוקטורט שלי הוא האובייקט ככלי להבנת פרשנות ויזואלית-מטריאלית המשפיעה על חיינו היומיומיים. בעשורים האחרונים ובניגוד למחצית המאה הקודמת, האנתרופולוגיה נטתה לזנוח את העיסוק בחפצים והעדיפה להתמקד בנושאים אחרים. האנתרופולוגיה החזותית (*visual anthropology*) נטתה לעסוק בהיבטים חזותיים א-חומרניים כגון מדיה, אינטרנט, מודעות פרסום ועוד. גם האנתרופולוגיה החומרית (*material culture*) התמקדה בתוצרי תרבות מסוימים ומעט מאוד בעבודה של המעצב כיצרון אקטיבי של מוצרים חברתיים. ברצוני להבין את עבודת המעצב כסוכן חברתי דרך החפצים אותם הוא מעצב. אולם, כאשר החלטתי להתמקד בחפצים עצמם צץ קושי נוסף – כיצד מנתחים בעזרת שימוש בשיטות מחקר איכותניות חפצים שאינם קיימים עדיין (הם בשלבי פיתוח בהדמיה תלת-ממדית)?

את התשובה ייבאתי מחקר טקסטים באנתרופולוגיה של דת. כאשר אנתרופולוג מתמקד בהיבט דתי בחברה אותה הוא חוקר, אחת השיטות היא ללמוד את הטקסט ביחד עם הנחקרים ולשמוע את הניתוח והפרשנות שלהם על אותם טקסטים. באותה מידה החלטתי להפוך את החפצים אותם אני חוקר ל"טקסט תלת-ממדי". כלומר, אחת משיטות המחקר בהן השתמשתי הייתה לשבת מול המחשב עם המעצב ולשמוע את הניתוח והפרשנות שלו על האובייקט המעוצב.

מושב 39
מחקר בשדה החינוכי

יו"ר:
ד"ר ברכה אלפרט

היבטים אתנוגראפיים בפילוסופיה – האתיקה של caring

ד"ר תמי של, מכללת לוינסקי

מה לפילוסופיה ולמחקר איכותני - יתכן שתשאל השאלה. מחקר איכותני, בעיקר בשיטת המחקר האנתרופולוגית, אתנוגרפיה, הינו, לדעתי, ערך שלא ניתן לוותר עליו במאמץ להרחיב אופקים והיבטים, ולפתח פילוסופיות מעמיקות, בעלות השפעה על החברה. במחקרי על האתיקה של זיקה לזולת (caring) עקבתי אחרי 5 מורים מבתי ספר שונים בלוס אנג'לס ובחנתי את התפיסה של אתיקה זו וההשפעה שיש לאתיקה זו על הפדגוגיה של המורים. הגישור בין המעשה לתיאוריה, הוביל לתובנות שונות, רב-תרבותיות ואינדיווידואליות, לגבי תפיסת האתיקה של caring, שפחות נידונות בספרות הפילוסופית. הרחבת אופקים זו בהקשר להגדרות רבות שעלו, לגבי אתיקה זו, יכולה לעזור להבנת שונות של מהות החינוך בקרב מורים ותלמידים. ממצאי המחקר קישרו בין למידה לבין ההיבט הרגשי, חברתי והאינטלקטואלי. ההיבט הקוגניטיבי, למעשה, היה פחות דומיננטי.

ככל שלומדים נושא הזיקה לזולת וההשפעה שיש ללמידה באופן פילוסופי דרך אתיקה זו, כדי למזער אלימות וחוסר צדק, כך לומדים את המורכבות שלה. אם לנודינגס ברור מהווי מורה המיישמת אתיקה של caring כפדגוגיה, הרי שמחקר איכותני מראה שישנן הרבה פרקטיקות למורים רבים בגלל הבדלי, אישיות, נסיון ונסיבות חיים, תרבות וכו' שגם משנות את ההגדרה של מורה caring. ההכרה בשונות של פרקטיקה זו ובאתיקה עצמה, יכולה לסייע ליישם את האתיקה כפדגוגיה שמעצימה ילדים ומורים רגשית, חברתית ואינטלקטואלית, ופחות להתמקד בהתאמה להגדרות אקדמיות פילוסופיות וגם פסיכולוגיות, סוציולוגיות, מדעיות וכו'. מחקר איכותני בפילוסופיה מרחיב אופקים ויכול לפתוח את הפילוסוף לא רק להיבטים נסתרים מעיניוה אלא גם להחזיר את היוקרה לפילוסופים רבים כמנהיגים מובילים בחברה שבה הם חיים ובעולם בכלל.

מחקר פעולה לטיפוח השפה העברית אצל ילדי גן שהוריהם עלו מהקווקז

באמצעות מעשיות עם מתרבות המוצא

ד"ר שושנה שנקר, Anglia Ruskin University

המחקר המוצג נערך בעיר צפונית בשנים 2004-2005. הילדים, עם יכולת שימוש מצומצמת בשפה העברית יחסית לילדי עולים מעדות אחרות, אך עם אינטליגנציה תקינה אותרו ע"י הגננות. המחקר נערך בבתי הילדים בכדי לאפשר לילדים לשהות בסביבת תרבות המוצא. **מטרות המחקר:** לבדוק את ההשפעה של שימוש בתרבות המוצא (מעשיות עם אותנטיות) על התפתחות הלשונית העברית ועל הצורך לצמצם את הפער שאותר אצל ילדים אלה. מטרה נוספת הייתה לפתח מודל לימודי על סמך ממצאי המחקר. המחקר נערך כמחקר פעולה וכחקר מקרה (case study). המחקר התבצע במתודולוגיה איכותנית בשילוב מרכיבים כמותניים. (ניתוח מבחני קדם ובת-Pre and Post).

3. כלי המחקר היו:

א. שלושה אבחונים שהועברו לילדים (קדם ובת-):

- מבחן גארדנר מילולי - (Expressive One-Word Picture Vocabulary Test) (Gardner, 1990)
- מבחן גורלניק לסינון שפה של ילדים דוברי עברית בגיל קדם בית-ספר. (גורלניק, 1995).
- המשגת הכתוב בספר, כלי להערכת ניצני אוריינות (תובל וזיילר, 1995).

ב. ראיונות:

1. ראיונות מקדימים ופתוחים עם מגשרות קווקזיות ועם אנשי העדה הקווקזית בעיר.
2. ראיונות חצי מובנים עם הורי הילדים שנכללו במחקר. הראיון התבסס על שאלון להורים. (שורק, 1995) ועובד על ידי החוקרת. הראיון נבדק ב: pretest לפני העברתו לאוכלוסיית המחקר. להורים ניתנה אפשרות להרחיב מעבר לשאלות. כל התשובות לשאלות רוכזו בקטגוריות ונותחו על-ידי החוקרת ושופטים בהתאם לעקרונות המחקר האיכותני.
- ג. הקלטות ושכתוב של המפגשים עם הילדים. כל מפגש לימודי הוקלט ולאחר מכן שוכתב. מתוך המפגשים נבנתה סקלה לכל משתנה, המשתנים היו: אוצר מילים, מילים נרדפות, דבר והיפוכו, יחיד ורבים, הכללות ומבנה משפט. המשתנים חולקו ונותחו על-פי שלושה נושאים מרכזיים:

1. ידיעת השפה העברית כמענה לשאלות.

2. ידיעת השפה העברית במהלך דיבור חופשי.

3. איכות הסיפורים של הילדים

- ד. יומן מחקר לתיעוד התהליך שנוהל על-ידי החוקרת באופן שיטתי ושימש אותה בעבודה זו. זאת כתוספת של מידע לגבי תהליכים שעברו הילדים ומשפחותיהם, אירועים שהשפיעו על מהלך העבודה והתרשמויות אחרות. מטרתו הייתה העשרה של הממצאים אשר עלו מן המשתנים. עם סיום המחקר סייע היומן לניתוח התהליכים אותם עברו הילדים והמשפחות.
- ה. שמונה מעשיות עם אותנטיות שנאספו ממספרי ספורים ותורגמו על-ידי מגשרות קווקזיות המדברות עברית רהוטה. והפיכתן לאיורים (סיפורים ברצף).

אתיחס לשיקולים שהובילו לרעיון של שימוש במעשיות-עם אותנטיות מארץ המוצא כדרך להקניה ולטיפוח שפת ארץ ההגירה בעזרת התיאוריות הקשורות לרב-תרבותיות, לבעיות הגירה, דו-לשוניות ונרטיב. כמו-כן לשיקולים האקדמיים לבחירת מעשיות העם. אציג את הממצאים האיכותניים והכמותיים ואת תרומת המחקר לידע על-פי הקטגוריות שנבחרו להיבדק. אציג את חשיבות הזהות עם התרבות האתנית ואת החשיבות של מעורבות ההורים במחקר כפי שהתגלו במהלך המחקר ולא נצפו מראש.

נראה שגישת המחקר האיכותני מתאימה במיוחד לצורכי מחקר זה בשל היותו מחקר פעולה מאפשר שינוי והרחבת המחקר בהתאם להתרחשויות בשדה.

שילוב מתודות איכותניות בחקר למידה בין-תרבותית: בחינת תפיסת הרכב כיתה רב תרבותית כמנוף בשיפור השפה האנגלית כשפה זרה של פרחי הוראה

ד"ר יהודית עוד-כהן, מכללת 'אוהלו' בקצרין
ד"ר יוסי ממון, מכללת "אוהלו" בקצרין

מחקר זה בחן את עמדותיהם ותפיסותיהם של סטודנטים להוראת אנגלית כשפה זרה לגבי תרומת הרכב הכיתה הרב-תרבותית ללמידת השפה. הבחינה נערכה על תרומת הקורסים 'פיתוח השפה הדבורה' ו'כתיבה אקדמית באנגלית', בתחום שיפור האנגלית כשפה זרה. לפי אלרד (Alred et al., 2003), למידה בין תרבותית מתייחסת לחוויית המפגש עם תרבויות שונות, והלמידה המתרחשת דרך מפגש זה.

הסטודנטים מהמסלול להכשרת מורים לאנגלית במכללת 'אוהלו' בקצרין, בשנה השלישית ללימודיהם, למדו בכיתה רב תרבותית, הכוללת סטודנטים יהודים חילונים, ערבים-מוסלמים, ערבים-נוצרים, דרוזים, סטודנטית צ'רקסית אחת, ומרצה יהודייה-חילונית. מטרת המחקר הייתה להבין את תהליכי הלמידה הבין תרבותית של הסטודנטים במשך השנה, ואת המאפיינים הרב-תרבותיים וההוראתיים אשר השפיעו על שיפור הדיבור והכתיבה באנגלית, מנקודת מבטם הסובייקטיבית.

שאלת המחקר המרכזית: איך פרחי הוראת האנגלית מבינים את השפעת ההקשר הכיתתי הרב תרבותי על שיפור השפה הדבורה והכתובה באנגלית?

המחקר הוא מחקר איכותני בגישה פרשנית קונסטרוקטיביסטית (צבר-בן יהושע, 2001, שקדי, 2003). כלי המחקר כללו שילוב שאלון פתוח וקבוצת מיקוד ברב שיח כיתתי. בהרצאה נתמקד בשיקולי הדעת בבניית מתודות איכותניות ושילובן כדי להתחקות אחר תפיסותיהם, דעותיהם ותחושותיהם של משתתפי המחקר.

מהמחקר עולה כי סביבה רב-תרבותית נתפסת כמעוררת סקרנות, ומפגשים עם בני תרבויות שונות מעוררים חשש ורתיעה מצד אחד, אך מפגשים אלה גם נתפסים כמעודדים מוטיבציה ומקדמים למידה בין תרבותית, לפי הגדרת אלרד (Alred et al., 2003). בהרצאה נסקור את הממצאים העיקריים ואת המסקנות היישומיות אשר עלו מכלי המחקר.

“בלעתי צפרדעים”... הם ישבו שלובי ידיים ואני “עשיתי את זה” – התמודדויות

והצלחות בסיפורי מתחים בהוראה

ד"ר עדנה קפל-גרין, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין
 ד"ר ח'נסאא דיאב, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין
 דיאנה זדוף, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין
 יחיא חג'אזי, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

מטרת מחקר זה, לתאר ולהבין את המאפיינים של סיפורי הצלחה של מתמחים להוראה מתוך החוויה הסובייקטיבית שלהם בשנה זו. הספרות המחקרית העוסקת בנושא, מדגישה בעיקר את הקשיים וממעטת בהתייחסותה לסיפורי הצלחה. מטאפורות שונות שמשו את החוקרים לתאר את קשייהם של המתמחים כך גולדשטיין (Goldstein, 2005) מדמה את שנת ההתמחות למסע גבורה שסופו שזור בהתחדשות והתפתחות ואילו סטרבובסקי, מרבך והרץ-לזרוביץ (1995) מתארות את המתמחה כרץ במרוץ משוכות עד הגיעו למעמד של כשיר. צבר בן-יהושע (2001) הצביעה על קיומה של תופעה בה מורים מתחילים נזרקים למים של חי בית הספר, טובעים בתוך ים חוסר האונים ולא מצליחים לשחות. מטרת המחקר הנוכחי הייתה להביא את קולם הנוסף של המתמחים שבד בבד עם קשייהם בים הסוער מצליחים לשחות, להרים ראשם מעל המים ואף לשחות כנגד הזרם. הרעיון לערוך מחקר זה צמח בסדנאות ההתמחות כאשר אנו כמלווי הסדנאות הללו עסקנו בשאלות ותהיות על מהות הסדנא ועל החוויה הסובייקטיבית של המתמחים בשנה זו. ההישאבות והאמפטיה לקשייהם של המתמחים סחפה אותנו לשיח של מצוקה, אכזבה, ייאוש ושחיקה. השיח האחר על רגעים קטנים וגדולים של הצלחה היה ברקע והדהד כקול חלוש ומושתק. כך הרצון לשמוע ולתת מקום לסיפורי הצלחה של מתמחים, גייס אותנו, ארבעה ממנחי הסדנאות למחקר משותף. איסוף הנתונים נערך באמצעות ראיונות עומק עם 30 מתמחים/ות בהוראה משני המגזרים (הערבי והיהודי), מכלל מסלולי ההכשרה במכללה האקדמית ע"ש דוד ילין בירושלים שנענו לבקשה לשתף אותנו בסיפוריהם. כל ראיון נערך ע"י שניים מהחוקרים, כאשר אחד לווה והכיר את המרואיין מסדנת סטאז', והשני בא ממסלול שונה במכללה. שיטה זו של ראיון בשניים וממסלולים שונים תרמה רבות להעשרת הראיון. שלב ראשון בניתוח כל הראיונות התבצע ע"י כל חוקר לחוד. בשלב השני נערך דיון משותף של ארבעת החוקרים למציאת קטגוריות משותפות, כמו גם הקטגוריות הייחודיות למרואיין ולקונטקסט הלימודי והתרבותי ממנו בא. ממצאי המחקר חשפו מגוון קולות של עצב וכאב יחד עם נרגשות, חדוות עשייה, אמונה וחמלה. שהד קולם נשמע רק במעומעם הן במסגרות ההתמחות ובסדנאות.

מושב 40

שני עולמות נפגשים : פרדיגמות מחקר משולבות

יו"ר :

פרופ' לאה קסן

דילמות מתודולוגיות בביצוע מחקר בשיטות משולבות: הבחירה בכלים איכותניים או כמותיים לצורך בחינת תוקף מהימנות ואמינות תוצאות המחקר

ד"ר מיה גולן, אפקה, המכללה האקדמית להנדסה בת"א

הביקורת העיקרית של חוקרים השייכים לפרדיגמה הפוזיטיביסטית על מחקר איכותני היא העדרם של כלים הולמים לבחינת תוקף ומהימנות של תוצאות המחקר האיכותני (LeCompte & Goetz, 1982). לצורך התמודדות עם ביקורת זו פיתחו חוקרים איכותניים מושגים וכלים הנותנים מענה לשאלות של תוקף, מהימנות ואמינות באופן התואם את הגישה האיכותנית כגון: טריאנגולציה, member check, תיאורים מעובים ושהייה ממושכת בשדה (Lincoln & Guba, 1985).

נשאלת השאלה באילו מהכלים יש להשתמש בעת ביצוע מחקר בשיטה משולבת (mixed method), האם בכלים המיועדים למחקר איכותני, למחקר כמותי או אולי בשני סוגי הכלים? שאלה זו עלתה במהלך ביצוע מחקר בשיטה משולבת בנושא אינטראקציות עזרה בין עמיתים במקום העבודה (Golan, Bacharach & Bamberger, in press; Golan & Bamberger, in press). באופן ממוקד, היה צורך להתמודד עם שלושת הדילמות המתודולוגיות הבאות:

- א. האם יש להרחיב את ההקשר המסוים בו בוצע המחקר להקשרים נוספים לצורך יצירת תוקף חיצוני לתוצאות המחקר, או שיש להתמקד דווקא בהקשר המסוים בו בוצע המחקר מלכתחילה?
- ב. האם נדרש לבצע מבחנים סטטיסטיים לצורך בדיקת התוקף הפנימי של תוצאות המחקר בנוסף לשימוש בטריאנגולציה וmember check?
- ג. כיצד יש להציג את תוצאות המחקר בסוגיות בהן הממצאים הכמותיים והאיכותניים אינם עולים בקנה אחד?

בהרצאה יוצגו שלושת הדילמות הללו ואפשרויות שונות לפתרון תוך שימוש בדוגמאות מתוך המחקר בנושא אינטראקציות עזרה בין עמיתים במקום העבודה.

בניית טיפולוגיה של הגירות בעזרת ניתוח איכותני

ד"ר אילן ריס, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

בסיווג הגירות קיימות מספר גישות המתבססות על קריטריונים שונים כגון: חופשית-כפויה, חדשנית-שמרנית, פנימית-בינלאומית, וכיוצא באלה. גישה רחבה יותר יכולה להיבנות על בסיס ניתוח גידול, שינוי ויחסי גומלי בין מערכות חיות שמערכות חברתיות הן סוג אחד מאלה. לצורך זה נעשה שימוש בתיאוריה מערכות חיות (Living Systems Theory) שפותחה על ידי J. G. Miller. התיאוריה הזאת בוחנת מערכות חיות בטבע ובחברה בשמונה רמות שונות מתא ביולוגי ועד חברה אנושית על ידי חלוקתן לעשרים תת מערכות המשותפות למערכות חיות בכל הרמות. בניית הסיווג נעשתה על ידי שימוש בניתוח איכותני אשר מאפשר ניצול יעיל של מקורות מידע שאינם רגילים למחקר הגירות. מידע סטטיסטי-כמותי על הגירות הוא בדרך כלל דל אך הוא גם איננו הכרחי עבור בניית סיווג ההגירות. במקום זה בעבודה זו מיושם ניתוח איכותני של טכסטים היסטוריים וסוציולוגיים המספקים תיאורים מפורטים של תנועות הגירה. הניתוח הזה בוצע בעזרת השיטה הנקראת "תיאוריה מבוססת" (Grounded theory) אשר פותחה על ידי B. Glaser ו-A. Strauss. השיטה כוללת חלוקת טכסטים לקטעים (quotations), הוספת מזכרים והערות, קידוד של הקטעים, ניתוח הקודים, בניית רשתות של מושגים ולבסוף ניסוח השערות שהופכות לתיאוריה חדשה המבוססת על הטכסטים המנותחים. העבודה בוצעה באמצעות תוכנה ATLAS.ti. שילוב של ניתוח איכותני ותיאוריה של מערכות חיות מאפשר הסתכלות מזווית חדשה על תהליכים הגירתיים וסיווגם על פי קריטריון חדש. בסיווג המוצע מובחנים ומתוארים סוגים שונים של הגירות עבור מספר תת המערכות בעלות מאפיינים רלוונטיים ליצירת זרמי הגירה במערכות חברתיות.

A new type of ‘mixed methods’: The integration of psychological discourse and semiotic linguistic analytical techniques and why it works

Alison Stern Perez, Ben-Gurion University of the Negev

Much has been made of the use of “mixed methods”—that is, the combination of qualitative and quantitative analytical methodologies—in the research of a wide variety of human phenomena. This lecture will present a new form of “mixed methods,” in the form of the integration of discourse analysis techniques from the qualitative social psychological sphere with semiotic analysis techniques from the linguistic sphere.

This combination of methodologies has proven highly useful and informative in a doctoral research study of the narratives of Israeli bus drivers who experienced terror attacks on their buses. The primary analytical dichotomy was that of ‘content versus form’—that is, *what* the interviewee said vs. *how* he said it. Semiotic analysis techniques were used within this dichotomy to explore the non-random distribution of pronouns and tenses in the terror attack narratives. It was asserted that the communicative strategies evinced in the form and content of the individuals’ discourse can reveal their feelings and attitudes reflecting their perceptions of the hegemonic social discourse surrounding them.

This paper will demonstrate how the two methodologies were “mixed” through the presentation of examples and discussion of analytical processes from the research study. The advantages and disadvantages of this integration of techniques will be discussed, as well as the inherent difficulties in forging a new type of method. Ultimately, it will be suggested that “mixed methods” need not be confined to any particular combination of tools, and that it may be useful to search continually for ways to bridge any number of gaps between existing methodologies.

שיטות מחקר מעורבות – תיאוריה מעוגנת בשדה

ד"ר אורנה לביא, המחלקה להוראת הטכנולוגיה והמדעים, הטכניון
פרופ' אורית זסלבסקי, המחלקה להוראת הטכנולוגיה והמדעים, הטכניון

אחת הגישות המרכזיות המזוהות ביותר עם פרדיגמת המחקר האיכותני ואשר מאחדת חוקרים רבים היא גישת "תיאוריה מעוגנת בשדה". גישה זו אינה מתייחסת אך ורק לשלב ניתוח הנתונים, אלא גם לאיסופם, לבניית מערך המחקר ואף לכתיבת הממצאים. במקרים רבים גישה זו משמשת לחקר של מנגנונים חברתיים, מאפיינים תרבותיים, השקפות עולם חבויות וכדומה. במסגרת מחקרי העוסק בתחום יצירת דוגמאות על ידי תלמידים השתמשתי בעקרונות הגישה המעוגנת בשדה כדי לבחון תופעות הקשורות לתחום זה.

אחד המרכיבים המשמעותיים של גישת התיאוריה המעוגנת בשדה היא שתהליך ניתוח הנתונים הוא תהליך איטראטיבי אשר מתחיל מיד עם תחילת איסוף הנתונים. השלב הראשוני של המחקר היה נטורליסטי באופיו ובמהלכו נערכו תצפיות בכיתות שונות בעת לימודי המתמטיקה. הניתוח האיכותני של הנתונים הביא לאפיון המצבים בהם תלמידים יוצרים דוגמאות. ניתוח כמותי של נתונים אלו (בהתאם לקטגוריות שנבנו) הצביע על שונות בין תלמידים של מורים שונים, ממצא שהביא לניתוח איכותני נוסף בניסיון להסביר את ההבדלים הללו. הממצאים שעלו מתוך ניתוח זה הביאו לתכנון חדש של המשך המחקר. מהלך זה הביא להחלטה להשתמש בראיונות מבוססי משימה, כדי להעשיר את הבנתנו את הנושא ולשמש כבחינה נוספת וטריאנגולציה של ממצאי השלב הראשון.

בהרצאה זו אדגים כיצד כל אחת מגישות הניתוח יכולה להזין ולהיות מוזנת מהאחרת. שילוב גישות ניתוח הנתונים מאפשר במקרים מסוג זה לבנות תמונה מלאה יותר והבנה עמוקה יותר של נושא המחקר. כמו כן, אדון במגוון כלים לאיסוף וניתוח של נתונים, שחשוב שיהיו באמתחתו של החוקר כדי לאפשר לו את הגמישות הדרושה. זאת בנוסף לגמישות מחשבתית ויצירתיות הדרושים כדי לבחור את הכלי המתאים בכל אחד משלבי המחקר השונים.

מושב 41

מי ידע שכך יהיה: התהליך המחקרי כתהליך דינמי

יו"ר:

ד"ר הללי פינסון

רגשות החוקר/ת ככלי מחקרי

ליאורה נוטוב, המחלקה להוראת הטכנולוגיה והמדעים, הטכניון, חיפה

”בראיון ... [המרואיין] הביע ביטחון עצמי, חשף תדמית מושלמת של מצליחן. הרגשתי קנאה ורגשי נחיתות... הראיון איתו זרק אותי למקומות הכי כואבים שלי. יחד עם זאת נקרו בי השאלות: האם רגשותיי לא פגעו במהלך הראיון? בניתוח? האם יש לדווח על כך?”

קטע זה נכתב בעקבות ראיון שערכתי במסגרת עבודת הדוקטוראט שלי בנושא ביטויה של תרבות ארגונית בעיצוב תפקיד חינוך כיתה. הן נושא המחקר, הן תחום המחקר והן אוכלוסיית המחקר, כל אלה לא בישרו על פגיעה אפשרית בחוקר/ת; ולמרות זאת, התנסיתי בסערה רגשית שבעקבותיה נחשפתי לתחום חדש ומרתק במחקר איכותני – עבודה רגשית של חוקר/ת.

המודעות לעבודה רגשית של חוקרים איכותניים באה לידי ביטוי בשנים אחרונות בעקבות קולות הקוראים לראות בעבודת מחקר לא רק עבודה אינטלקטואלית אלא גם עבודה שמעורבים בה רגשות החוקרים (למשל, Gilbert, 2001; Coffey, 1999). קולות אלה, בעיקר מהזרם הפמיניסטי, טוענים כי הכללת הרגשות מאפשרת לא רק לנצל את מלוא האמצעים העומדים לרשות החוקר/ת, אלא היא גם עשויה להעשיר את איסוף וניתוח הנתונים (Blee, 1988; Haynes, 2006).

בזכות הרפלקציה העצמית על העבודה הרגשית שחוויתי ועל נסיבות שהובילו אליה, העשרתי את הידע המחקרי שלי, את המחקר הנוכחי והתפתחתי כחוקרת. בהרצאה אציג את הרקע התיאורטי ביחס לנושא עבודה רגשית של החוקר/ת ואדגים איך הכללת רגשות יכולה לשמש כנתון וככלי מחקרי.

האתגר המתודולוגי בחקר וועדי עובדים

גדי נסים, אוניברסיטת תל-אביב

ניסיון לערוך מחקר אתנוגרפי על ועד עובדים במגזר הפרטי בישראל חושף עד כמה קשה להשליך את מסורת התצפית המשתתפת על שדות קונפליקטואלים מורכבים, ומדגים את חשיבות התאמת המתודולוגיה לתנאים הייחודיים של השדה.

מטרתי הייתה לבצע מחקר עומק על הקונפליקט המעמדי ועל העבודה המאורגנת. לשם כך החלטתי לבצע מחקר אתנוגרפי על וועד עובדים אחד. ברם, הסתבר לי כי עריכת מחקר מסוג זה נתקלת במספר קשיים: חברי הוועדים לא ששים להיחשף לאור מה שהם מזהים כאקלים ציבורי עוין; ההנהלות לא מעונינות שחוקר עם פרספקטיבה מעמדית יחקור את הפירמה; וועד העובדים אינו פועל לרוב באתר פיסי מוגדר וגם הפעילות הרשמית הסדירה בו מועטה יחסית; ולסיום, מצבי משבר וקונפליקט גלוי פורצים לרוב באופן ספונטני – ולכן האנתרופולוג עלול "לפספס את הרגע".

הפתרון התגבש תוך כדי ניסיונות הכניסה לשדה. במקום לחקור לעומק וועד עובדים אחד החלטתי ליצור קשר סימולטני עם מספר רב של ראשי וועדים ולהיאחז בכל מגע שהתאפשר עמם. התוצאה הייתה שעם מספר וועדים אכן נוצרו קשרי תצפיות, שהתמקדו בעיקר בישיבות, ואילו עם אחרים התקיים מפגש, אותו ניתן למקם על הרצף שבין תצפית לראיון. המפגש נועד במקור לשמש כגישה ראשונית לקראת יצירת קשר ארוך טווח, אך התפתחה בו דינאמיקה של שיחת עומק. שיחה זו כללה לרוב גם סיורים במקום העבודה, מפגש עם חברי וועד נוספים, מגע עם עובדים שנזקקו לטיפול הוועד וכדומה. האלמנטים הללו שברו את הסטריליות של הראיון והוסיפו למפגש ממד של תצפית.

ולסיום, השילוב של תצפית עם ראיון הצריכה פיתוח של מיומנויות תיעוד שיתאימו לסיטואציה ייחודית זו, וריבוי וגיוון הוועדים שחקרתי חייבו אותי לחשוב מחדש על אופן הכללת הנתונים.

גלגולו של מחקר: על הגמישות והשינויים שנדרשו במחקר אודות בחירתן של נשים ישראליות בשאלת שם המשפחה לאחר הנישואין

ד"ר מיכל רום, אוניברסיטת בר אילן

מחקר איכותני קונסטרוקטיביסטי אינו מתנהל בהכרח לפי היגיון ליניארי, אלא נדרשת בו גמישות במטרה לייצר תהליך מתמשך של הבהרה וחידוד (Lincoln & Guba, 1985). שאלות המחקר, אוכלוסיית המחקר, כלי המחקר והספרות הרלוונטית, כולם קשורים ותלויים זה בזה, והם עשויים לעבור שינויים הדדיים (Marshall & Rossman, 1989). בהרצאה זו ברצוני להדגים כיצד כל אלו התרחשו במחקר שערכתי על סוגיית שם-המשפחה של נשים לאחר הנישואין, ולהתעכב על חלק מהדילמות שהתעוררו בדרך הפתלתלה שנסללה למחקר ולי מתוך המפגש עם השדה.

תחילתו של המחקר בניסיון לברר כיצד בני זוג מגיעים להחלטה מה יהיה שם המשפחה שלהם לאחר הנישואין? והמשכו בשינויים דרמטיים שעברו על שאלת המחקר ואופן הגדרת האוכלוסייה. אלו נדרשו בשל מאפיינים ייחודיים שהתגלו לפרקטיקה הנדונה ולשדה המחקר, אשר נחשפו לראשונה בשלב מחקר הגישוש. זאת בעיקר משום שסוגיית שם-המשפחה של נשים לאחר הנישואין לא נבחנה כלל באופן אמפירי ושיטתי בישראל עד אותו זמן.

מבלי שתכננתי כך מראש, נאלצתי לבצע תהליך סינון ודגימה מורכב אותו ארצה לתאר בהרצאה. בסופו רואיינו במסגרת המחקר 42 נשים ישראליות יהודיות, חילוניות, הטרוסקסואליות, שנמצאו בנישואין ראשונים, וציינו כי סוגיית שם-המשפחה לאחר הנישואין הייתה מרכזית בעולמן בזמן שנישאו. נשים אלו נבחרו מתוך קבוצה של 564 נשים שענו על שאלוני סינון שהופצו ברשת האינטרנט. תשובותיהן חשפו כי אוכלוסיית המחקר בנויה מ-15 קטגוריות המורכבות משילובים שונים של בחירות ביחס לשמות המשפחה של כל בני המשפחה, כלומר שני בני-הזוג וצאצאיהם (במידה ויש כאלו). פיצול זה שהתגלה בשדה הוביל להתלבטות מכריעה גם ביחס לשיטת דגימת המרואיינות. כל אלו ועוד עיצבו את מערך המחקר בצורתו הסופית והשפיעו גם על הממצאים, כפי שיתואר בקצרה בחלקו האחרון של ההרצאה.

העני הוא לא אני: על הקשר שבין הדימוי של העוני והדיון בעוני

ד"ר מירב אהרון, המחלקה לארכיטקטורה בצלאל, המרכז לעירוניות ותרבות ים תיכונית, בת ים

הנה היא, אישה בבגדים מרופטים יושבת בחום כבד על ספסל בטון במרכז רובע. אני מרימה את המצלמה, אצבעי על ה"הדק". אני מורידה. אני לא מעזה. אני יודעת שהתמונה הזאת תהיה תמונה של הענייה. אני לא "לוקחת" את הצילום הזה.

בשנת 2002 התחלתי את עבודת השדה בעיר אשדוד. אשדוד היתה אז העיר השלישית בעונייה בישראל. הנה הזדמנות ללמוד על חווית העוני בישראל, חשבתי ופקדתי בתדירות רובעים שנשאו את עול העוני. אך עד מהרה נקלעתי למבוכה. במעבר מהנתון היבש לאתנוגרפיה המיוזעת, מצאתי את עצמי כלואה בתוך מבוך של סטריאוטיפים ודעות קדומות. אקדים את המאוחר ואומר - נכשלתי. למעשה, הצגה זו היא בבחינת ביקורת עצמית ועיסוק בשאלה מדוע גנתי את העיסוק בעוני ובעניים והעדפתי על פניהם (שוב) את "הלאומיות" ואת "האתניות"?

אטען כי החלטתי זו נבעה משיתוק מהסוג שהמחשבה הביקורתית מייצרת פעמים רבות אצל חוקרים, ודאי אלה העוסקים במחקרי שדה. מרכז הקושי טמון ב(אי) היכולת להעניק דימוי ודמות לקבוצה הנחקרת. המודעות הגוברת למשמעויות של ייצוגים ושל שפות שיח מכריחה את החוקרת לייצר שפות חדשות. אך עד ששפות חדשות מיוצרות נמצאת החוקרת בלימבו מחקרי.

במשך חודשים תיעדתי בתי תמחוי, שכונות של עוני, ארגונים של סעד עצמי – אך בחרתי לגנוז את החומרים. פחדתי. חשתי כי אין לי דרך לייצג ולהציג את החומרים האלה מבלי להיתפס כנלעגת. פחדתי מפני המשמעויות של הפרשנות שלי על הנחקרים ועל עצמי. פחדתי מהמילה עניים. עם המילה "עוני" יכולתי לחיות, אבל להגיד "ככה חיים עניים", או "אלה העניים" – לזה לא הייתי מסוגלת.

זימל לימד אותנו שהקטגוריה "עני" מסמנת את המרחק הרב ביותר מהסובייקט המגדיר. לנוכח השבר והמשבר של העשור האחרון באקדמיה הישראלית אשאל, האם העובדה שלא נותר לנו אלא להודות ש"העני הוא אני" פותחת אופציות חדשות למחקר?

מושב 42

חוקר בתוך עצמו הוא גר?

יו"ר:

פרופ' עינת פלד

”מחקר באזור המוכר” תהליך רפלקטיבי אישי ומקומו במחקר איכותני

נוזהה אלאסד אלהוזייל, אוני' בן גוריון והמכללה האקדמית ספיר

לבחור באזור המוכר כאתר המחקר לדוקטורט, נבע מתוך הרצון להכיר ולהתבונן מקרוב על מידת השפעת תהליכי השינוי, המתחוללים בחברה הבדואית, על חייהן של נשים משלושה דורות. שיערתי שבחירה זו תקל על כניסתי לאתר המחקר, תסייע לי ברכישת אימון המשתתפות ותקדם את מחקרי. עד שכבר בתחילת דרכי הבנתי שאני חלק בלתי נפרד מתהליך חקירה זה. כדרכו של מחקר איכותני עברתי תהליכים אישיים שצבעו לא במעט את האופן בו בחנתי את הנתונים והבנתי אותם אף שהייתי מודעת לכך וניסיתי ככל שיכולתי להתבונן בחייהן של הנשים שהשתתפו במחקר גם מנקודת מבטן הן.

המחקר על שלושה דורות של נשים בדואיות היה מלווה בחוויות ובהתרגשויות ובעיקר בתהליך של מודעות והפנמה למקומי בחברה הבדואית, בפרספקטיבה של שינויים שחלו בה במהלך שלושת הדורות אותם חקרתי. נשים משלושת הדורות חשפו בפני את עולמן המיוחד והמורכב, עולם בו כל אחת בחרה בדרך הייחודית לה להסתגל, לבטא הנאות וכעסים וללכת הלאה במציאות המורכבת של חייהן. עולמן היווה עבורי מראה לחיי ולעולמי שלי. כך למשל, בסיומו של הראיון הראשון שביצעתי לצורך המחקר עם אישה מהדור הראשון, אישה שחיה עוד בתקופת הנוודות, הופתעתי לגלות שלמרות תנאי החיים שלה היא הייתה משוחררת ממני ברבים מתחומי חייה. גילוי זה ערער את עולמי ומחשבותיי, עד שבמשך זמן רב הייתי עסוקה בארגון מחדש של תפישותי ללא יכולת לחזור באותה תקופה, אל שדה המחקר. ידיעה זו הלכה וקרמה עור וגידים עם התמשכות עבודת השדה ומפגשי עם נשות הדור השני והשלישי. בהרצאה אתייחס לתהליך הרפלקטיבי שעברתי, השפעת תהליך זה על המחקר ודילמת הנאמנות הכפולה שניצבה מולי, האם אהיה נאמנה למחקר או לנשים שבטחו בי וסיפרו לי את סיפור חייהן.

התהוותה של משפחה חד-מינית המתח בין השמרנות לחדשנות

אלון אורן, אוניברסיטת חיפה
פרופ' עדיטל בן-ארי, אוניברסיטת חיפה

המושג משפחה במובניו המסורתיים, הפך בעידן הפוסט מודרני למושג הכולל אופציות שונות של שיתוף בין מבוגרים למטרות חיי זוגיות וגידול ילדים. עם התפוררות התפיסות המונולטיות לגבי הגדרת "משפחה" כמבנה משפחתי הכולל גבר שאחראי על הפרנסה ואישה האמונה על משק הבית, נפתחו גבולותיה של ההגדרה. הופרדו מספר מאפיינים שיחדיו יצרו את הגדרת המשפחה. כך ניפרד הקשר בין הורות- נישואין-זוגיות-משק בית משותף וקרבת דם. בכך, נפתחה עבור נשים לסביות ובעקבותיהן עבור גברים הומוסקסואלים אפשרות לשילובים חדשניים בין מרכיבים מסורתיים בהגדרת המשפחה.

מחקר זה יבחן, יתאר וימשיג, באופן איכותני, את חווית המשפחה, כפי שהיא מתוארת על ידי בני זוג חד מיניים אשר בחרו לכוון יחד תא משפחתי עם ילדים, על רקע אקלים חברתי הטרור- נורמטיבי בישראל. כל זאת במטרה להבנות מסגרת תיאורטית שתעמיק את ההבנה המלאה לגבי תופעה זו.

שאלות המחקר נובעות מהתבוננות על התא המשפחתי החד-מיני במושגים שמספקות הפרספקטיבות התיאורטיות – הקווירית, המגדרית והמערכתית. שאלת המחקר המרכזית: מהי חווית המשפחה של נשים לסביות וגברים הומוסקסואלים - על היבטיה האישיים, הזוגיים, המשפחתיים והחברתיים. ובאיזה אופן היא מתהווה? הסוגיות המתודולוגיות שהעסיקו את החוקר בשלב זה של המחקר היו כדלקמן:

1. ההקשר החברתי המלווה את התופעה – מהו המקום אותו הוא תופס במחקר, האם המחקר מכוון לחקירתם של מבנים חברתיים או לחקירת החוויה האישית על מרכיביה השונים תוך התבוננות בהקשרם של המבנים החברתיים הצובעים את החוויה?
2. אוכלוסיית המחקר – אלו מודלים של הורות היא תכלול ומדוע? מה יהיה הקריטריון המרכזי שינחה את בחירתה? האם יש צורך בראיונות אישיים של שני בני הזוג או רק של אחד מהם? מהו השלב בו תסתיים הדגימה של האוכלוסייה?
3. החוקר ככלי המחקר – העובדה שהחוקר הקים בעצמו משפחה חד-מינית במודל של אימוץ – כיצד היא משפיעה על החוקר ועל מראייניו. באלו כלים / טכניקות על החוקר לנקוט כדי להתמודד עם סוגיה זו ועד כמה הוא יכול לשים כל זאת ב'סוגריים' (Bracketing). כיצד תשפיע ההכרות האישית שלו עם חלק ממראייניו?

בשלב זה של המחקר נערכו כ-20 ראיונות אישיים בקרב זוגות של נשים וגברים המייצגים שני ערוצי הורות - נשים בתרומת זרע וגברים מאמצים. בהצגה המוצעת יוצגו ממצאים ראשוניים של ניתוח הראיונות הללו.

רגע אחרי המלחמה: אולי תתריע שגם אני פגיע??!

ד"ר נחמי באום, ביה"ס לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן

ישראל מהווה מעבדת מחקר חיה לאיסוף נתונים על השפעתן של מלחמות על אוכלוסיות שונות. הידע שמתקבל בראיונות מחקר על השלכותיה של מלחמה מילולי, מפורט וקולותיו בהירים, וככזה הוא מקשה על החוקר להמשיך הלאה בדרכו. כשהמחקר עוסק במצב החרום שמלחמה מביאה עימה ונחשפות עדויות שיש בצידן תועלת מעשית ניצב החוקר בפני דילמה אתית/מוסרית/מקצועית. בהצגה זו אבחן את מחויבותי כחוקרת להתריע על מי שפגיע.

מלחמת "עופרת יצוקה" חשפה אנשי מקצוע למציאות שבה הם חשופים חשיפה כפולה לאיום הקאסמים כיחידים החיים ביחד עם משפחותיהם באזור המופגז וכאנשי מקצוע שמשימתם לסייע לאחרים במצב החרום. עדויות מראיונות מחקר שערכתי עם אנשי מקצועות טיפוליים – עובדים סוציאליים, מטפלים משפחתיים ופסיכותרפיסטים חושפות מציאות קשה. עדויות המרואיינים מלמדות על חוויות רגשיות קשות, על דילמות מקצועיות ואישיות בפניהן ניצבו אנשי המקצוע ועל התייחסות ארגונית וחברתית חסרה. כאשת מקצוע, עדויות אלה הציבו בפני דילמה באשר למידת מחויבותי כחוקרת. האם תפקידי להתריע על פגיעותם הייחודית של אנשי המקצוע? בהצגה זו אדון בדילמה על רקע ממצאים המלמדים על המורכבות עמה מתמודדים אנשי מקצועות הטיפול במצבים של חרום בעת מלחמה.

מושב 43

מחקר פמיניסטי: שפה פוליטית ועשייה חברתית

יו"ר:

ד"ר מיה לביא-אגיא

בין מחקר איכותני ומחקר מגדרי: ניתוח רפלקסיבי של שני מחקרים מחקר/נקודת מבט החוקר

ד"ר חיים נוי, מכללת ספיר

בהרצאה זו אבחן בצורה רפלקסיבית והשוואתית את הגישה האיכותנית ואת הגישה המגדרית למחקר במדעי החברה, כפי שגישות אלה עולות בשני מחקרים אשר ערכתי. שני המחקרים מבטאים גישה מופעית (פרפורמטיבית) לשפה ולשיח, ולתפקיד שהשפה ממלאים ביצירת משמעויות ובכינון זהויות במרחב החברתי-תרבותי בישראל. בשניהם, גישת המוצא שלי הייתה איכותניות (נרטיבית-מופעית), ובשניהם עברתי בהדרגה לחשוב ולהמשיג את חומרי המחקר גם מתוך רגישויות ותובנות מגדריות. המחקר הראשון בו אדון הוא מחקר נרטיבי על תרמילאים ותרמילאיות ישראלים (Noy, 2007), אשר התבסס על ראיונות עומק עם תרמילאיות ותרמילאים ששבו זה מקרוב מטויל ממושך. המחקר השני עסק בטקסטים (שפה כתובה) ובמעמד הסמיוטי שיש לטקסטים ולכתיבה בהקשר טקסי (הנצחתי-לאומי) (Noy, 2008). זאת באמצעות תצפיות וניתוח סמיוטי שערכתי על ספר מבקרים באתר הנצחה לאומי בירושלים ("גבעת התחמושת"). בהרצאה ברצוני לבחון בצורה רפלקסיבית את היחסים בין המחקר האיכותני והמגדרי-פמיניסטי, כפי שהם עולים מתוך המחקרים המוזכרים. הבחינה השוואתית תעמוד על נקודות המגע בין הגישות האיכותניות והגישות הפמיניסטיות, על ההבדלים והמתחים ביניהן, ועל הייחוד של כל אחת מהן כפי שאני חוויתי אותו כחוקר.

כתיבת ספר כעבודת שטח? תהליך האדפטציה התרבותית של הספר Our Bodies Ourselves לישראל

טל תמיר, עורכת ראשית של הספר "נשים לגופן"

כמי ששותפה לייסוד הפרוייקט ולעבודה על המהדורה העברית של הספר " Our Bodies"Ourselves במשך 4 השנים האחרונות, אבחן את היחסים הייחודיים בעבודתנו בין תיאוריה לשטח, ואת השינוי המתבקש באופני החשיבה והכתיבה בספר עצמו. ההתאמה התרבותית של הספר לחברה בישראל נוצרה בתהליך צוותאי, ממושך, המהווה דיאלוג בין מה שקרוי "שטח" לבין מה שמוגדר "כתיאוריה". כך, גילויים ותובנות מהשטח מובילות בתורן לשינוי החשיבה על הפרק, והן מרחיבות/מצמצמות את טווחי העיסוק והנגיעה של הפרק וחוזר חלילה. אחד ההיבטים של הדיאלקטיקה הזו קשור בשפה בה כתוב הספר ובניסיונותינו הרבים להנגיש את השפה לקהל היעד קורא העברית בישראל. כך שאם ניתן לומר ב"אקדמית" שאעסוק ב"משמעות המחקר הפרשני בכינון הסובייקט החוקר והסובייקט הנחקר", הרי שב"חברתית" אומר שאתמקד בדיאלוג ובהפרייה ההדדית המאפשרים ומייצרים שינוי חברתי. ומנגד, האם כתיבה יכולה להיות מוגדרת כעבודת שטח? כצפוי, גם כאן אינני נושאת בשורה אלא אבקש לשתף בלבטים, בתובנות ובאתגרים שאנו חוות בעת יצירת הספר.

השלכות מתודולוגיות של תפיסת המחקר כפעולה פוליטית

ד"ר מיה לביא-אג'אי, המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, ומכון גרטנר לחקר אפידמיולוגיה ומדיניות בריאות

הפרדיגמה האיכותנית/ פרשנית מניחה כי אין מציאות או אמת אחת אותה המחקר צריך לגלות או לחשוף. מחקר הוא חלק בלתי נפרד מיצירת הידע עצמו-- אנחנו לא מגלים את הידע אלא מבנים ומייצרים אותו. בהרצאה זאת אטען כי מכאן כל מחקר הוא פעולה פוליטית כיוון שהמחקר מייצר ייצוג מסוים של העולם. ייצוג זה יכול להתנגד למערכות הידע הקיימות או להנציחן, ובכך לחזק או להחליש יחסי כוחות קיימים.

אם כך, כחוקרת פמיניסטית המטרה העיקרית שלי היא לייצר שיח אלטרנטיבי ביקורתי אשר מאפשר ל(א)נשים מרחב פעולה רחב יותר, שיח המתנגד ליחסי הכוחות הפטריארכאליים ומודע ליחסי הכוח-ידע במרחב המחקרי.

המיקוד של המחקר הפמיניסטי בשאלות הקשורות בתפקיד הכוח ביצירת ידע, מחייב בעיניי התנגדות לגישה האקדמית המסתגרת בתוך עצמה. מיקוד זה מחייב מחקר מגישה המשתפת ביצירת הידע ובהצגתו, אשר יוצאת כנגד הדיכוטומיה של חוקרת/נחקרות ותופסת את המחקר כעשייה חברתית משותפת. אני אציג רעיונות אלו בהקשר של מחקר פעולה משתף עם נערות צעירות בתחום הבריאות המינית אותו ערכתי באנגליה. מחקר זה היה יוזמה של ארגון חברתי למען נשים צעירות. בהרצאה אשים דגש על שאלות של יחסי כוח-ידע אשר עלו במחקר, ואראה כיצד המחקר ניסה להתנגד ליחסי כוח הירארכיים של ארגוני נשים ושל האקדמיה עצמה.

על חוכמת הקבוצה: קוראות יחפות מפרשות שיר

לילך ניישטט, בית הספר למדעי התרבות, אוניברסיטת תל אביב

מה יכול מחקר הספרות להרוויח מדיונים של קבוצת קוראות "יחפות", שאינן פרשניות מקצועיות? אילו יחסים הדדיים נרקמים בתהליך הפרשנות בין הטקסט הספרותי-הקאנוני לבין הטקסט הפרשני-החולף? איך הם מאירים זה את זה?

בהרצאה, המבוססת על עבודת הדוקטור שלי (ניישטט 2010), תוצג אתנוגרפיה של קריאה שערכה קבוצת קוראות ישראליות בקיץ 2006. הקבוצה פירשה תרגום שיר סיפורי מן הרומנטיקה האנגלית ("קריסטבל" לס.ט. קולרידג')³ במסגרת סדנת קריאה פופולרית, במהלך שנים-עשר מפגשים שבועיים.

בהשוואה בין ממצאי הקבוצה הישראלית לבין הפרשנות לה זכה השיר מחוקרי ספרות מקצועיים מאז פרסומו, עולה כי הקבוצה הגיעה לתובנות דומות לאלה של הפרשנים המקצועיים, ובמובנים מסוימים אף הרחיקה לכת מהם. בעוד שכל אחד מן הפרשנים המקצועיים פענח את השיר בהסתמך על הקשרים רחבים של ידע היסטורי, לשוני וספרותי, קבוצת הקוראות הבלתי-מקצועיות פירשה טקסט זה לה --לשונית, תקופתית ותרבותית, ונשענה בעיקר על ידע סובייקטיבי ועל התבוננות עצמית וקבוצתית. דווקא ההיצמדות לפרשנות האישית בקבוצה פרצה את המאפיינים האישיים והעמידה לבחינה את המרחק בין הטקסט לבין הקוראות, בין הקבוצה לבין הפרט.

תהליך הפרשנות יוצג באמצעות "סיפורי קריאה", מושג שפיתחתי מתוך קישור בין תיאוריות במחקר הספרות ובמחקר הסוציולוגי-תרבותי, אשר מייצג נרטיב הנבנה במהלך השיחה הפרשנית בקבוצה. סיפורי הקריאה האישיים מתוארים דרך מוקדי העניין, הקשיים ודרכי ההתמודדות בהם נקטה כל אחת מן המשתתפות. הם נשזרים יחד לסיפור קריאה קבוצתי, שהוא תוצר של שלל גורמים באירוע הפרשני: נסיבות המפגש, הרכב המשתתפות, התפקיד שמילאו בקבוצה והדינמיקה הפרשנית שהתפתחה בקבוצה.

שיטת "האינטראקציוניזם הפרשני" של דנזין (2001) שימשה במחקר על מנת לחשוף את מבנה האירוע הפרשני. באמצעות ניתוח "אפיפניות" בשיח הקבוצתי אותרו נקודות מפנה שנחו על ידי הקוראות ו/או הקבוצה כפריצות דרך. בהרצאה יתוארו מאפייני השיח בסדנת הקריאה, השתקפות תימות מן השיר וההיסטוריה הפרשנית שלו בשיח הקבוצתי, ותפיסת הפרשנות המשותפת כתשתית לפעולה חברתית (לונג 2004), דרך שתי נקודות מפנה אפיפניות בקבוצה.

מושב 44
סיפורי חיים

יו"ר:
ד"ר גיולה צייטין

סיפורי חיים ומבט על תפיסת עולם של מנהלות בבתי-ספר אולטרא-דתיים בתקופתנו

ד"ר מירה קרניאלי, מכללת אורנים

הקבוצות האולטרא-דתיות הן מיעוט בחברה הישראלית, שומרות בקנאות על אורח חיים בהתאם לעקרונות ומצוות הדת ובין השאר מפעילות מערכת חינוך עצמאית. אף כי ניהול בתי-ספר, גישות ניהול ודפוסי עבודת מנהלים/ות נחקרו רבות מועט המידע אודות נשים מנהלות בבתי ספר בחברה האולטרא-דתית.

המחקר הנוכחי בוחן את דפוסי הניהול וגישתן החינוכית של דבורה וסיסטר רנה, מנהלות בתי-ספר פרטיים-עצמאיים, אולטרא-דתיים, כמערכות ייחודיות ובזיקה למערכת החינוך הכללית. דבורה, מנהלת תיכון חרדי יהודי לבנות במרכז הארץ, וסיסטר רנה, מנהלת בית-ספר קתולי השייך למסדר הפרנציסקאני, בכפר ערבי שאוכלוסייתו ברובה מוסלמית.

המחקר בוצע בפרדיגמה האיכותנית בהתבסס על ניתוח ראיונות עומק שהתמקדו בסיפור חייהן (life story). כל מנהלת רואינה בנפרד מספר פעמים ולאחר שכל סיפור עובד בשלמותו והיה קוהרנטי התבצעה ההשוואה בין השתיים. העבודה הנוכחית מדגימה כיצד סיפורי חיים של נציגות של אוכלוסיות ייחודיות, מהווים אמצעים ללמידה, הבנה והשוואה בין דפוסי ניהול והתנהלות. נמצא כי עולמה של דבורה הוא פרי החינוך של החברה והקהילה אליה נולדה ובה היא חיה. עולמה של סיסטר רנה נבנה מהחלטה שקראה תיגר על עולמה הקודם כילדה למשפחה חילונית וחיפוש משמעות שלא קיבלה בסביבתה הטבעית. סיסטר רנה, לטענתה, מצאה משמעות זו בדת, ועתה היא מקדישה את חייה להעניק משמעות זו גם לתלמידיה.

למרות נקודות המוצא השונות, ההבדלים בדת ובאורחות החיים מתברר כי קיים דמיון רב בין שתי המנהלות: ערכי הדת כבסיס לחיים החברתיים; חשיבות הריסון העצמי; הקפדה על נורמות וערכים; הדת ותכתיביה קודמים לרווחת היחיד ורצונותיו; דרישה מחמירה מהמורים והתלמידים לצייתנות לסמכות הבכירה ולמנהיגות הדתית, דטרמיניזם, הנוגד את חופש הבחירה. אף כי שתי המנהלות משתייכות לזרמים מסוגרים עם התנהלות ייחודית, דרכן המקצועית והאנושית מאפשרת לאמץ דפוסי ניהול החוצים מגדר, דת או תרבות העשויים לסייע לכל מנהלת/ת במיוחד בתקופה נוכחית בה האלימות, העמימות וחוסר ההקשבה בולטים.

My heart is in Israel, my home is in America

Julia Chaitin, Ph.D. Sapir Academic College

This paper will explore how Jewish-Israeli émigrés understand their sense of collective identity and belonging. I will present examples from life story interviews undertaken with adult men and women who immigrated to the United States beginning in the mid 1970s and decided to make their lives there. Analyses of the interviews show that while different individuals hold various understandings of what it means to be 'Jewish-Israeli', one overarching theme is their emotional tie to Israel, despite the many years of living in America. The presentation will touch on issues that are central to the interviews, such as: the value of collectivism versus personal identity development; physical and personal security; the role of family in Jewish-Israeli identity construction; and the emotions that shape the construction of this identity. I will conclude with some new theoretical understandings concerning the construction of Jewish-Israeli identity among émigrés to the United States.

היבטים של זהות מקצועית ושל התפתחות מקצועית בסיפוריהם של מחנכי כיתות

ד"ר ורדה צימרמן מכללת גבעת וושינגטון, משרד החינוך, אוניברסיטת בן-גוריון

במושב זה אציג כיצד ניתן לחלץ רכיבים של זהות מקצועית לצד רכיבים של התפתחות מקצועית מתוך סיפורי החיים של מחנכי כיתות. לטענתי, החוקר המצליח לחלץ במחקרו היבטים של זהות מקצועית לצד היבטים של התפתחות מקצועית, יוכל לתרום להבנה מעמיקה של חייהם המקצועיים הכוללים של אנשי החינוך.

מטרת חקר המקרה בראשיתו הייתה לבחון כיצד קבוצת מחנכי כיתות בעל – יסודי ממשיגים, מסבירים ומסרטטים את התפתחותם המקצועית על פני טווח החיים המקצועי השלם שלהם. אולם, כמקובל לא פעם במהלך התפתחותם הפתלתלה של מחקרים איכותניים, במחקר צצו ועלו נתונים שלא נצפו מראש, והם שהכתיבו את שאלת השאלה הנוספת בחקר מקרה זה: "כיצד מחנכי כיתות בעל יסודי ממשיגים, מתארים ומפרשים את זהותם המקצועית על פני טווח החיים המקצועיים המלא שלהם?". וכך, שתי שאלות עמדו במרכזם של שלושת מעגלי המחקר שהלכו וצמחו.

במסגרת הפרדיגמה האיכותנית נבחרה מתודולוגית 'חקר מקרים מרובים' (multiple case study), (Yin, 1994). חקר המקרה שימש בו זמנית כ'יחידת הניתוח' (Stake, 1995), כיתהליך המחקרי (Yin, 1994) וכ'יתוצר הסופי' של המחקר. כ'יחידת הניתוח, חקר המקרה הנדון נערך במסגרת גבולות "הגימנסיה" – תיכון בזרם הממלכתי – הממוקם במרכז הארץ. ב"לב של חקר המקרה" (Miles & Huberman, 1994), עמדה קבוצת מחנכי הכיתות שנמצאו במסגרת גבולות "הגימנסיה".

חקר המקרה הוביל לחשיפת שלושה נתיבים אפשריים של התפתחות מקצועית של המחנכים לצד מיפוי ששה רכיבים של ה'אני מקצועי' של המחנכים. השילוב בין שתי קטגוריות הממצאים אפשר להבנות מחדש את סיפור חייהם העשירים והמורכבים של מחנכי הכיתות. בתום ההדגמה של מהלך חקר המקרה הנדון וממצאיו, אצביע על כיווני מחקר נוספים הן מבחינת תחום התוכן של המחקרים בחינוך והן מבחינת השיטה המתודולוגית.

מושב 45
המפגש עם השדה

יו"ר:

פרופ' דורית רואר-סטריאר

'את לא אנתרופולוגית מספיק': אתגור ההגמוניה של עבודת שדה במחקר אנתרופולוגי

נועה לויכטר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הנושא בו עסקה עבודת התזה שלי הינו פניותיהם של יהודים אזרחי ותושבי ישראל, לקבלת אזרחות נוספת מארץ המוצא של אבותיהם. או, כפי שנהוג יותר לכנות אותן, "הוצאת דרכונים אירופאיים". הבחירה בנושא זה לוותה בקשיים רבים. באופן מסורתי, נרתעה הדיסציפלינה האנתרופולוגית מהפניית מבט מחקרי אל נושאים כגון מדינה או אזרחות, והותירה אותן לתחומי מדעי המדינה והסוציולוגיה. בין היתר, כרוכה הימנעות זו בעליונות הברורה שמייחסים אנתרופולוגים לעבודת שדה. היות ומוקדה המחקרי של העבודה היה בפרקטיקה אינדיווידואלית ובמידה רבה 'בלתי נראית', שדה המחקר שלי לא היה שדה אנתרופולוגי קלאסי, המתחם בשטח גיאוגרפי מסוים והסוגר על קבוצה חברתית או תרבותית מסוימת, אלא שדה שהרכבתי לעצמי תוך כדי עבודת המחקר במהלך ליווי פעילותם של האנשים אותם חקרתי. לפיכך, עיקרו של המחקר היה בקיומם של ראיונות פתוחים, ניתוח טקסטים ומעקב אחר זירות חלופיות בהן עלו שיחי מדינה ואזרחות בישראל. עקב כך, ספגתי ביקורת רבה על שעבודתי אינה אנתרופולוגית דיה. בהרצאה זו אציע כי לא היה ראוי לוותר על מחקר זה וכי זו הייתה הדרך הנכונה, גם אם המורכבת יותר לחקור נושא זה. אין בכוונתי לטעון כי המתודות האתנוגרפיות המסורתיות אינן רלוונטיות. עם זאת, ברצוני להציע כי רק משום שטמון קושי בהפנייתן כלפי הנושאים העומדים בלבו של מחקר זה, אין פירושו שעל האנתרופולוגיה להימנע ממחקר המעמידם במרכז. אמנם, עבודתי האתנוגרפית אינה מלאה או שלמה אלא קטועה. אבל, קטיעות זאת נותנת לה גם נפח וגוון אחרים, כיוון והיא מאפשרת מבט מזוויות שונות ומקומות שונים ואיפשרה לי ליצור תמונה קוהרנטית ומייצגת של הנושא העומד במרכז מחקרי.

המחקר האיכותני – הזמנה למפגש בינתרבותי בקונטקסט של קונפליקט פוליטי

פרופ' דורית רואר סטריאר, האוניברסיטה העברית ירושלים
ד"ר נאדירה שלהוב קבורקיאן, האוניברסיטה העברית ירושלים

בספרות על מחקר איכותני בינתרבותי קיים דיון לגבי יתרונות וחסרונות שבחוקר קבוצות על ידי חוקר השייך לתרבות הנחקרת מול חוקר חיצוני לה (הגישה האמית האתית). אולם יש מעט מאוד התייחסות לאתגרים העומדים בפני קבוצות מחקר בהן הגישות האלה משולבות ועוד פחות התייחסות למחקר מסוג זה הנערך בקונטקסט של קונפליקט פוליטי. ההצגה תתמקד באתגרים של מפגש חוקרים העוסקים בחקר הריסת בתים בארץ. החוקרות וקבוצה של מסטרנטים ודוקטורנטים יהודים ופלשתינאים ערכו במשך 4 שנים מחקרים על קבוצות שונות בישראל שבתיהם נהרסו (משפחות מגוש קטיף, תושבי מזרח ירושלים, יהודים וערבים שבתיהם נהרסו במלחמת לבנון וכפרים בלתי מוכרים במגזר הבדואי) חברי קבוצת המחקר רואינו על ידי חוקרת מגרמניה לגבי המוטיבציה לערוך את המחקרים , תרומת מפגשי החוקרים וחוויותיהם בקבוצת מחקר דו-לאומית העוסקת בנושאים טעונים מבחינה פוליטית וחברתית. ההצגה תתמקד ב:

א . מערך המחקר האיכותני המשלב אלמנטים של העצמה ותמיכה לחוקרים ולמשתתפי המחקר
ב . סוגיות המפגש הטעון הן ברמת המפגש בין החוקרים לשדה והן ברמת המפגש בין החוקרים לבין עצמם.

חוקר ומשתתפים "לוקחים זה את זה" ב"סביבה נרטיבית" - ניווט בין פרדיגמות

ד"ר יפעת אשרת-פינק, אוניברסיטת חיפה, מכללת אורנים

"מעבר טירונים מהכשרה להוראה בסביבה נרטיבית" – מחקר שמטרתו לתאר את התהליך הרפלקטיבי שחווים טירונים בעת המעבר משלב ההכשרה לשלב ההוראה ולהצביע על ההשפעות ההדדיות בין החשיבה הרפלקטיבית לבין תקופת המעבר. סביבת המחקר הושתתה על טריאנגולציה (צבר-בן יהושע, 1990 ; שקדי, 2003) של מספר כלים נרטיביים: יומנים, שיחות אישיות, דיונים קבוצתיים וכתבת ביוגרפיות אישיות. ההצלבה ביניהם שימשה כמעין גביש תלת ממדי (Richardson, 1997), לתיאור תופעת המעבר והרפלקטיביות של הטירונים מזוויות שונות ואיפשרה יצירת מציאות מחקרית חדשה וחלוצית המכונה – "סביבה נרטיבית" (אשרת פינק, 2008). מחקר זה לווה בכתבת יומן אישי שלי כחוקרת ומקטעים ממנו המשקפים את התהליכים הרפלקטיביים שחוויתי כמנחה וכחוקרת שובצו בנרטיב המחקרי הסופי.

בהרצאה זו אבקש להציג את הסביבה הנרטיבית כמסגרת קונספטואלית ומעשית חדשה המטפחת רפלקסיה של טירונים ואת ארבעת מאפייניה: (1) התנאים האובייקטיביים והפנימיים להתפתחות רפלקסיה בסיטואציות חינוכיות; (2) שילוב של מספר מסגרות למידה המקדמות תהליכי חקירה וחשיבה עצמיים וקבוצתיים בו-זמנית; (3) יחסי שיתוף בין החוקר והמשתתפים במחקר הנרטיבי; (4) תפקידם של כלים נרטיביים לתיווך נופי הידע הפרופסיונלים. כמו כן, אבקש לתאר את שלושת המאפיינים של סביבה זו כפרדיגמה מחקרית: (1) ייצור ועיצוב השפה המחקרית של החוקר והמשתתפים; (2) יצירת הזדמנויות לניווט בין הפרדיגמות מבחינת העמדה הפרשנית של החוקר והמשתתפים; (3) תרומתה להתפתחות הרפלקטיבית שלי כחוקרת.

הסביבה הנרטיבית שנבנתה במחקר, היוותה חוויה מכוננת ביחסים בין החוקר והמשתתפים, סייעה בעיצוב תפיסות חינוכיות של הטירונים והשפיעה באופן מעשי על התהליך הפרשני שלי כחוקרת. "חוקר ומשתתפים לוקחים זה את זה", הינה המטפורה שנועדה לתאר פרדיגמה זו, היא תלווה את ההרצאה ותפורש לאורכה.

מושב 46

מחקר פעולה בשירות המחקר, הארגון, החוקר ומה שביניהם

יו"ר:

ד"ר חיה בנדק וד"ר איתי בארי

סיפורים אישיים וארגוניים על הבראת רשות מקומית במשבר כגורם מעצים: השפעות על המודל תיאורטי, הארגון, המנהל והחוקר

ד"ר חיה בנדק, משרד הפנים

ד"ר איתי בארי, אוניברסיטת חיפה

במהלך שנת 2009 הונחה התשתית לעריכת מחקר פעולה ברשויות מקומיות בישראל המתמודדות עם משבר תפעולי וכלכלי. היוזמה למחקר היא פרי שיתוף פעולה בין מפעם גליל מערבי- מרכז לפיתוח והדרכת מנהלים ועובדים בשלטון המקומי וביוזמת המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית באוניברסיטת חיפה.

תשתית המחקר כללה התערבות, פגישות וראיונות עם נבחר ציבור ומנהלים בכירים ברשויות מקומיות שחוו משבר עמוק. חלק מן הרשויות המקומיות ובכריהן הוכרו ככאלו שהובילו תהליך הבראה מוצלח. רשויות מקומיות שנדגמו נתפסו כחקרי מקרה אינסטרומנטליים (Stake, 1988; 2000).

מטרת המחקר הינה כפולה. ראשית, החוקרים מבקשים לתקף ולהשביח מודל תיאורטי המתאר ומבחין בין השלבים בקריסתו והבראתו של ארגון ציבורי וכן את האסטרטגיות הניהוליות להבראה הנחוצות להובלת הארגון בשלבים אלו. מקור המודל ופיתוחו נגזר מן הניסיון שנצבר במגזר הפרטי (McKiernan, 2003) ונעשה בו שימוש בעבר במחקר ברשויות מקומיות באנגליה (Beer, 2009).

המטרה השנייה, אשר התפתחה בשלב ההתערבות, הייתה להעצים ולהנחיל למקבלי החלטות ברמה הלאומית, נבחר ציבור מקומיים, מנהלים בשלטון המקומי ואחרים שפה חדשה, תפיסות וכלים לטיפול ברשויות מקומיות המתמודדות עם משבר. זאת, בעזרת צוות מומחים וחוקרים. תהליך זה נוהל על ידי מפעם גליל מערבי, מפעם המתמחה בנושא זה.

החשיפה, עיבוד וניתוח הסיפורים, הניסיון והידע של בעלי תפקידים שונים ברשויות מקומיות הובילו את החוקרים לשתי תובנות מרכזיות. הראשונה, סיפורים אישיים וארגוניים מחזקים את מודל התיאורטי ומעניקים לו משנה תוקף וכן נופך חי, אמין וקוהרנטי בקרב המשתמשים בו בתהליכי שינוי ארגוניים.

השניה, למחקר פעולה, ככלי המחקר, עוצמה רבה ויכולת השפעה על מובילי המחקר, החוקרים והמנהלים, באופן מקצועי ואישי. תפיסת התפקיד שלהם והאני המקצועי שלהם בחברה ככלל ובמקום עבודתם בפרט התחדדה. יתרה מכך, כלי המחקר חיזק ואשרר את הביטחון שלהם במודל, וביכולתם להנחילו ולהפיצו ככלי עבודה בקרב רשויות המתמודדות עם משבר.

לפיכך, עקרונות הכלי כמשתף, כמחזק למידה, כמכוון לפעולה, וכמוביל לטרנספורמציה בקרב היחיד בארגון, מציבה אותו ככלי נוסף בסל הכלים היישומיים של הובלת שינוי בארגון (Lewin, 1946; Adelman, 1993; Wisker, 2001).

התפתחות ביה"ס מארגון מלמד לארגון לומד: יעוץ תהליכי בארגון

ד"ר תמר זהר הראל, המרכז למחקר ופיתוח אזורי, שומרון ובקעת הירדן, משרד המדע
ד"ר רויטל היימן, המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין, ירושלים
גב' דליה רובין, מנהלת ביה"ס ממלכתי דתי על אזורי יקר
מר יוחאי דמרי, מנהל מחלקת החינוך מועצה אזורית יהודה ושומרון

בהרצאה זו נתאר תהליכי שינוי והתפתחות מארגון מלמד לארגון לומד בביה"ס יסודי על אזורי במרכז הארץ בתקופה של שלש שנים. בראשית התהליך הארגון ראה את ייעודו הבלעדי ללמד תלמידים ובמהלך התהליך התפתח לארגון לומד בו גם סגל ביה"ס נמצא בתהליך מתמיד של למידה שהינה הכרחית לשם שיפור ההוראה, הלמידה וההתפתחות האישית של התלמידים והמורים.

תהליך התערבות מבוסס על התיאוריה המערכתית (Miller 1978; von Bertalanffy 1955) ויעוץ תהליכי (Process Consultation) (Schein, 1998) המבוסס על גישת מחקר הפעולה. מטרת ההצגה הנה להדגים את תהליך הלמידה בארגון ותרומתו לפיתוח מיומנויות רפלקטיביות ומנגנונים לבקרה עצמית של הפרטים, הקבוצות והארגון כמערכת. כתוצאה מכך השתנו דפוסי קשר בין אישי ותקשורת, התנהלות ארגונית וניהול עצמי בתוך חדר המורים. לדוגמה, תהליך הלמידה הארגונית הוביל לשינוי מיקוד הדילמות בראשית הדרך בתפקוד התלמידים למיקודן בתפקוד המקצועי של המורים, בעבודתם עם התלמידים ובינם לבין עצמם. התגבשו קבוצות עבודה חדשות סביב מטרות מקצועיות משותפות להנהלה ולסגל לשם קידום הארגון ברמה מקצועית ובין אישית. הלמידה המשותפת הביאה לשינויי חברתי בחדר המורים (יוזגם בהרצאה נפרדת ד"ר רויטל היימן וד"ר תמר זהר הראל). תהליך זה אפשר שיח שאופיין בפתיחות לסביבה, למידה חדשה המבוססת על ההתנסות, מעורבות, אחריות, שיתוף פעולה בין אנשי הסגל ומחויבות להמשכיות שהנם חלק בלתי נפרד מהתרבות הארגונית בארגון לומד עפ"י סנגיה (Senge, 2006). ההבדל בין בתי ספר רגילים ובתי ספר מצוינים מתמקד פחות בתכנית הלימודים ושיטות ההוראה עפ"י לנגר (Langer, 2004) ומדגיש את הדרך בה חיי ביה"ס מנוהלים, המורים מעודכנים ארגונית ומקצועית, כיצד הכיתה נחוות כסביבה ודרכי הלמידה בה. התהליך המתואר למעלה, הגדיל את החוסן הארגוני ויכולת הקיימות שלו. בתקופה המתוארת בית הספר כארגון עמד בפני אתגרים רבים כדוגמת יוזמה לפתיחה של בתי ספר מתחרים, הגדלה משמעותית של מספר התלמידים, הרחבה של סגל המורים ושינויים ארגוניים המתחייבים מכך. תהליך הלמידה הארגונית בא לידי ביטוי בהתמודדות הסגל והנהלת בית הספר עם האתגרים החיצוניים והשינויים המבניים תוך יישום הידע והמיומנויות שנצברו בארגון. מציאות משתנה זו נחוותה ע"י הצוות והנהלה כהזדמנות לצמיחה כפי שבאו לידי ביטוי בהגדרת מבנה ארגוני חדש, נהלים לקליטת סגל חדש וגיבוש קבוצות עבודה חדשות להתמודדות עם המציאות הארגונית החדשה בשנת הלימודים תש"ע. מהלך זה מצביע על שיפור במדדים רבים הקשורים ליכולת הקיימות של הארגון במציאות משתנה לאורך זמן בגין התפתחותו לארגון לומד.

”אתן לא יודעות מה עשיתן לי...”

יחסי הגומלין שבין מחקר פעולה בארגון לומד לבין צמיחה והתפתחות אישית של הפרט

דר' רויטל היימן, המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין ירושלים
דר' תמר זהר הראל, משרד המדע

כפי שנמצא במחקרן של פישר והיימן (2008), הדרך למצויינות בבית הספר עוברת, בין היתר, ביכולת של הארגון לטפל במשברים בתוך הארגון בהובלה של המנהל את התהליך באומץ לב. הצגה זו תעסוק בשלושה תיאורי מקרים (case-studies) המדגימים שינוי ארגוני שמשפיע על יחסי האנוש והמבנה החברתי – מקצועי בחדר המורים ועל הפרט בתוך הקהילה של בית ספר. תהליך הלמידה הארגונית התבסס על דילמות הקשורות להתפתחות ארגונית כמוצג בהרצאתה של ד"ר תמר זהר-הראל. בעת הגדרת הדילמות בשלבים השונים של העבודה, נחשפו קשיים מוסתרים שנגעו ביחסים בין אישיים בלתי תקינים בחדר המורים, וזאת על אף מאמצי ההנהלה להקדיש חלק ניכר מפעילות בית הספר לגיבוש חברתי בין המורים. הטיפול בדילמות הארגוניות אפשר צמיחה אישית של אנשי הסגל. חוסר שביעות רצון מקצועי ופוטנציאל בלתי ממוצה של מורים, אפשר להגדיר מחדש תפקידים וליצר הזדמנויות לביטוי מקצועי ובין אישי. שינוי זה השפיע לטובה על תחושת השייכות ועל הנכונות למעורבות ולשיתוף פעולה. שלש הדוגמאות מייצגות מקרים של מורים שהיו בין הנמנעים ממעורבות, מתנגדים או שוליים והתאפיינו בחוסר מוטיבציה לשיתוף פעולה. במרוצת התהליך מורים אלה הצטרפו למנהיגות הבית ספרית בהובלה של תהליכים משמעותיים. אחת המורות הללו התוודתה במשפט המצוטט בכותרת בצינה כי החוויה שלה בתהליך הארגוני אפשר לה להיחלץ ממעגל הקסמים של מרמור שנכלאה בו בשנים האחרונות מבלי יכולת לפרוץ. לאחר הגדרה מחדש של תפקידה בבית הספר, הפכה להיות כח מרכזי מוביל ומהווה דוגמה למימוש פוטנציאל מצמיח מוטיבציה, מעורבות, שיתוף פעולה ויכולת הנעה של מורים אחרים לעשייה משותפת. תהליכים התפתחותיים אלה היוו מעגלי משוב שהשפיעו על המבנה הארגוני והחברתי בארגון.

נהלים שמסדירים את חיי היום יום בבית הספר מיסודו דפוסי קשר, התקשורת ותמיכה הדדית בין מורים ובעלי תפקידים. חדר המורים כיום מאופיין באווירה של הערכה, פתיחות לידע, בהירות בציפיות, אכפתיות, סדר וארגון, מעורבות, שותפות, שיתוף פעולה ומודעות לצורך בהמשכיות. להנהלה ולסגל המורים יעדים משותפים אליהם חותרים יחדיו. אפיונים אלו עולים בקנה אחד עם הפרופיל של קהילות הלומדים כפי שהגדירה קייני (2002).

הכלים שנרכשו ע"י המנהיגות של בית הספר מאפשרים המשך פעילות עצמאית של הצמחה קהילה לומדת בעלת חוסן שהינה ברת קיימא. כך הארגון יוכל להמשיך את צמיחתו גם לאחר סיום הייעוץ התהליכי (Process Consultation; Schein, 1998).

בד בבד למהלך ההתערבות בארגון, התפתחו גם לבטים אתיים ומתודולוגיים אצל היועצות המלוות. מחד, כובד האחריות והשאיפה לקדם מהלכים מפתים להתערבות ישירה של היועצות בעבודת הארגון והקבוצות, מאידך, רציונל ההצמחה העצמאי שעומד בבסיס תפיסת העבודה של מחקר הפעולה מכתוב התערבות מוגבלת באמצעות הדרכה של בעלי התפקידים על מנת שאלה יגיעו בעצמם לדרכי הפעולה מועדפות. המתח הזה מהווה בן לוויה שצריך בעצמו להיות ניזון מהצלחות לאורך הדרך ומתיאוריות פעולה מזינות.

מושב 47

מחקר איכותני ותרפיה במוזיקה

יו"ר:

ד"ר נחמה יהודה

מקומה של המוסיקה ככלי להתמודדות בקרב ניצולים בזמן השואה ואחריה

עטרה פִּיֶּשֶׁר, אוניברסיטת בר-אילן

בהרצאה זו אתאר מחקר בו בדקתי את התפקידים שהיו למוסיקה עבור ניצולי שואה בתקופת השואה ולאחריה. במחקר רואיינו שבעה ניצולי שואה בגילאי 73-95, שני משתתפים היו בעלי רקע מוזיקלי עשיר או מקצועי והשאר היו בעלי רקע מוזיקלי חובבני. כל מרואיין התבקש להכין שניים עד שלשה קטעים מוזיקליים מוקלטים שהם משמעותיים עבורו והשמעתם שובצה במהלך הריאיון. ניתוח התמלילים התבסס על הגישה הפרשנית-פנומנולוגית (Interpretative-Phenomenological Analysis, Smith & Osborn, 2007). הממצאים חולקו ל-5 תקופות זמן ובכל תקופה נמצאו תפקידים ייחודיים שהיו למוסיקה. לפני המלחמה, התפקיד המרכזי שהיה למוסיקה היה סביב עיצוב האישיות של המרואיינים. עם פרוץ המלחמה שימשה המוסיקה כאמצעי לשימור החיים הנורמטיביים. בתקופת המלחמה המוסיקה סייעה במספר אופנים: היא אפשרה למרואיינים לשמור על שפיותם, להסיח את דעתם לתכנים נורמאליים. לעיתים אף לזכות בשכר חומרי כגון מזון והטבת תנאי מחייתם. בתקופה שלאחר המלחמה, הניצולים היו עסוקים בשיקום חייהם והמוסיקה השתלבה היטב במגמה זו. בתקופה האחרונה העוסקת בהווה (המכונה כיום) ניתן לראות את ההתמזגות של תקופות שונות בחייהם של המרואיינים. תקופה זו מאופיינת בהנצחת העבר, בהגדרת משמעות המוסיקה עבורם בהווה ובהפעלת דור ההמשך המהווה את העתיד. בנוסף, נמצאה קטגוריית חפצי המעבר. המדובר בחפצים יקרי ערך שעברו בידי המרואיין/ת מתקופת חיים אחת לתקופת חיים אחרת.

הממצאים מחזקים את הידוע ממחקרים קודמים, אך גם מרחיבים את הידוע בעיקר לגבי תפקידיה של המוסיקה לפני המלחמה ואחריה. התוצאות נדונות לאור הטיפולוגיה של דניאלי בנוגע לסוגי ההתמודדות של ניצולי שואה ומשפחותיהם ולאור הידוע על מנגנון השתיקה הנפוץ בקרב ניצולי שואה. לבסוף ישנה התייחסות לנקודות ההשקה של מחקר זה לתחום הטיפול במוסיקה.

“הוא צועק את מה שאנחנו לא רוצים להגיד”

דפנה פרדקין, אוניברסיטת בר-אילן

בהרצאה זו יוצג מחקר העוסק במהות הייחודית של ז'אנר "שירי הדיכאון" המזרחיים, סוגה מוסיקלית שעדיין לא נחקרה במסגרת אקדמאית כלשהיא, ובצרכים עליהם עונה ההאזנה לשירים אלה בקרב מתבגרים. המחקר התבסס על שיטת מחקר משולב כמותי ואיכותני מסוג exploratory design (Creswell & Clark, 2007). החלק האיכותני של המחקר התבסס על ניתוח ראיונות חצי פתוחים של שתי מטפלות במוסיקה העובדות עם מתבגרים המאזינים ל"שירי דיכאון" מזרחיים ושני מתבגרים המאזינים להם ונחשבים כ"מומחים" בסביבתם. על בסיס תוצאות החלק האיכותני נבנה בשלב השני המחקר הכמותי במסגרתו הועברו שאלונים בקרב 313 תלמידי תיכון וחיטבות ביניים משלושה בתי ספר בעלי אוכלוסיה מגוונת. באמצעות השאלונים נבדקה התפיסה של מתבגרים את תפקידי השירים ומאפייניהם וכן הקשר בין העדפת שירים אלה לבין דיכאון קליני.

תוצאות המחקר העלו כי "שירי הדיכאון" המזרחיים, למרות שלא קיבלו הכרה במסגרות התרבותיות המקובלות ואינם מושמעים ומופצים באופנים המקובלים, הינם תופעה מוכרת בקרב מתבגרים. נמצא כי שלושת הצרכים המרכזיים עליהם עונה ההאזנה ל"שירי דיכאון" מזרחיים הם צרכים תרבותיים, חברתיים ורגשיים. בין השאר בלטה התופעה של "שירי הדיכאון" המזרחיים, כתופעה רב-תחומית מרובת הקשרים: נמצא קשר בין מוצא עדתי מזרחי לבין האזנה לשירים אלו, קשר בין העדפה לשירים אלה ובין העדפת מוסיקת מחאה ומוסיקות שוליים נוספות, קשר בין המרכיבים המוסיקליים לבין מרכיבי התוכן, קשר עם סרטים שעוסקים בחיי הזמרים ושיריהם, קשר הדוק עם הסוגה התורכית "ערבסק", וקשר עם מאפייני מוסיקה ערבית. הקשר של ממצאי המחקר לתחום התרפיה במוסיקה יידונו בהרחבה.

”אני מנגן – מה אתה מנגן?” השפה המוסיקלית רגשית של ילדי PDD: מחקר קליני בתרפיה במוזיקה

טלי גוטפריד, אוניברסיטת בר-אילן

”בכל שני וחמישי ב-9:00, אני פוגשת את נ. בחדר הטיפול במוזיקה. רק שנינו בחדר קטן עם כלי נגינה, ועם המון הקשבה. יש בינינו מעט מילים, הרבה צלילים, ועיניים שמתבוננות ולעתים נפגשות. אנחנו נפגשים כך כבר שלוש שנים, בקביעות, בציפייה, מנגנים יחד את השפה העדינה של הקשר. קשר עם ילד PDD...” במהלך השנים, במסגרת עבודתי כתרפיסטית במוזיקה בגנים תקשורתיים עם ילדים צעירים עם עיכוב התפתחותי נרחב (PDD), מצאתי את עצמי עסוקה בתהייה לגבי מהות ההבעה הרגשית של ילדים אלו: הייתכן שילדים אלו מקיימים שפה ייחודית להבעה רגשית שעלינו רק להאזין לה היטב על מנת להבינה? מה מספרים ילדים אלו באמצעות המוסיקה שלהם? הרצאה זו מתארת מחקר קליני בתרפיה במוזיקה, שמטרתו היתה לבדוק ולסווג אלתורים מוסיקליים של ילדי PDD בתפקוד גבוה במהלך טיפול מתמשך במוזיקה. נעשה ניתוח מעמיק של אלתורים מוסיקליים של ילדים אלו וניסיון להבינם מתוך הפרספקטיבה שלהם. המחקר התבסס על אלתורים של שישה ילדי PDD בגילאי 6-3. הקלטות טיפוליהם והתיאור המילולי של המפגשים הטיפוליים, כפי שנכתבו על ידי, שימשו כבסיס לניתוח הנתונים. אלתורים אלה נותחו על פי שיטת הניתוח הפנומנולוגי של פורינאש וגונזלס, אשר בה מאזינים לכל אלתור מוסיקלי מספר פעמים, ובכל האזנה ניתנת תשומת לב לרובד אחר באלתור. בהרצאה אתאר שבע קטגוריות שנמצאו במחקר, המהוות מעין ”מטבעות לשון” לשפה מוסיקלית-רגשית של ילדי ה-PDD. אציג גם את האופן בו ניתן לסדרן על פני רצף הדרגתי על פי המיקום (הפוזיציה) של המטופל כלפי זולתו, החל מן הרמה המנותקת ביותר וכלה ברמה המחוברת ביותר. אראה שככל שהטיפול של הילדים התקדם כך הם השתמשו ב”מטבעות לשון” המחברים יותר לזולתם. לבסוף, יידונו תוצאות המחקר לאור ממצאיהם של מטפלים במוזיקה אחרים בתחום הטיפול בילדי PDD.

מושב 48

מחקרים איכותניים על בתי ספר תיכוניים בישראל

יו"ר:

פרופ' אורית חזן

אימוץ תפיסות ניהוליות מהמגזר העסקי לארגוני חינוך על יסודי

דפנה זליג, הטכניון חיפה

בדומה למגזר העסקי, ארגוני חינוך מאמצים גישות ניהול העשויות לסייע להם בהתמודדות עם האתגרים מולם הם ניצבים. עניינו של מחקר זה הוא תהליך אימוצן של גישות ניהוליות מהמגזר העסקי לארגונים אלה. בפרט, מתמקד המחקר בגל הגישות הניהוליות העכשוויות שהוטמעו לאחרונה במגזר העסקי ושאררגוני חינוך מגלים בהן עניין. גל זה כולל גישות כמו גישת ה-CRM (Customer Relationship Management) וגישת האימון האישי (Coaching).

מטרת המחקר היא לאפיין תהליך להתאמת תפיסות ניהוליות מן המגזר העסקי לארגון חינוך על יסודי. שאלות המחקר הן:

1. מהם מאפייניה של גישה ניהולית בארגון חינוך ומהם מאפייניו של תהליך אימוצה?
  2. מהו הניסיון הנלמד ביחס לאימוץ תפיסות ניהוליות מהמגזר העסקי למגזר החינוכי?
  3. האם ניתן לאפיין תהליך או מודל לאימוץ ויישום גישות ניהוליות מהמגזר העסקי לארגון חינוך? אם כן – מהו? אם לא – מדוע?
  4. מהו מקומן של טכנולוגיות מידע באימוץ גישות ניהוליות בארגון חינוך?
- אפיון התהליך נעשה באמצעות חקר תפיסותיהם של מובילים בתחום ביחס לניסיונם, צרכיהם ופעילויותיהם הניהוליות. לפיכך, מתודולוגית המחקר היא איכותנית, באפשרה לבחון את התהליך מנקודת מבטם של האנשים הפועלים בשדה המחקר, ולשלב את החוקרת ככלי מחקר מרכזי בתהליך מחקרי. לקישור בין התיאוריה לפרקטיקה, בתהליך בניית המודל, המחקר יונחה ע"י התהליך המחקרי Design-Based Research.
- נושא המחקר צמח מהתנסות אישית במספר פרויקטים, בהם נעשה ניסיון לאמץ תפיסה ניהולית מהתעשייה. שניים מהן היו: א. בקרת הנוכחות של תלמידים בבית הספר, בדומה לבקרת נוכחות עובדים בתעשייה, ו- ב. בחינת גישת CRM לתמיכה בניהול בית הספר ואפיון מערכת מידע מבוססת גישת CRM המותאמת לארגוני חינוך.

שיתוף ידע בין תעשייה למערכת החינוך ע"י למידה באמצעות פרויקטים

צבי לירז, הטכניון חיפה

הגישה החדשנית לפיתוח הוראה באמצעות פרויקטים, ובמיוחד בתחום המדעים, מחייבת ע"פ חוקרים רבים אימוץ גישה אדפטיבית אבולוציונית. התעשייה המתקדמת, במיוחד בהיי-טק, עשויה לספק ידע כמשענת ופיגום לצוותי מורים מפתחים. המחקר יבחן כיצד שיתוף החינוך בידע זה מתבטא בתכנים ובמיוחד בגישות ובדרכי הפעולה והבקרה.

המחקר מלווה ובוחר את צמיחת ופעולת צוות יזמי ומורי ב"ס תיכון המקים סביבה לימודית חדשה בגישת למידה באמצעות פרויקטים. הצוות, כ- 20 איש, מגוון מבחינת תחומי הדעת, הניסיון והגישה החינוכית, הרקע האקדמי והתפקידים בב"ס.

השאלות להן ינסה המחקר לתת מענה עוסקות בתהליך היוצרות והתפתחות קהילת המורים, ובמאפייני תכניות ההוראה והלמידה המפותחות. בשלב זה, המקביל לשלב מוקדם בפעולת המורים בב"ס (שנה וחצי להכנה ופיתוח ע"י צוות מצומצם, חדשי הכשרה ספורים, שבועות הוראה ראשונים, בחינה תכנית מתמדת), עוצבה גישת המחקר העיקרית.

האתגר העיקרי היה ועודנו שקבוצת המחקר היא קהילת התנסות (community of practice) בהתפתחות וצמיחה, המגדירה 'תוך כדי תנועה' את זהותה, התפקידים והנורמות, ובה בעת לומדת ומיישמת גישות פיתוח תוצר אגילי (Agile), בקרת איכות ונהלי תחקיר, משוב ושיפור שנוצרו בסביבות 'זרות' לחינוך (פעל, בחן, תקן, ישם).

הגישה המשולבת בה נוקט המחקר נובעת מראיית חברי הקהילה כמומחים משקפים (reflective practitioner) בסביבה שיתופית (collaborative). המחקר יעסוק בחקר השיח (Discourse analysis) בקבוצה, בניתוח תהליכי ונהלי הפיתוח, בהתייחסות החברים אליהם, בדוחות הפנימיים שיוכנו בתחקירים, בראיונות ובשאלונים חוזרים של המשתתפים ובבחינת התוצרים בתהליך ובסיום.

השלב המחקר הנוכחי מתמקד בעיצוב הגישה וביצירת התנאים הנאותים לאיסוף המידע, העשוי להגיע לתיאור עבה (Thick description) של התהליך. נראה שמרבית המשתתפים נמצאים בשלב תרגול השפה החדשה, העשויה לשרת לא רק לתקשורת אלא גם למתן 'היתר' לאימוץ והקניית דרכי הפעולה.

התנהגות אזרחית בארגון כביטוי לקשר בין תרבות ארגונית ועיצוב תפקיד חינוך כיתה בחטיבה עליונה

ליאורה נוטוב, הטכניון חיפה

התנהגות אזרחית בארגון היא עשייה 'מעבר' להגדרת התפקיד ועבור בתי ספר שהינם ארגונים דלי תקציב היא עשויה להיות משאב חשוב. השאלה המתעוררת היא מה הופך דפוס התנהגות זה מתופעה חד פעמית לחלק מעיצוב תפקיד?

בהצגתי אציע תשובה אפשרית אחת המתבססת על ממצאי מחקר שמטרתו לבחון את הקשר בין תרבות ארגונית לעיצוב תפקיד חינוך כיתה בחטיבה העליונה של בתי-ספר תיכוניים בישראל. בהתאם למטרת המחקר שאלות המחקר הן:

1. האם וכיצד התרבות הארגונית הבית-ספרית באה לידי ביטוי בעיצוב תפקיד חינוך כיתה?
2. האם וכיצד באה לידי ביטוי תפיסתם החינוכית של מחנכי ומחנכות כיתה בעיצוב תפקידם?

בהצגתי אתאר מחקר איכותני המורכב מארבעה חקרי מקרה מתוכננים כאשר שניים מהם נערכו בשנות הלימודים תשס"ח ותשס"ט. בכל בית ספר שהשתתף במחקר רואיינו מחנכי כיתות, רכזי שכבה, מנהלים ובעלי תפקידים נוספים. כל ראיון נמשך בין חצי שעה לחמישים דקות. כמו כן נערכו תצפיות בישיבות שונות, בפעילויות בית ספריות, בחדר המורים ונותחו מסמכים מייצגים.

במסגרת חקר המקרה הראשון זוהה מעגל אינטראקציות הדדיות בין שלושה מרכיבים: תרבות ארגונית, מבנה ארגוני וממלא התפקיד – האדם עצמו. בחקר המקרה השני נבדק קיום מעגל האינטראקציות והקשרים בו אובחנו בפרוט. נמצא כי ניתן לבחון את הקשרים במעגל האינטראקציות בארבע מישורים: טכנולוגי, התנהגות אזרחית, חזון ומנהיגות. בהצגתי אפרט את מישור ההתנהגות האזרחית בו זוהתה התנהגות אזרחית בארגון של מחנכי הכיתות כביטוי לקשר של שלושת הגורמים של מישור זה: סגנון ניהול, אקלים ארגוני וערכי האדם.

מושב 49

מחקר איכותני בסביבה גלובלית

יו"ר:

ד"ר נורית זיידמן

איסוף וניתוח נתונים בשתי מדינות שונות: ניתוח מחקר משווה בתחום ההי טק בהודו ובישראל

נורית זיידמן, אוניברסיטת בן גוריון

איסוף וניתוח נתונים למחקר הנעשה בשני אתרים במדינות שונות מציב אתגרים הנובעים מהבדלי תרבות ותקשורת. ההבדלים באים לידי ביטוי בין השאר במשמעויות השונות שניתנות לסיטואציה של הראיון, בציפיות של החליפין בראיון, ובתפישות שונות לגבי תקשורת והעברת ידע. במידה רבה, בסיטואציה של ראיון באים לידי ביטוי הבדלים הקיימים בסיטואציות דומות של תקשורת בין-תרבותית.

בשלב הניתוח עולים אתגרים נוספים: בניתוח האיכותני עולות קטגוריות חדשות, ובניתוח של החלק הסגור של הראיון נמצא כי מרואיינים פועלים על פי קודים שונים של אינטרוולים המשקפים את ערכי התרבות שלהם.

דיון בממצאים אלה ובפתרון ייערך על בסיס מחקר בנושא צוותים גלובליים שנערך בין עובדי היי טק ישראלים והודים.

”איסוף נתונים בארגון היי טק בינלאומי – אתגרים ואסטרטגיות”

ענת גייפמן-ברודר, אוניברסיטת בן-גוריון

המחקר עוסק בהעברת ידע בארגון הייטק בינלאומי ומטרתו הינה לבחון את תפקידו של המטה בהעברת ידע בארגון. המחקר מתמקד במספר תהליכים מרכזיים בהם מתבצעת העברת ידע טכנולוגי בין המטה לבין שלוחות הארגון הבינלאומי. העבודה מתבססת על ראיונות עם עובדים במטה החברה ובשלוחות החברה בחו"ל וכן על ניתוח טקסטים ותצפיות באירועים בהם מתקיימת העברת ידע בארגון.

איסוף נתונים בארגון בינלאומי מציב בפני החוקר אתגרים בעבודת המחקר הקשורים לנגישות מורכבת למרואיינים בשל מרחק פערי שפה ומנטליות, לפתיחותם כלפי המחקר ולשוונות התרבותית שלהם. אתגרים אלה במהלך איסוף הנתונים בארגון דורשים מן החוקר לפתח דרכי פעולה שונות. ההרצאה תעסוק באתגרים השונים וכן באסטרטגיות ובדרכי הפעולה העומדים לרשותו של החוקר במחקר בסביבה בינלאומית.

אתגרים בהערכת תכניות בארגון גלובאלי: מקרה הסוכנות היהודית

עידית מיכאלי, הסוכנות היהודית

הסוכנות היהודית היא ארגון יהודי כלל-עולמי שמרכזו בישראל, הפועל מכספי תרומות ומבוסס על שותפות עם תורמים מהעולם היהודי ומישראל. הפילנתרופיה היהודית השתנתה בעשורים האחרונים: מפילנתרופיה בלתי-מעורבת, שסייעה בהקמת המדינה באמצעות תמיכה כספית גרידא, הפכו התורמים לגורם המעורב בתכנון הפעילויות, בביצוען ובהערכתן. בד בבד פותחו מגוון תכניות קשרי-גומלין משותפות לישראלים וליהודים מחו"ל. המעורבות והשותפות מחזקות את קשרי ישראל והתפוצות אך גם מחדדות פערים בין-תרבותיים בין יהדות העולם לבין ישראל, המורכבת בעצמה מפסיפס תרבויות.

הסוכנות והתורמים נעזרים במחקרים, ובעיקר במחקרי הערכה, ככלי לפיתוח תכניות, לטיוב תוצרים ולקבלת החלטות ניהוליות. השותפות בין התרבויות הארגוניות השונות- של הסוכנות והקהילות היהודיות, מהווה אתגר לחוקרים המתמודדים עם פערים בצרכים, בטרמינולוגיה, בתיאוריה, בפרקטיקה המחקרית ובשיח על ממצאי המחקרים והטמעתם בישראל ובחו"ל.

אתגרי המחקר מתעצמים בעקבות המשבר הכלכלי שפגע בשנים האחרונות בהיקף התרומות ובתקציבי המחקר, ובו בזמן דווקא הגביר את הדרישה להערכה, וחייב את התורמים, מנהלי התכניות והחוקרים להיערכות מחדשת ולתיאום ציפיות הדוק מבעבר.

עבור התורמים, הערכה היא כיום תנאי הכרחי להעברת תרומות ועדות לניהול תקין המתאפיין בין היתר במקצועיות, שקיפות ואחריותיות. מספר פדרציות אף הקימו יחידות הערכה שעובדות מול התכניות בישראל. במשרדי הסוכנות בישראל לעומת זאת, צומצם המשאב המקצועי. בעוד שבעבר אף נשלחו לעתים חוקרים מישראל לבצע הערכת עומק בקרב משתתפי תכניות בחו"ל, הרי שכיום מסתפקים הסוכנות והתורמים בכלי מחקר ומשאבי אנוש שעלותם נמוכה יחסית, כגון בטכנולוגיה אינטרנטית ובהכשרת מתנדבים וסטודנטים כמעריכים. מחקרי עומק ופיתוח תיאורטי כבר כמעט אינם מתבצעים והצטמצם השימוש בכלים איכותניים כמו ראיונות עומק וקבוצות מיקוד.

ההרצאה תעסוק באתגרי המפגש בין התרבויות השונות, במסגרת הערכה המבקשת להיות לא רק מקצועית, אלא גם תורמת ומעצימה.

מושב 50

אודיסאוס וקולומבוס – חקר מסעות

יו"ר:

ד"ר אורנה שץ-אופנהיימר

המחלה כמקום מפגש בין תרבויות

פרופ' אלי שוורץ, בית החולים תל השומר, אוניברסיטת תל אביב
ד"ר אורנה שץ אופנהיימר, האוניברסיטה העברית, מכללה ע"ש דוד ילון

"הרופאים כאן מדברים עברית, כולם "לבנים", כולם מבינים אותי אבל כולם בלחץ... אין להם פנאי להקשיב (חולת בילהרציה ששבה מאפריקה)".

"כל אחד בא, הציץ בחור, התרשם מהעומק שלו והלך" (בבית חולים במערב ארה"ב).

במהלך מסעות מתרחש מפגש בין תרבויות, אלא שבין מטיילים החולים במחלה טרופית מקומית שאין לה נוכחות בעולם המערבי, המפגש מורכב יותר. המטיילים, לרוב מכחישים את היותם נגועים, אך לאחר שהמחלה הכריע אותם הם פונים לקבלת סיוע רפואי. המפגש בין הרפואה המקומית לרפואה המוכרת במערב, הכוללים תהליכי אבחון וטיפול שונים הם חלק מההתנסויות שחושפות את המטייל החולה לתרבויות שונות. אי הוודאות המלווה את תהליך גילוי המחלה וריפוייה, יוצר פחדים וחששות. בהיצג זה אנו מבקשים ללמוד על התפיסות הרפואיות של החולי, כפי שמשתקף בעיני מטיילים השבים חולים במחלות טרופיות במהלך מסעותיהם. ההיצג מתבסס על הגישה הנרטיבית שתופסת מקום גם במחקר הרפואי (Rita Charon's ; Solomon 2008) ההיצג הוא בעקבות ראיונות עומק של 12 שנערכו עם מטיילים – צעירים ומבוגרים למקומות שונים בעולם ופורסמו בספר "נוסע סמוי".

”סמים אז ועכשיו”- שימוש בסמים של נשים בטיול התרמילאים ותפיסתן את השימוש לאחר הטיול

ד”ר עינב שגב, המכללה האקדמית ספיר

בהרצאה זו, אבקש להציג כיצד מסע בזמן ובמרחב תורם להתפתחותו והתגלגלותו של נרטיב. להתפתחות הנרטיב בנקודות זמן שונות, במרחבים שונים ובאמצעים נרטיבים שונים משמעות להתפתחות הזוהות (שגב, 2006). זאת יעשה על ידי בחינת התפתחותה של תמה המתייחסת לשימוש/ אי שימוש בסמים על ידי נשים ישראליות צעירות בצירי הזמן, המרחב והמדיום הנרטיבי.

לטיול התרמילאים מגיעות נשים צעירות עם ערכים אישיים בנושא שימוש בסמים, ובהם ערכי משפחה, חברה וחינוך שנרכשו במהלך התפתחותן (שגב וקסן, 2008). בשל השימוש הנפוץ והזמין בסמים במהלך הטיול, הנשים נאלצות לשפוט אישית את האפשרות של צריכת סמים בטיול. תהליך שיפוט זה, אשר אינו קשור לטיב ההחלטה בנוגע לשימוש בסמים מגבירה את גיבוש היחודיות אצל הנשים. הבחירה להשתמש בסמים, דפוס ההתנסות או הבחירה להימנע מכך במהלך הטיול, והדרך שבה ההחלטה נתפסת לאחר הטיול, חשובות כשלעצמן, אך יש להן גם משמעות רבה בנוגע להתפתחות הזוהות. זאת משום שעבודה של חווית טיול התרמילאים ושל ההתנסויות השונות במסגרתו ממשיכה עם השיבה לישראל. הניגוד בצורות החיים, והזמן המאפשר הפנמה של תהליכים שונים, מאפשרים את המשך עבודה של החוויה (Desforges, 2000). תהליך עיבוד של השימוש או אי השימוש בסמים במהלך טיול התרמילאים נבחן בעזרת שיטת מחקר המאפשרת התבוננות בפרספקטיבה רחבה יותר של זמן, קונטקסט משתנה ושימוש במדיומים נרטיבים שונים. בהרצאה אציג את המתודולוגיה תוך סקירת המשמעויות השונות שהנשים העניקו לשימוש בסמים בכל נקודת זמן, בעת השימוש או ההמנעות מהשימוש במהלך טיול התרמילאים, כפי שכתבו אודות החוויה ביומני המסע שלהן ושנים לאחר הטיול במסגרת ראיונות אשר נערכו עמן. אציג את המשמעויות של שימוש בכל מדיום נרטיבי (יומן, ראיון סיפור חיים וראיון מגשר) לבחינת המשמעויות הניתנת לתמת הסמים בכל נקודת זמן והזיקה של משמעויות זו להתפתחות הזוהות בקרב נשים תרמילאיות לשעבר.

“לא הכל שחור לבן”

ד"ר אורנה שץ אופנהיימר, אוניברסיטה העברית, מכללה ע"ש דוד ילין
ד"ר אסתר קלניצקי, מכללה האקדמית לחינוך אחוה.

מיצובו של החוקר בפרדיגמת המחקר האיכותני בולטת וקולו של החוקר מהווה חלק מריבוי הקולות הנשמעים במחקר האיכותני. שאלת המידתיות וסוג מעורבות החוקרים מרחיבה את המורכבות שבפסיפס ההשתמעויות הנלמדות (צבר, 2008)

המחקר האיכותני מתייחס למקומו של החוקר מיצובו ולמידת מעורבותו בזיקה לאפיונים גלויים, כשייכות לגזע ולתרבות ובה בעת בזיקה להיבטים סמויים בין אישיים דינאמיים המתפתחים בשדה המחקר (Milner, 2007; Chavez, 2008; Rohads, 1997). שאלות של מיצוב החוקר במהלך המחקר כוללות יחסי כוח, סמכות, היררכיה בעלות על הידע ועוד (Weiner-Levy, 2009)

ההיצג עוסק במקומו כחוקרות במרחב התרבותי של הסטודנטים בני הקהילה האתיופית, כאשר חזרנו עמם לארץ מולדתם. המסע לארץ המוצא עם סטודנטים שנולדו באתיופיה הלומדים להכשרה להוראה, הניב חוויות אישיות לכלל הנוסעים, הסטודנטים וסגל ההוראה. באמצעות מחקר משולב מתודות נבחן המסע כמעצב זהותם של הסטודנטים (שץ-אופנהיימר וקלניצקי – בדפוס). עתה אנו מבקשות לבחון את מיצובנו כחוקרות “זרות” “לבנות” “מבוגרות” “משכילות”, אך בה בעת משתתפות במסע על מכלול השתמעויותיו.

הקולות האותנטיים והרפלקטיביים שלנו כחוקרות, התפתחו במהלך המסע והיו נתונים למשא ומתן עם המשתתפים במסע (Choi, 2006). מתוך העיסוק בנושא התעוררו אצלנו במקביל, שאלות בזיקה לזהות האישית והמקצועית שלנו ויצרו בחינה מחודשת של תפיסות בדבר מקומו כחוקרות.

מושב 51

מחקר כפרקטיקה לשינוי חברתי

יו"ר:

ד"ר מיכל קרומר-נבו

מחקר איכותני מתוך עמדה ביקורתית מעורבת: כשעבודת השדה הופכת למרחב של פרקטיקה לשינוי חברתי

מני מלכה, המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה והמחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

על פי הגישה הביקורתית כל מחקר הינו אקט פוליטי מאחר והוא איננו רק משקף את המציאות אלא גם משפיע עליה ויוצר אותה: הוא יכול להצדיק ולחזק מרכיבים במציאות או לבקר אותם ולהציב סימני שאלה ביחס אליהם. מכאן ברור כי עמדתו של החוקר ביחס למציאות(יו)ת שאליהן הוא נחשף במחקרו, מכתיבה את האופן שבה הוא מתאר ומציג אותן במהלך כתיבת המחקר והצגת הממצאים. כך יש למחקר פוטנציאל להפוך לכלי לשינוי חברתי: בין אם החוקר משמיע באמצעותו את קולן של אוכלוסיות מוחלשות, ובין הוא מציע באמצעותו מודלים או שיטות לפתרון של בעיות חברתיות.

בהרצאה המוצעת אבקש לעסוק בתפקידו הביקורתי של המחקר האיכותני ובפוטנציאל הגלום בו לשינוי סביב נושאים חברתיים שמגולמים בהם חוסר צדק חברתי, אי שוויון ויחסי כוח דכאניים. באופן ספציפי ברצוני להסיט את הזרקור משלב כתיבת ממצאי המחקר בהקשר של שינוי חברתי, לעבר מהלך המחקר עצמו, ולהצביע על המסורת האתנוגרפית כמסורת מחקרית שבה, בנסיבות מסוימות, הפרקטיקה המחקרית יכולה להפוך לפרקטיקה של שינוי חברתי.

בהרצאה אציג "הרהורים ראשוניים" שהם תולדה של עבודת שדה שאני מקיים בקרב קהילת יוצאי קווקז מאז שנת 2005 ועד היום. הרהורים אלו יאורגנו תחת שתי נקודות מבט המשולבות זו בזו: 1. נקודת מבט רפלקסיבית הבוחנת את המפגש האינטר-סובייקטיבי שלי עם הקהילה, נציגיה השונים ושחקנים ומוסדות מהסביבה החברתית, התרבותית והפוליטית בה הקהילה פועלת; 2. נקודת מבט המשלב יחד עם הרפלקסיביות של המפגש את המיקום העצמי שלי כמצב מובחן, מגובש ומודע מצד אחד, ומצד שני כמצב שברירי, מעורער ולא יציב, שנתון לשינויים בהשפעת אופייה הדינאמי של המציאות הנחקרת.

ההרצאה תבסס על מספר "אירועים וסיטואציות" מתוך עבודת השדה ועל ניסיון לנתח את האופן שבו המיקומים החברתיים שלי, היותי עובד סוציאלי וגבר מזרחי, והאוריינטציה שלי שיהא תוצר של היסטוריה אישית ומקצועית ושל הקשרים החברתיים והמקצועיים שלי, משחקים, או יכולים לשחק תפקיד בהפיכת המחקר לפרקטיקה לשינוי חברתי. בכך אדגים את המעורבות שלי בתוך אירועים אלו שבהם משתקפות הבעיות החברתיות מהם סובלים יוצאי קווקז בישראל, ואגדיר אותה כמרחב לשינוי שבצידו האחד נמצאת סכנת החודרנות (מעורבות יתר) ובצידו האחר סכנת האדישות (או הניטראליות המחקרית).

מחקר כדיאלוג בין תיאוריה ומציאות

מירית סידי, המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה והמחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ו"החצר הנשית"

"החצר הנשית" היא מרחב נשי, קהילתי, מוגן ומגן, הממוקם ביפו, המיועד לנערות ונשים בגילאי 13-25 ומטרתו להוות אלטרנטיבה לשירותים החינוך והרווחה הקיימים. משתמשות בשירותי החצר נערות מקבוצות אתניות מגוונות – ערביות מוסלמיות ונוצריות, עולות חדשות, ונערות יהודיות ילידות הארץ. הפעולות המקצועיות הנעשות ב"חצר הנשית" מתפתחות מתוך היענות לצרכי הנערות ומתוך היכרות במחסומים איתם הן מתמודדות מתוך מצבי השוליות רבת הפנים – שוליות מגדרית, מעמדית ואתנית המשולבות זו בזו. בהרצאה זו ברצוני לתאר את תרומתו של מחקר שערכתי על "החצר הנשית" (במסגרת עבודת תיזה לתואר מ.א. במחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב), שעיקרו היה בניסיון לתעד ולהמשיג את המתרחש ב"חצר" בפרספקטיבה של עבודה סוציאלית ביקורתית. העבודה ב"חצר" הזינה את המחקר, ואילו המחקר, בתורו, היווה מרחב של התבוננות וחקירה של העשייה שלנו אל מול התיאוריות הביקורתיות והפמיניסטיות בעבודה סוציאלית. בתהליך המחקר נוצר מעגל של עשייה, התבוננות, המשגה ובחינת המושגים אל מול המציאות וחוזר חלילה. מעגל זה יצר תהליך בו המציאות מאתגרת את התיאוריה והתיאוריה מוסיפה נקודות מבט שונות לפעולה בשטח, ולהבנתה. הרצאה זו תתמקד בשני צירים עיקריים האחד תהליך המחקר כיוצר פרקטיקה ומעצב אותה, והשני תהליך המחקר כמעצב תודעה מכוונת עשייה, זאת תוך כדי התייחסות למתודה בה נכתב ונעשה המחקר, והתהליך האישי אותו עברתי כחוקרת.

בין פצעים אפיסטמיים לדמעות חברתיות: אוטו-אתנוגרפיה אחרת כמבע ביצועי

כלנית צאלח, המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה והמחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בגב

ידע. חוויה. אישי. פוליטי. אקדמי. מזרחית. חוקרת. רוב. מיעוט. בפנים. בחוץ. במרכז. בשוליים. לדעת. להיוודע.

צמדים-בינאריות-היררכיות-רצפים-פרגמנטים-שלם?

ואני, מה זה עבורי לכתוב את עצמי כמזרחית? כאקדמאית? כאחרת? כמזרחית אקדמאית אחרת?

נדמה שלמרות השיח על ריבוי זהויות בעידן הפוסט מודרני, כמו גם תיאוריות שמדגישות את הידע של הילידי-הנייטיב, הרי שמחקר, בעיקר אתנוגרפי, עדיין נשען על זהויות וסובייקטיביות יחידות, יציבות ופשוטות הן ביחס למושא המחקר, והן ביחס לחוקרת. הפרקטיקה המחקרית ספק נשענת ספק דורשת צמדים של אינפורמנטית וחוקרת, כאשר החוקרת היא זו שיוודעת, והאינפורמנטית היא זו הניתנת לידיעה. הכרה אפיסטמית בנייטיב היודעת מאיימת על היציבות הזו (Russel y Rodriguez, 2002). להיות אתנוגרפית מזרחית שעוסקת במזרחיות מכוונת כתוצאה מכך כאג'נדות סותרות וכמרחבים נפרדים שלא מותרים מקום לעמוד בו.

אז היכן אתמקם? איזה סוג של ידע אוכל להפיק שם? מה הערך שלו? ומה תרומתו כפרקסיס?

בעקבות תפיסה פרפורמטיבית של שפה בכלל, ותיאוריית פעולות הדיבור (speech-acts) של אוסטיין (1962[2006]) בפרט, אבקש להציע לראות באוטו-אתנוגרפיה סוג של מבע ביצועי (performative utterance) שהולך מעבר לתיאור של מציאות אל ביצוע של מעשה שיש להבין אותו בהקשר חברתי. בהבעת מבע ביצועי אומר אוסטיין, הדוברת פועלת בעולם, המבע שלה מייצר פעולות, ויש לו תוקף לשנות דברים בעולם. קְשִׁילוב של תיאוריה צבועה (colored) ומתודולוגיה אוטו-אתנוגרפית, כך ארצה לטעון, יש פוטנציאל למבע ביצועי שרואה שתיקות, מפרק דיכוטומיות, שובר קונבנציות של ידע וסמכות, מעודד ריבוי סובייקטיביות, מגייס את קהל השומעים ומייצר מרחבים חדשים למחשבה, להרגשה, לידיעה ולפעולה.

מושב 52

טעימות בהערכה

(בחסות איל"ת, האגודה הישראלית להערכת תוכניות)

יו"ר:

ד"ר ברברה רוזנשטיין

הערכת למידה כהרחבת משמעות של מושגים- שילוב של מספר כלי הערכה

ד"ר יעל ערן צורן, המחלקה לחינוך, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

ד"ר אמנון גלסנר, המחלקה לחינוך אוניברסיטת בן גוריון בנגב

למידה היא תהליך מורכב שמשלב כמה רמות :

רמה קוגניטיבית – הרחבת משמעות של מושגים ; רמה תפיסתית – שינוי תפיסה לגבי מושגים, עקרונות וגישות; ורמה התנהגותית – בעקבות שינוי התפיסה, אם מלווה לה גם יצירת מודעות, יכול לבוא גם שינוי בהתנהגות הפרט.

יש הרואים בלמידה, תהליך קונסטרוקטיביסטי ואידיוסינקראטי (איגן, 2009). הערכת הלמידה מחייבת גם את בחינת תוצרי הלמידה כמענה לשאלה: מה נלמד? וגם את תהליך הלמידה כמענה לשאלה: איך נלמד?

בחינת הלמידה כתהליך מורכב מחייבת שילוב של מגוון כלי הערכה.

מודל הערכת הלמידה שנציג עוצב במסגרת של סדנה שנתית שאנחנו מנחים כ- team teaching בלימודי תואר שני במסלול חינוכאים. משתתפי הסדנה מבצעים מיני מחקר איכותני בקבוצות קטנות. כל קבוצה חוקרת תוכנית חינוכית באמצעות התמודדות עם שאלות למידה שניסחה. כמנחי הסדנה, מטרתנו להוביל את המשתתפים ללמידה משמעותית בכל שלושת הרמות. המודל בוחן את הרמה הקוגניטיבית והתפיסתית של הלמידה באמצעות שאלון קדם ובתור. השאלון בודק שינוי ברמת הידע וההבנה של שלושה מושגים שלפחות שניים מהם קשורים באופן סמוי לתכני הסדנה. שינוי זה נבדק באמצעות ארבע התייחסויות שונות לכל מושג בתחילת הלמידה ובסיומה: א. הגדרה של המושג; ב. מטאפורה למושג; ג. מיפוי אסוציאטיבי של המושג; ד. ניסוח שאלות חשיבה על המושג.

המודל בוחן את תהליך הלמידה והרמה התפיסתית (באופן אחר) וההתנהגותית של משתתפי הסדנה באמצעות מעקב אחר יומן רפלקטיבי אישי המאפשר ללומד להמשיג את תובנותיו ולחבר את הנלמד בסדנה לשדה המקצועי שלו. בנוסף לכך מתקיימת בחינה רטרוספקטיבית של תהליך הלמידה בעזרת רפלקציה אישית של המשתתפים בסיום השנה.

בהרצאה נציג את המודל ונדגים ממצאים מגוונים מכלי ההערכה השונים.

אפיסטמולוגיה פוגשת הערכה בספריה

סיגל חן-אגמון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הנשיא קנדי רצה לתת להורי התלמידים הוכחות מדעיות על מצב החינוך והתנה מתן כספים לחינוך בהוכחת ערכן של התוכניות באמצעות צורה חדשה של סמכות; הערכה. כך הנשיא יכול להגיד שהגיע להחלטות אובייקטיביות בתחום החינוך, בהסתמכו על נתונים מהשטח. באופן הזה, בשנות השישים חדרה הערכה לחינוך.

חקר האפיסטמולוגיה חדר לחינוך, כשהסתבר שההבנה שלנו את טבעו של הידע האנושי, דרכי הצדקתו, האופן שבו אנו תופשים מהו "ידע", איך אנחנו יודעים, ואיך אנחנו יודעים שאנחנו "יודעים", משפיע על אופני ההוראה והלמידה.

לויין-רוזליס וחוב' (Levin Rozalis et al), מציגים מתח בין שתי תפישות אונטולוגיות ואפיסטמולוגיות, כמביאות לשני מודלים אידיאליים שונים של הערכה. מחד ג'ישת המערכת, תפישה אונטולוגית שרואה את העולם כמורכב ממערכות של מסגרות וכללים ניתנים לניבוי. הידע המשמעותי כאן הוא ידע שמתאר ומסביר את ההתנהלות של מערכות חברתיות רחבות היקף, ומנסה להבין את הקביעות ששולטות בהן. מתודולוגית ההערכה תהיה בדרך כלל כמותית, כזו שאוספת אינפורמציה לגבי משתנים מוגדרים היטב מעבר לאוכלוסיות במדגים בר שליטה. הגישה השנייה, ג'ישת 'הגורם האנושי', עוסקת בעצם בשוניות, בתהליכים פרשניים שנובעים מהפרט ומההקשר שבו הוא פועל. מתודולוגית המחקר כאן תהיה נטורליסטית המנסה לחשוף משתנים ותהליכים (בשונה מלנסח אותם מראש). ג'ישות הערכה משתפות תהיינה בולטות במודל זה. הידע הוא מורכב, אינו מצוי אצל המעריך ופרשנות הנתונים מוצבת למשא ומתן (Levin-Rozalis et al).

ההרצאה תקשור בין אפיסטמולוגיה לתחום הערכה ותגשר בין שתי השקפות עולם מנוגדות:
(1) הרואה את האדם ואת תופעות הטבע כנשלטות על ידי חוקיות מדעית דטרמיניסטית
(2) השקפה הנובעת מהפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית וכמו הפוסטמודרניזם אינה דוחה שום דבר על הסף.

שימושי הערכה – יצירת מפה מושגית ככלי לבחינת השימוש בהערכה בעבר

ותכנון פעילויות להמשך

ארי נוימן, נריה שחור, אילן שינה, ענת שריד, זהבה סער, חברי יחידת הערכה בתכנית קרב למעורבות בחינוך

הערכה הינה סוגה של מחקר יישומי המסייע לארגונים, תכניות ופרויקטים לשפר את התנהלותם, לבחון את מידת השגתן של מטרותיהם, להגדיר את ערכו או שוויו של תוצר פעולתם, ולהכריע בין אלטרנטיבות.

מאחר שכך, יש חשיבות גדולה לשימוש בממצאי ההערכה, שכן ללא שימוש זה לא ניתן לממש אף אחת מדרכי הסיוע הללו.

ההרצאה תתאר תהליך מתמשך, שנעשה על ידי יחידת ההערכה של תכנית קרב למעורבות בחינוך, העוסק בבחינת אופני השימוש בממצאי ההערכה ומידת השימוש בהם.

בשנים 2007-2008 ביצעה יחידת ההערכה מחקר על שימושי הערכה בארגון. מטרות מחקר זה היו ליצור מסגרת התייחסות לשימושי ההערכה בתכנית קרב ולהשתמש במסגרת זו על מנת לתכנן את פעילויות יחידת ההערכה בהמשך.

המחקר התבצע מתוך גישה שתפנית המערבת את חברי הארגון בשלבים שונים, ועושה שימוש בשילוב שיטות מחקר (mixed methods).

תהליך המחקר כלל:

שלב א - יצירת רשימה ממצה של שימושי הערכה בארגון, על ידי שימוש בשלושה כלים: סיעור מוחות (של יחידת ההערכה), קבוצות מיקוד (של בעלי תפקידים בארגון) וסקר ארגוני (לכלל חברי הארגון).

שלב ב - מיון השימושים שהתקבלו בשלב א' לקבוצות בעלות מכנה משותף (על ידי חברי יחידת ההערכה).

שלב ג - הזנת הקבוצות שהתקבלו בשלב ב' לתכנת Concept system לצורך יצירת מפה מושגית.

שלב ד - ניתוח ופרשנות של המפה המושגית שהתקבלה בשלב ג'.

שלב ה - תכנון מהלך מחקר המשך, העושה שימוש במפה המושגית לחקר מימדים נוספים של שימושי הערכה בתכנית קרב.

ממצאי המחקר מצביעים על קיומם של 5 "אזורים" במפה המושגית, אשר כל אחד מהם מייצג היבט מסוים של שימושי ההערכה. קיומם של אזורים אילו והקשרים השונים ביניהם מאפשרים לבחון היבטים נוספים של שימושי ההערכה ולתכנן מהלכי הערכה עתידיים.

הערכת תכנית "מעטפת" לבני נוער בסיכון גבוה באמצעות חקר מקרים

דורי ריבקין, מאיירס-ג'וינט – מכון ברוקדייל

סמדר סומך, מאיירס-ג'וינט – מכון ברוקדייל

המחקר הנוכחי מציג את הערכת "מעטפת", תכנית התערבות בעבור בני נוער בסיכון גבוה עם בעיות התנהגותיות ורגשיות קשות, אשר נועדה למנוע את הוצאתם למסגרות חוץ-ביתיות. ב"מעטפת" נעשה שימוש במודל התערבות כוללני ייחודי, השם דגש על כוחות הנערה והמשפחה, על מפגשים רבי משתתפים קבועים בבית המשפחה ועל שיתוף פעולה בין הגורמים המקצועיים השונים.

הערכת "מעטפת" מובאת כאן כדוגמה להשפעתו של המחקר האיכותני על המדיניות הציבורית. המחקר נועד לסייע למשרד הרווחה והשירותים החברתיים בפיתוח התכנית ובשיפור דרכי עבודתה. דרכי הפעולה של התכנית והשפעתה נבחנו באמצעות ניתוח תוכן של ארבעה חקרי מקרה של משפחות שהשתתפו בתכנית במהלך 2006-2008. בכל משפחה נערכו ראיונות עומק עם הנערה שבמרכז ההתערבות, עם ההורים ועם אנשי המקצוע המעורבים בטיפול במסגרת "מעטפת". הראיונות התייחסו למצב הנערה לפני ההתערבות, לסיבת ההפניה ל"מעטפת", לתהליך ההתערבות ולהשפעה של התכנית על הנערה והמשפחה.

במסגרת זו נבקש להציג את התכנית דרך נקודות מבטם המובחנות של בני הנוער, בני משפחותיהם ואנשי המקצוע, כפי שעלו מניתוח הראיונות. נציג את הנושאים המאגדים אשר עלו מתוך הראיונות והתיאור העשיר של המקרים הפרטיים, ואשר הצביעו על היתרונות של התכנית ועל האתגרים העומדים בפניה. ניתוח סיפורי ההתערבות של ארבע המשפחות האיר את דרכי הפעולה של התכנית מזוויות שונות, ופתח פתח לדיון על ההבטים הייחודיים של התכנית, ביניהם ממדים של אינטימיות מול חדירה לפרטיות, עבודה בפורום משפחתי מול עבודה פרטנית, גמישות של הקצאת משאבים מול אחידות מערכתית ומיקוד בנער או בנערה מול תרומה לכלל המשפחה.

ממצאי המחקר הוצגו בפני יוזמי התכנית ומקבלי החלטות בשירותים החברתיים כבסיס להמשך פיתוחה ויישומה כמענה משמעותי בעבור בני הנוער בסיכון גבוה.

מושב 53

”אמרתי לו נדמה לי שאתה מאד דומה לי...”

יו”ר:

חגית רודריגז-גארסיה

אחות מאמצת וחוקרת אימוץ

ד"ר יעל גולן, המרכז האקדמי רופין

ההרצאה תתבסס על עבודת הדוקטורט שלי שעסקה בנושא עיצוב זהותם של ילדים ממוצא אתיופי שאומצו בישראל על ידי משפחות 'לבנות'. זהו המחקר הראשון בנושא האימוץ הבין-גזעי בישראל. בעיקרון אין בארץ תיעוד של אימוץ עפ"י 'גזע' אך ההערכה היא כי כ-150 ילדים ממוצא אתיופי נמסרו לאימוץ אצל משפחות לבנות. שתיים מתוכם אומצו על ידי משפחתי והן אחיותיי מזה 25 שנה.

במחקר השתתפו 15 משפחות מאמצות בהן גילאי הילדים המאומצים נע בין 8-12 שנים. עם כל משפחה ביליתי בין שבוע לארבעה שבועות, בהם נערכו תצפיות וראיונות עם הילד ומשפחתו. ההליכה פנימה והחוצה מ'שדה המחקר' אל משפחתי (וההיפך) העלתה סוגיות אתיות שונות ודרשה רפלקטיביות גבוהה מצידו. ההרצאה תסקור את תהליך ביצוע וכתיבת הדוקטורט תוך התמקדות במספר שלבים ואירועים נקודתיים לאורך התהליך, בהם היותי אחות מאמצת היתה משמעותית במיוחד. אתאר את הדילמות הכרוכות בהליכה על החבל הדק בין מצבים בהם ניסיוני האישי (משפחתי) יכלו לתרום לקידום המחקר ובין מצבים בהם חוויותי האישיות יכלו לפגום במהלך המחקר.

אפתח בתיאור כיצד היותי אחות של שתי בנות מאומצות בין-גזעית פתחה לי את הדלת והקנתה לי את האמון הראשוני של הנחקרים. אנסה לתאר את רמת החשיפה והאינטימיות אליה הגיעו המשתתפים בהתייחס לסיפורי האישי. אציין כי אחיותיי היו מעורבות, לעיתים מעורבות קריטית, בתהליך. אתאר את מעורבותן ואת התובנות שהן תרמו לי, אם בדיון מכוון בנושאים רלוונטיים או פשוט בהיותן שם.

עד כמה ראיון פתוח הוא פתוח?

אביחי קלרמן מכללת הרצוג ואוניברסיטת תל-אביב
פרופ' נעמה צבר בן יהושע אוניברסיטת תל-אביב ומכללת אחוה

הראיון הוא כלי מחקר שכיח ומרכזי בשיטת המחקר האיכותית, במסגרת מדעי האדם והחברה. ראיון העומק יונק את שורשיו מהמסורת הפנומנולוגית, במסגרתה החוקרים מנסים להבין את המציאות כפי שהיא נתפסת בעיני הנחקרים. בבסיס השימוש בראיון, עומד הרצון להבין את החוויה של אנשים אחרים ואת המשמעות שהם מייחסים לחוויה הזו. בשיח המתודולוגי מקובל לדבר על ראיון 'פתוח', המתחיל ב'שאלה מפליגה' המאפשרת למראיין לספר את סיפורו. בין מאפייניו של הראיון הפתוח מצוי תאורו כמעין "שיחה ידידותית". זאת ועוד, מתקיים בו "תהליך של התאמה ויצירת זיקה בין חוקר לנחקר; החוקר מעודד את הנחקר לדבר על תרבותו, ושואף לקיים יחסים הרמוניים עמו ולהיווצרות תחושת אמון, המאפשרת זרימה חופשית של מידע" (צבר בן-יהושע, 1990: עמ' 63).

השאלה העולה היא, האם תפישת הראיון ברוח זאת אכן משותפת לחוקר ולמשתתפי מחקרו והאם השימוש בראיון ככלי פתוח אכן מאפשר תהליך של התאמה ביניהם ותחושת אמון הדדית?

במחקר שערכנו לאחרונה על ירידת מעמדה של הוראת תורה שבע"פ בישיבות התיכוניות, קיימנו שישה-עשר ראיונות פתוחים עם מורים ורבנים בישיבות תיכוניות ובאולפנות מהמגזר הממלכתי-דתי. במהלך ניתוח התוכן שערכנו, עלו בנו תהיות לגבי מידת תפקודו של הראיון ככלי פתוח, כפי שרצינו. ההקשר הייחודי של המחקר ושל מעמד החוקר בו צף ועלה בעוצמה כאן: חוקר בוגר ישיבה ואיש אקדמיה, המגיע לבחון ולחקור סוגיה רגישה בישיבה, היות המשתתפים שייכים לעולם תורני בו קיימת אג'נדה חינוכית שונה מזו של המערכת הכללית, ואפילו קודי לבוש והתנהגות שונים, הקשו על הראיון להיות 'פתוח' בעוצמה המצופה. פעמים מצאנו את עצמנו נתפשים כנציגי המערכת הממסדית, כשהראיון מהווה כר להבעת טענות נגד המערכת הבית-ספרית והממלכתית. בראיונות עם המורות המשתתפות, הורגש המתח הקיים בשילובן של נשים בהוראת התורה שבעל-פה, מעצם היות המראיין גבר שאולי מייצג את הצד והדעה הגברית, ביחסה ללימודי והוראת המקצוע הנחקר.

בהרצאה נמפה גורמים המכרסמים בהפעלת הראיון ככלי פתוח בהקשר הייחודי של המחקר תוך הצגת מקטעים של ראיונות מגוונים המדגימים את הקושי. מתוך כך נחדד את שאלת השימוש המיטבי בראיון הפתוח במחקר אשר בו המראיין וחלק מהמראיינים באים מתרבויות שונות.

סטודנט לגיל הרך פוגש גננים לראיון בנושא עיסוקם הנשי: כשלים בראיון גברים ואסטרטגיות התמודדות

פרץ יאיר, האוניברסיטה העברית בירושלים

ראיון הוא מצב בו השליטה היא בידי המראיין השואל. סיטואציה זו על פי הספרות המחקרית מהווה איום על מרואיינים גברים שכן היא עלולה לחשוף את "העצמי הגברי" האוטונומי, רציונלי, בעל הכוח והשליטה - כאשליה. מצב זה עלול לגרום למרואיין להשתמש בטכניקות שונות לקבלת מידה מסוימת של שליטה על הראיון ובכך להגן על זהותו הגברית. טכניקות כגון "בחינה" – ניסיון לחשוף מהי המטרה האמיתית של המחקר, "מינימאליות" – תשובות קצרות ו"אי חשיפת רגשות" כדפוס דומיננטי. שימוש בטכניקות אלה עלול להתחזק במחקר העוסק במגדר שכן זה שם את הזרקור על הגבריות של המרואיין ובכך מחזק את הסיטואציה של הראיון כמאיימת. על פי הספרות אי מודעות לטכניקות אלה ואי שימוש באסטרטגיות התמודדות הולמות עלול להוביל לכשל בדרך להשגת מידע חיוני במחקר.

כניסתם של גברים לעולם העיסוק בחינוך לגיל הרך כגננים היא תופעה המעוררת שאלות רבות שכן עיסוק זה נחשב לעיסוק נשי מובהק. במחקרי ניסיתי לתאר את "עולמו של הגנן" מתוך נקודת המבט הסובייקטיבית שלו. לשם כך ראיינתי שבעה גננים באמצעותם ניסיתי לקבל תשובות לשאלות כגון מהו הפרופיל האישיותי של אותם גננים, מה הניע אותם לבחור בעיסוק, כיצד הגיבו המשפחה והחברים שלהם לבחירתם בעיסוק, אילו תגובות קיבל הגנן מסביבת הגן: קולגות לעבודה, הורים לילדים והילדים עצמם, כיצד הגנן חווה את המפגש בין הזהות הגברית שלו לעיסוק שלו הנחשב לעיסוק נשי, כיצד הוא מתמודד עם הסטריאוטיפים המיניים, הציפיות החברתיות וכיצד הגנן תופס את תפקידו.

במהלך העבודה על המחקר ניהלתי יומן בו תיעדתי את רשמיי ממהלך הראיונות ומן המרואיינים עצמם. יומן זה ישמש אותי בהרצאה, בה אתרכז בסוגיות שעלו כתוצאה מיחסי מראיין – מרואיין ששניהם גברים, קשיים ודרכי התמודדות.

**כשקולו הפנימי של החוקר מאיים להשתיק את הקולות המרובים:
היבטים והתמודדויות מתודולוגיות ואתיות הנלוות למחקר שנושאו נוגע בנבכי
נפשו של החוקר**

חגית רודריגז-גארסיא, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
פרופ' לאה קסן, אוניברסיטת בן גוריון ומכללת לוינסקי

הרצאה זו מטרתה לחדד את שאלת הדיאלוג הפנימי והחיצוני של החוקר אל מול משתתפי המחקר ואל מול עצמו.

ההרצאה תתבסס, בין היתר, על התהליך המחקרי והאישי שעברה הכותבת הראשונה, בעת איסוף הנתונים לעבודת הדוקטורט שלה העוסקת בנשים דתיות לאומיות ומצוות טהרת המשפחה.

מן הקריטריונים שהוגדרו להשתתפות במחקר, עלה כי לכאורה יכלה החוקרת לטול חלק במחקר כמרואיינת, וכך, מהיות נושא המחקר קרוב לליבה וחלק מהותי מחייה היומיומיים - לא ניתן היה במהלך העבודה המחקרית להתעלם מן הדיאלוג הפנימי- אישי שחוותה, כמו גם מן הדיאלוג שנוצר עם משתתפות המחקר (המהוות למעשה את קבוצת ההשתייכות התרבותית-חברתית של החוקרת), מן המחוייבות האתית ומתחושת האחריות כלפיהן.

בהרצאה יבחנו באופן ביקורתי שאלות הנוגעות לאתיקה ולמתודולוגיה במחקר האיכותני, ותעלה לדיון שאלת מקומו ומעורבותו של החוקר האיכותני אל מול משתתפי מחקרו ואל מול עצמו. כל זאת, תוך התייחסות לסוגיה שעלתה כבר בשלב איסוף הנתונים ועוצמתה הלכה וגברה עם גיבוש נושא המחקר ומתווהו: האם אכן- כפי ששואלים לינקולן ודנזין (Lincoln & Denzin, 1998) - ניתן לייצג את האחר נאמנה? האם ניתן להשמיע את קולו בצורה אותנטית? אם כן, היכן קולו של החוקר?

שאלות אלו מתחדדות, ומקבלות משנה תוקף במצב בו החוקר הנו בעל קרבה רגשית אישית לנושא או למושא המחקר. כך, לטובת המחקר, חובה על החוקר למצוא דרך המשלבת מתן מקום לקולו הפנימי מבלי שזה יאלים או יעלים את אותם קולות המרובים העולים ממחקרו.

פוסטרים

יום ד', 17.2.2010

מבעד לבועת הזכוכית: הכמיהה לקשר מיטיב עם הרופא המטפל בקרב החיים עם

כאב כרוני

ניר סונברג, פסיכולוג, המכללה האקדמית ת"א-יפו ומרכז שניידר לרפואת ילדים
פרופ' רבקה יעקובי, פסיכולוגית, המכללה האקדמית ת"א-יפו
ד"ר אליעד דוידסון, מנהל המרפאה לשיכוך כאב, ביי"ח הדסה עין-כרם

כאב כרוני, כזה הנמשך למעלה משלושה חודשים או מעבר לפרק הזמן הנחוץ להחלמתה של הרקמה הפגועה, הינו תופעה פיזיולוגית-רגשית מורכבת המשפיעה על מגוון משתנים פסיכולוגיים וחברתיים, והמושפעת מהם. למרות התקדמות משמעותית בשדה רפואת הכאב בשנים האחרונות, תופעת הכאב הכרוני נותרה בלתי מפוענחת ברובה; ידו של המדע קצרה, לעתים קרובות, מלהושיע.

מחקר זה מבקש להתבונן מקרוב בחוויית החיים של הסובלים מכאב כרוני בלתי פתיר, ובמיוחד באופן שבו תופשים חולי הכאב את תפקידו של הרופא המטפל בהתמודדות עם מצבם. רואיינו חמישה-עשר מטופלים של מרפאה רב-מקצועית לשיכוך כאב החיים עם כאב כרוני מזה למעלה משנה; ניתוח נרטיבי של הראיונות המתומללים הוביל להפקתן של תשע קטגוריות (בניהן, *כלוב של כאב*, *עבר/הווה/עתיד*, *העצמי הקטוע*, *הכאב השקוף*, *הרופא שהכזיב*, *הרופא הטוב*) אשר קובצו בהמשך לארבע תמות (מאסר-עולם, בית-חולים, בדידות, היעלמות) ולתמת-על אחת.

מניתוח הראיונות עולה תיאורם של מטופלי הכאב הכרוני את עצמם כמי שכלואים בתוך כאב מצמית ובלתי פוסק הגוזל מהם את זהותם, את קולם ואת האוטונומיה שלהם תוך שהוא מבודד אותם מסביבתם; עמיתים, חברים ובני משפחה מתקשים להשאר סובלניים ואמפתיים למצבם. האינטראקציה של המרואיינים עם המערכת הרפואית מתוארת באופן דומה. מאידך, שבה ועולה מן הראיונות איתם דמותו של הרופא האידיאלי המתואר לא כמי שיצליח לפתור את הבעיה הבריאותית ממנה הם סובלים אלא כמי שביחסו אליהם יגבר על טבעו החמקמק, השקוף של הכאב, יכיל ויאשר אותו, וינפץ בכך את בועת הבדידות החונקת שבה הם לכודים.

כמיהה זו לקשר אנושי בעל מאפיינים ספציפיים עם דמות מטפלת עומדת בסתירה למודל העבודה הנפוץ במרפאות הכאב, מודל המגביל את התבוננות הרופא להתנהגות שמציג המטופל ואינו מעודד אותו לבחינה רב-מימדית ומעמיקה יותר של חוויית הכאב. על בסיס הראיונות מוצע מודל אלטרנטיבי, ממוקד-מטופל, להתבוננות בתופעה המורכבת של הכאב הכרוני על מכלול החוויות – הרפואיות, החברתיות והרגשיות – המאפיינות את החיים עימו.

שיקולי דעת לבחירת מחקר משולב בפיתוח תפיסה חזותית מרחבית אצל ילדים צעירים באמצעות ציור דמות אדם

ד"ר מיקי קופלר

המחקר התמקד בבחינת "תוכנית העשרה באומנות" שבחנה האם ילדים הלומדים בכיתות א', ב' וג' (בני 6-9 שנים) שנחשפו ל"תוכנית" (1) שינו את ציור דמות האדם ממראה חזיתי למראה צד, (2) פיתחו יכולת תפיסה חזותית מרחבית. המחקר התמקד בחקר פיתוח תפיסה חזותית מרחבית באמצעות ציור דמות אדם.

המחקר שילב שיטות כמותיות ואיכותניות לאיסוף נתונים. המחקר הוא חקר מקרה ומתייחס לתהליכי למידה של המשתתפים ב"תוכנית העשרה באומנות" במסגרת: קבוצה, זמן, גיל. המחקר נערך בשני מחזורים במשך שנתיים אקדמיות כדי להעשיר את הנתונים. במחקר הראשון נבדקו 442 ציורים ובמחזור השני נבדקו 468 ציורים.

השיטות הכמותיות עשו שימוש בניתוח ציורי ילדים. מערך המחקר כלל ציור חופשי לפני ה"תוכנית", 5 ציורים במהלך ה"תוכנית", ו-2 ציורים כ-8 - 12 שבועות לאחר ה"תוכנית". השיטות האיכותניות עשו שימוש בראיונות.

הנתונים הכמותיים הראו ש"התוכנית" שיפרה את איכות הציור של קבוצת המחקר בכל הכיתות בהשוואה לאיכות הציור של קבוצת הביקורת. הממצאים של המדגם המכוון, התייחסו לקבוצה וזמן, הראו שיפור משמעותי באיכות הציור. הנתונים האיכותיים הראו שרב התלמידים בכל הכיתות הבינו את משמעות ההבדל שבין ציור דמות אדם במראה חזיתי לבין ציור דמות אדם במראה צד. הממצאים הראו אצל רב התלמידים התאמה בין תיאור גרפי לבין תיאור מילולי.

המחקר פיתח מודל קוגניטיבי המשלב "למידה מתווכת" ודרך הוראה באומנות בחינוך לאומנות בכיתות א' ב' וג'. המחקר מאיר את חשיבות החינוך לאומנות בפיתוח חשיבה מטהקוגניטיבית ופיתוח תפיסה חזותית אצל ילדים צעירים. בהרצאה אסקור את שיקולי הדעת שהובילו לבחירת המחקר המשולב.

בחירתה של אהבה – האמנם?

שלו עפרה, באום נחמי, יצחקי חיה, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן

הזוגיות בחברה הדתית לאומית אינה מתרחשת בחלל ריק. היא מתפתחת תחת קודים של דת ואמונה וקורמת עור במתח שבין המסורת האורתודוקסית לתרבות המערבית. היא נעה בין משיכה מינית מחד לאיסורי ההלכה מאידך, בין אידיאל ההתאהבות לבין תפיסה רבנית על הזיווג הנכון לאדם, ובין רצון למימוש עצמי למול אידאות מסורתיות.

במחקר שעסק במשמעות אותה מעניקים זוגות דתיים לאומיים למעבר לנישואין, רואינו שלושים ושישה בני זוג במהלך שנת הנישואין הראשונה לגבי מאפייניה של תקופת החיזור, כיצד החליטו להנשא והאתגרים והחוויות בתקופה זו. הראיונות נותחו על פי מודל אקולוגי ונבחנו ההתמודדויות של כל אחד מבני הזוג עם חוויות הנישואים. בתוך מגוון הנושאים עלה בהרחבה נושא בחירת בן הזוג והשיקולים להנשא.

הפוסטר מציג דפוסים שונים של בחירת בן זוג בחברה הדתית לאומית ואת מערך השיקולים העולה בתהליך זה.

הממצאים מעלים כי באופן מפתיע המילה "אהבה" על הטיותיה השונות, כמעט ולא עלתה בראיונות. במקומה מופיעים הסברים אחרים כרקע לבחירה ולנישואים, הסברים המרבים בדיבור וממעטים באהבה. בתהליך ניתוח הנתונים אופיינו שתי קבוצות עיקריות הנבדלות בדפוסי בחירת בן/בת הזוג ובאופן קבלת ההחלטה להנשא: "הבוחרים הרציונליים" ו"הבוחרים הרגשיים".

"הבוחרים הרציונליים" נותנים הסברים קוגניטיביים לבחירה הזוגית. מסעם החל בהחלטה פנימית להינשא שלאחריה החל תהליך מודע של חיפוש בן זוג מתאים. הקשר נתפס במטרה להקמת משפחה, ולא במטרה לספק צרכים אישיים, הנאה או צמיחה. בתוך קבוצה זו, "מחפשי ההתאמה" היו אלו שחיפשו בן זוג המתאים במדויק למודל פנימי שבנו לעצמם ואילו "המהמרים הנגררים" היו כאלה שהתייאשו מהיכולת לזהות בן זוג מתאים ובחרו באסטרטגית "הימור רציונלי". היינו, מיסוד הקשר עם מי שרצה הגורל והתנאים אפשרו.

קבוצה שנייה היא "הבוחרים הרגשיים". כאן הבחירה מוסברת כתהליך רגשי, פנימי, המתייחס לסובייקטיביות ולאינטראקציה עם בן הזוג. בקבוצה זו נמצא זוגות שנישאו בגיל צעיר מאוד, עם סיום התיכון, וכן זוגות מבוגרים יותר, שבחרו על סמך נסיונם ומתוך היכרות עם אישיותו של בן/בת הזוג.

הממצא הבולט והמשותף לשתי הקבוצות הוא כי תהליך הבחירה וההחלטה להינשא אינם מתרחשים רק במרחב האישי והזוגי אלא גם, ובעיקר, במרחב חברתי, כחלק ממשימה חברתית קולקטיבית, והוא מלווה בדיאלוג סמוי וגלוי עם החברה וערכיה. הקול האוטנטי של הזוגות כפי שזה עולה ממצאי המחקר עשוי להוות מקור ידע חשוב לאנשי חינוך ודת העוסקים בהכנה וביעוץ לזוגות לקראת נישואים.

מחקר איכותני מרובה שיטות בחקר התפתחות זהות התפקיד של מחנכים בבתי"ס העל יסודיים בישראל

ציפי לנדאו, אוניברסיטת אנגליה רסקין

תפקידו של מחנך הכיתה במערכת החינוך בישראל הוא תפקיד מרכזי. התפקיד הוא רב גווני ובעל משמעויות רבות ולא מוגדרות. כמעט ואין ספרות העוסקת בתפקידו של מחנך הכיתה בכלל והתפתחות התפקיד בפרט. פער זה בידע, הצביע על צורך לחקור נושא זה. המחקר משתמש בתיאוריות מתחומים של התפתחות תפקיד, זהות תפקיד, תיאוריה של ארגונים ותרבות ארגונית, מתבגרים, למידת מורים והתפתחות מקצועית של מורים.

שאלת המחקר: כיצד מתפתחת זהות התפקיד של מחנכים בבתי"ס העל יסודי בישראל?

המחקר נערך בישראל בבית ספר תיכון במרכז הארץ בין השנים 2005 – 2006.

המחקר משתמש בשיטת מחקר אינדוקטיבית (Bryman 2004) איכותנית. הגישה אתנוגרפית בשימוש בשיטות מחקר מרובות אשר נערך בארבעה שלבים תוך ושימוש בכלי מחקר שונים: ניתוח מסמכים, ראיונות, שאלון פתוח ושאלון המסתמך על תמונות, ותצפיות. נערך שימוש בטריאנגולציה של הנתונים.

ממצאי המחקר הראו שדרך התפתחות התפקיד של מחנך הכיתה בישראל היא אינדוקטיבית, ונבנית בשלושה שלבים עיקריים: השלב הפרקטי-פונקציונאלי, השלב הפרשני המכוון-מטרה, ושלב התיאוריה משולבת חזון. תרבות ארגונית בית ספרית תומכת התגלטה כמסייעת לתהליך המשגת תפקיד חינוך כיתה.

ממצאי המחקר אפשרו בניית מודל המסביר את התפתחות התפקיד של מחנכי הכיתות בבתי"ס העל יסודי בישראל וכיצד ניתן להשפיע, לשפר וליעל את התפתחות התפקיד שלו ואת תפקודו.

חקר הצלחות במערכת החינוך

ד"ר צילה וייס, האגף לחינוך על יסודי משרד החינוך

התכנית "למידה מהצלחות כמנוף ללמידה בית ספרית" נבנתה באגף לחינוך על יסודי במשרד החינוך כמענה לצורך של פיתוח עבודת צוות בבית הספר. השלב הראשון בתכנית הוא חקר הצלחות. זיהוי של הצלחה בעשייה חינוכית, אפיונה הכמותי והאיכותי והפקת תובנות מדרכי הפעולה נעשים באמצעות תשאול מובנה שפותח במכון ברוקדייל בשיתוף עם משרד החינוך (סייקס, רוזנפלד ווייס, 2006). השיח המובנה המתבצע בעקבות התשאול הוא קטר היוצא למסע "בעקבות שאלת למידה" כשהתחנה הסופית היא הפעלה של תכנית חינוכית על ידי המורים, הערכתה והטמעה מושכלת (וייס וחובריה, 2007).

במהלך העשור האחרון נאספו באגף לחינוך על יסודי תיעודים רבים העוסקים בניתוח הצלחות חינוכיות. הן של מורים בודדים וצוותי מורים, והן של מפקחים ומדריכים. בניתוח התיעודים השונים נמצאו דפוסי התנהגות חוזרים ונשנים, כמו למשל:

- שילוב כל בעלי העניין בהבנת הבעיה, בניסוח המטרה לתיקון הבעיה וביצירת הסכם.
- יצירת סדרים ארגוניים הולמים לטיפול בבעיה.
- יצירת קשר מתמשך ורציף להורה.
- הצבת גבולות להתנהגות לצד פיתוח ערוצים לעצמאות ויוזמה.
- לקיחת אחריות אישית על תוצאות לא רצויות ואי הטלתן על תלמידים.

ניתן להניח שדפוסי ההתנהגות שזוהו תרמו, כל אחד בדרכו, להצלחה שדווחה. חשיבות זיהויים של דפוסי ההתנהגות המשותפים באירועי הצלחה היא בהיותם חלק מפרקטיקה שהוכיחה את יעילותה ואינם יציר תיאורטי. אימוץ דפוסי התנהגות אלו עשוי לשפר את המעשה החינוכי.

אנחנו והם : דיאלוג פנימי בין מרכיבי זהות
השפעת הקונפליקט הישראלי – פלשתינאי על תהליכי הבניית הזהות, כפי
שבאה לידי ביטוי בסיפורים של יהודיות ופלשתינאיות אזרחיות ישראל על
מלחמת לבנון השנייה

דורית שובל, המכללה האקדמית עמק יזרעאל

המחקר בחן זהות קולקטיבית של יהודיות ופלשתינאיות אזרחיות ישראל דרך סיפורים אישיים אודות מלחמת לבנון השנייה.

שאלות המחקר שנבחנו :

1. מהם התכנים המרכיבים את הסיפורים השונים? ובתוך אילו הקשרים מעוגנים אותם תכנים?
2. האם קיימים מאפיינים משותפים ומאפיינים מבחינים בין סיפוריהן של מספרות יהודיות ופלשתינאיות אזרחיות מדינת ישראל?

כדי לבחון שאלות אלו נבחרה הגישה הנרטיבית כמפתח תיאורטי ומתודולוגי גם יחד לחקר הזהות.

נבנה מדריך ראיון חצי מובנה שהועבר ל-20 משתתפות (10 יהודיות ו-10 פלשתינאיות אזרחיות ישראל). בתהליך זה נמצאו ארבע קטגוריות תוכן מרכזיות :

1. נסיבות ייחודיות - המאפיינים הייחודיים של האירוע אליהם מתייחס היחיד בסיפור.
2. הקשר דיאכרוני - האופן בו היחיד מתאר ומבין את יחודו של הקולקטיב מבחינה תרבותית, ערכית, נורמטיבית, היסטורית וכדומה.
3. הקשר סינכרוני - האופן בו היחיד מתאר ומבין את מיקום הקולקטיב ביחס לאחר.
4. הקשר השייכות - האופן בו היחיד מתאר ומבין את זיקתו לקולקטיב ואת מחויבותו של הקולקטיב כלפיו.

בהתבסס על ממצאים אלו פותח "מודל סטרוקטוראלי לזהות קולקטיבית".

הטענה המרכזית במודל המוצע היא, שלמידה על זהות קולקטיבית צריכה להיעשות באמצעות ניתוח שני ממדים : "סמוי" ו"גלוי". המימד הסמוי מכיל את סכמות ההקשר הדיאכרוני, הסינכרוני והשייכות באמצעותן הפרט מבין ומפרש את זהותו הקולקטיבית. ואילו המימד הגלוי מתייחס לנסיבות הייחודיות בהן מוצגת הזהות הקולקטיבית (נושא הסיפור, המאזין, הסיטואציה וכדומה).

ממצאי המחקר הראו כי יהודיות משתמשות בסכמות הליבה באופן הומוגני, כמו כן הן מרבית להשתמש בסכמות דיאכרוניות בבניית סיפור זהותן. לעומתן, פלסטינאיות אזרחיות ישראל משתמשות בסכמות הליבה באופן הטרוגני. בנוסף הן מרבית להשתמש בסכמות השייכות ועושות בהן שימוש שונה מהיהודיות.

* מחקר זה נכתב במסגרת לימודי הדוקטורט של המחברת בחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת חיפה בהנחיית הפרופ' רענן ליפשיץ.

שינוי בתפיסת המנהיגות של מורים בעלי תפקידים בבתי"ס במגזר הדרוזי, בהקשר האישי, המקצועי והחברתי

ד"ר חנה קורלנד, אורנים – המכללה האקדמית לחינוך

מורים שהם בעלי תפקידים, נדרשים להוביל וליזום, לצד מנהל/ת בית הספר, פעולות לשיפור ההוראה והלמידה, בלי שהוכשרו לכך בדרך כלל, ובלי שרכשו כלים מתאימים. זאת בעוד שהצלחתם תלויה במידה רבה בתפיסתם את יכולתם להשפיע ולהניע אנשי צוות ועמיתים לפעולה.

הבניית הזהות המקצועית המנהיגותית של מורה שהוא בעל תפקיד, נשענת על קשרי גומלין בין כוחותיו הפנימיים: הדרך שבה הוא תופס את עצמו כמנהיג, כמוביל ומניע אנשים לפעולה, ומה הוא רואה כחשוב בחייו המקצועיים, לבין הדרך שבה הוא נתפס בעיני האחרים.

מטרת מחקר הפעולה הנוכחי היא לבחון את השינוי שחל בתפיסת המנהיגות של מורים שהם בעלי תפקידים בבתי ספר במגזר הדרוזי, בהקשר האישי, המקצועי והחברתי, במהלך השתלמות שנערכה במשך שנתיים. השינוי בתפיסת המנהיגות של 12 מורים שהם בעלי תפקידים, מבתי ספר מהמגזר הדרוזי בצפון הארץ, נחקר באמצעות ניתוח של ראיונות עומק ושל יומני למידה.

ממצאי המחקר מצביעים על שינוי בתפיסת בעלי התפקידים שהשתתפו בהשתלמות את יכולתם המנהיגותית, בהקשר האישי, המקצועי והחברתי. מתפיסת עצמם כממלאי הוראות לתפיסת עצמם כמובילים משהו שהם מאמינים בו. בנוסף, הממצאים מצביעים על הצורך ביצירת מרחב בטוח המאפשר ומזמן תהליכים של הבניית זהות מקצועית מנהיגותית שבמהלכם מתרחש משא ומתן בין הכוחות החיצוניים לבעל התפקיד, לבין הכוחות הפנימיים שלו, כמו תפיסת התפקיד המקצועי והקול האישי שכרוכים בהבניית הזהות המקצועית.

אחת המסקנות המתבקשות היא כי פיתוח זהות מקצועית מנהיגותית של בעלי תפקידים בביה"ס, יכולה להיות יעילה אם היא מתרחשת בתנאים המעודדים למידה והתנסויות, דרך מעגלים ספירליים של רפלקציה עצמית על המצב הקיים, על ההתנסות ועל השינוי שחל. המחקר מציע הצעות אופרטיביות לבניית השתלמות לפיתוח מקצועי של בעלי תפקידים.

חויית קבלת טיפול ביוז רדיואקטיבי בעת בידוד במסגרת הביתית – מידע להתערבות

נועה שמש, המכללה האקדמית ת"א-יפו

הטיפול בסרטן בלוטת המגן הינו ניתוח לכריתת הבלוטה, המלווה בטיפול ביוז רדיואקטיבי הניתן בבידוד מלא. מטרת המחקר הנוכחי, היתה לבחון את חוויותיהם של המקבלים טיפול ביוז רדיואקטיבי במהלך בידוד במסגרת הביתית. זאת במטרה להשתמש בידע שיצטבר עבור תכנון התערבות מכינה לחולים המופנים לטיפול זה.

שיטה: לאחר קבלת האישורים הדרושים, רואיינו 12 מטופלים/ות מהמכון לטיפול בסרטן בלוטת המגן במ. ר. רבין, בית חולים בילינסון. כל המרואיינים עברו בשנה האחרונה טיפול ביוז רדיואקטיבי בעת בידוד במסגרת ביתית. הראיונות נותחו לפי שיטתם של Smith & Osborn (2003).

ממצאים: בנוסף לתמות הנוגעות במחלה עצמה, בהתייחסות הצוות והחברה ובהשפעת המחלה על המשפחה, בלטו שתי תמות ייחודיות למרואייני מחקר זה:

1. רעילות הגוף: "זה אשכרה צ'רנוביל"

הטיפול ביוז רדיואקטיבי נתפס אצל רוב המרואיינים כפנטזיית "רעל", אשר בעקבות בליעתו הפכו ל"כור רדיואקטיבי"; "סכנה לציבור"; "מפגע תברואתי". חווית הבדידות, כאשר "בלעתי צ'רנוביל במו ידיי", העצימה תחושות אלו.

2. הבידוד: "הרחקה מהחיים" או "יציאה לחופשה"?

הבידוד נחוה באופן אמביוולנטי. מחד, חוויות שליליות שכללו תחושות בדידות, פחד, אשמה וחרדה: "אני כמו מצורעת"; "כמו גלעד שליט"; "מורחקת מחייה". מאידך, החוויות החיוביות נקשרו עם תפיסת הבידוד כהזדמנות להיות לבד וכ"יציאה לחופשה" ממטלות היומיום. אלו אופיינו באופטימיות, הומור ואקטיביות.

מסקנות: עיון בשתי התמות הייחודיות ובתמות הקשורות במחלות בכלל שהועלו על ידי מרואייני מחקר זה מראות, שהתערבות פסיכו-רפואית הכוללת גם הכנה והעברת מידע מבוקרת ושיטתית תחדד ותעצים את המנגנונים שהובילו לחוויות החיוביות, ותמתן את החוויות השליליות. בהתערבות זו מתוכננות שיחות הכנה פרטניות, הכנת חוברת מידע לקראת הטיפול ביוז, בניית מאגר תמיכה וקישור למטופלים בעבר ויצירת תשתית למתן מענה בזמן אמת למטופלים ולצוות כאחד.

העבודה נכתבה בהנחיית ד"ר רבקה רייכר-עטיר, מ.ר. רבין בית חולים בילינסון, האקדמית ת"א – יפו, הסתדרות הפסיכולוגים בישראל וד"ר דניאל הירש, מ.ר. רבין בית חולים בילינסון

ניתוח מיקרו ומקרו כבסיס למציאת תימות גרעין בראיונית עם מהמרים כפייתיים

שרית פנחסי שקרוקה

המחקר התמקד בשאלה מה מאפיין את תהליך ההתמכרות של מהמרים כפייתיים בקזינו. עניינו של המחקר הוא הפרט, במטרה להרחיב ההבנה באשר למהמרים הכפייתיים על ידי תיאור דפוסי התנהגותם ומאפייניהם האישיותיים. המחקר כלל 11 ראיונות עם מהמרים כפייתיים שאותו באמצעות שאלון מסוג SOG. המרואיינים עברו ראיון עומק חצי מובנה, שכלל 17 שאלות פתוחות ובהם שאלה מסוג "סיפור חיים". השאלות התייחסו לשמונה תחומים אשר התבססו על הספרות בנושא מהמרים כפייתיים ונגזרו מתוך שאלת המחקר.

בכנס יוצג תהליך הניתוח שכלל בין היתר איתור, שיום ואפיון של חזרות בסיפורי המהמרים, ניתוח מיקרו ושיטות שונות של ניתוח מקרו. יודגמו הממצאים המרכזיים והיררכיה בין החזרות והתמות. השילוב בין שיטות הניתוח העלה אשכול של דפוסים, מרכיבים וחוויות בעלי דינמיקה פנימית אשר התנקזו לשלוש תימות ליבה שחצו את הראיונות: אפס אפסים "חווית המלך" ו "התנפצות אשליית המלך". תימות אלו נבעו מתוך תרומת השילוב בשיטות הניתוח השונות והובילו למסקנות פרשניות לגבי תהליך הכניסה והיציאה מן ההימורים.

בהצגה יוצגו התימות המרכזיות שנמצאו במחקר והפרשנות לתוצאות אלו המצביעה על ציר נרקסיסטי שהוא למעשה מעין מודל תיאורטי, המאפשר להבין את תהליכי הכניסה והיציאה מההימורים.

תוצאות המחקר מאירות את הממד הסובייקטיבי של המהמר המתמכר להימורים והחוויה הייחודית של ההתמכרות להימורים על מרכיביה. בתחום היישומי תוצאותיו של המחקר מצביעות על כוחות ולחצים התורמים ליציאה מן ההימורים. ידע המשמש כבסיס לפיתוח כלים לאבחון רב ממדי של בעיית ההתמכרות להימורים ולטיפול בבעיה זו.

מורה אמיץ מוסרית - דגם המורה הראוי לחברה בישראל

ד"ר לאה ברץ וד"ר רוני ריינגולד, המכללה האקדמית לחינוך אחווה

מטרת ההרצאה היא להמשיג את המונח אומץ מוסרי בתהליך ההוראה, שמתוך כך תוכל להבנות מסגרת של עקרונות מנחים להכשרת מורים אמיצים. ממוקם של מכשירי מורים נראה לנו, כי אומץ מוסרי של מורים במערכת החינוך הישראלית הוא בעל ערך מוסף לאור המבנה החברתי והמציאות הפוליטית והחברתית בישראל דהיינו ריבוי התרבויות בישראל (Reingold, 2007). ולאור העובדה שבישראל קיימת שליטה צנטראליסטית של משרד החינוך שהוא הגוף האחראי בקביעת המדיניות ובקביעת המעשה החינוכי במדינה.

אומץ מוסרי פירושו הנכונות להגן על ערכינו בפומבי. מורים חייבים להיות בעלי רצון ויכולת לדון בנושאים ערכיים ובסוגיות מוסריות ולעורר את המודעות של תלמידיהם (Klaassen, 2007). כאשר עסקינן באומץ מוסרי בקרב מורים מדובר באתגר מנטלי, אשר הנוקט אותו מסתכן בפגיעה בשמו הטוב, בעולמו הרגשי, ביושרה שלו או בדימויו העצמי. מדובר בפעילות הקשורה לערכים המרכזיים ביותר בעיני מי שפועל באומץ מוסרי (Kidder, 2005). לדעת קידר (Kidder, 2005) מורים סבורים כי המשימה של חינוך מוסרי היא מרכיב מרכזי בתפקודם כמחנכים, ורואים עצמם כסוכני חינוך ביקורתי וככאלה מגלים אומץ מוסרי רב.

אומץ, הוא מושג מתעתע וחמקמק. האם אומץ הוא תכונה, מאפיין אישיותי או אולי הוא בכלל רגש? או אולי תיאור מצב או פעולה? ומעבר לכך, ממה מורכבת חווית האומץ? האם היא אכן בהכרח כרוכה בפחד או איום? ואם כן, האם יש משמעות לשאלה האם האיום הוא פנימי וחיצוני. למעשה ההשאלות ששאלו פילוסופים משחר ההיסטוריה נותרו פתוחות עד היום - האם אומץ מגלם חוזק ורוח גבורה או שמא מימוש וביטוי עצמי (אטינגר, 2003). לרוב, המונח אומץ מיוחס לעתים רבות להתנהגויות הכרוכות במאמצים פיזיים ובהתמודדות בפני סכנות לגופנו.

סקר ספרות מגלה שעל מושג האומץ המוסרי נכתב מעט מאד, ועוד פחות נכתב על אומץ מוסרי תלוי הוראה (על כל גוניה, מורים, מורי מורים וסטודנטים מתכשרים להוראה).

אנו מבקשים להציג תוכניות פעולה שלנו כדי להמשיג את "אומץ מוסרי בתהליך הוראה".

תכנית הפעולה מבוססת על מחקר איכותני בין שני שלבים:

הראשון ראיון עם קבוצת מורים שבעקבותיה פותח שאלון פתוח, שנתונו נותחו ניתוח תוכן המשמשים מחד גיסא בסיס להגדרת המושג ומאידך גיסא כמתווה לעקרונות הפעלה בתהליך הכשרת המורים.

"מה לאהבה ולזה" – קוים לדמותה של אהבה מסוכנת

ד"ר רוחמה גוסינסקי, מכללת עמק יזרעאל

"One early and erroneous theory maintains that violence and love cannot coexist, although the fact of their joint existence is perhaps the most secret, subversive, and insidious aspect of the phenomenon" (Richard Gelles)

מושג האהבה הרומנטית רווי ברטוריקה חיובית. מחקרים מורים שמאפייניה האב-טיפוסיים של האהבה הם אמון, הגינות, כבוד, שמחה, חוסר אנוכיות, הקרבה ואושר. דומה כי תפיסות רווחות על אהבה דוחות לא רק כאב, אלא כל שביב של רמיזה שלילית כדוגמת פגיעות. באהבה אידיאלית אין מקום לרב-משמעות.

פחות מכל אנו מוכנים להכיר באפשרות שאהבה עלולה לנצור בתוכה גם את כוונת הפגיעה באדם האהוב. "מדכדכת היא המחשבה שאלימות המתרחשת בקונטקסט של יחסים רומנטיים, נתפסת לעיתים כסימן של אהבה"ⁱ. (עמ' 352). הבעת הצער על האופן בו 'מזדהמת' האהבה - כאשר היא נקשרת בפגיעה ובאלימות - היא שיקוף התפיסה הכה מובנת מאליה עד שלא נחוץ לתת לה קול גלוי: אהבה אינה יכולה לפגוע.

הספרות העוסקת ברצח נשים מתעלמת לחלוטין מרגש האהבה. בעוד הקנאה לבת הזוג ממוקמת בראש רשימת הרגשות הדוחפים את הגבר למעשה, מקומה של האהבה - הרגש שבאופן טיפוסי מעורר את הקנאה הרומנטית וכרוך בה – נפקד. פגיעה מכוונת בבן הזוג - כך משדרת ההתעלמות המחקרית - אינה יכולה לדור בכפיפה אחת עם האהבה. הקישור בין אהבה ורצח כמו מערער סדרי בראשית: "מה לאהבה ולזה"?

ממצאיו של מחקר איכותני שנערך בקרב 18 גברים שרצחו את בנות זוגםⁱⁱ מצביעים על כך, כי באופן אירוני, דווקא האידיאליזציה של האהבה – זו המשתקפת היטב בתפיסותיהם של רוצחי בנות זוגם - היא שטוענת אותה בכוח הרסני. הסכנות הגלומות באהבה שואבות את חיותן מתוך תפיסת האהבה כהתגשמות האושר – כדת, כמולך וכאידיאל. לא הפער המועד לאכזבה שבין אידיאל למציאות הופך את האהבה מסוכנת, אלא תרבות הסגידה לאהבה, זו שהפכה אותה למעין דת חדשה – ראויה לכל קורבן - ובה בעת הטביעה בה חותם של כשרות מוסרית – כל אשר נעשה למען האהבה דינו להיות מוצדק, או לכל הפחות נסלח. באופן פרדוקסלי האמונה בטוהר המוסרי של האהבה (אהבה לא יכולה לגרום רע) אחראית, ולו חלקית, לעוולות המבוצעות בשם האהבה.

חקר מקרה ככלי מרכזי להבנת תהליכים ולטיפוח כישורים של ניהול כיתה

קלודי טל, מכללת לוינסקי לחינוך

בהיצג זה נראה כיצד הכשרת מורים שכוללת חקרי מקרה המתבססים על סדרה של אירועים מנותחים, עשויה לתרום בו זמנית ללמידה של המכשירים להוראה, של הסטודנטיות להוראה ושל מורים ותיקים; כמו-כן, נצביע על תרומתה של גישה זו למחקר אודות התפיסות, הכישורים והמיומנויות הכלולים בניהול כיתה. ניהול כיתה מוגדר בהיצג ככישור-על שכולל תפיסות קוגניטיביות וכישורים, שהשילוב ביניהם עשוי להוביל לניהול מוסרי של כיתות לימוד, תוך התייחסות למורכבות המאפיינת אותן. במודל המוצע (טל, בדפוס; Tal, 2007, in press) נטען, כי ניהול מוסרי אפקטיבי של כיתות מחייב תפיסה פרו-אקטיבית, תפיסה מערכתית-אקולוגית, תפיסה ניהולית מנהיגותית, תכנון סוציו-חברתי וכן כישורים של ניהול עצמי וקשרים בין-אישיים טובים עם תלמידים, הורים ואנשי צוות. זאת ועוד, ניהול כיתה נתפס כתהליך מחזורי שמורכב מתכנון, מקבלת החלטות במצבים בלתי צפויים ומשתנים, ומרפלקציה על העשייה שאמורה לשפר באופן מתמיד את האופן שבו גננת או מורה מנהלות את כיתותיהן. חקר מקרה מהווה כלי הולם ביותר להכשרה ולמחקר בתחום ניהול הכיתה שכן: "מקרים שנבחרים בקפידה עשויים לסייע לסטודנטים להשיג תחושת מסוגלות בעוד למידה של עובדות נטולות הקשר ושל כללים עשויה להשאיר אותם ברמה של מתחילים. חקרי המקרה כוללים לעתים קרובות רכיב משמעותי של נראטיב. נראטיבים טובים מייצגים לרוב את המורכבויות ואת הסתירות האופייניות לחיים האמיתיים" (Flyvberg, 2006, p. 222). בהיצג נציג שני מקרים קיצוניים שנבחרו מתוך 34 מקרים שנכתבו על ידי סטודנטיות להוראה שהשתתפו בקורס "ניהול כיתה" בשנת לימודיהן השנייה, בתוכנית גננות לחינוך רגיל ולחינוך מיוחד (הקורס נערך במכללת לוינסקי לחינוך באביב של שנת 2008). המקרה הראשון מאפשר לעקוב אחר התפתחות מקצועית מרשימה של סטודנטית מהאירוע המנותח הראשון לאירוע המנותח השני. הרפלקציות, המסקנות והעשייה המשופרת של הסטודנטית באירוע השני, הופכות את המקרה להמחשה פרדיגמטית של המודל התיאורטי שמוצג בהרצאה. המקרה השני נבחר כיוון שנראה כי במהלכו אפשרויות הלמידה הטמונות בניתוח האירוע הראשון הוחמצו על ידי הסטודנטית. בסוף ההיצג נראה כיצד המסקנות שהוסקו בעקבות הניתוח של שני האירועים עשויות להשפיע על הכשרת מורים ועל המחקר בנושא ניהול כיתה.

קרובים זרים: דינמיקה של היבדלות במגורים בקרב חרדים בירושלים

שלומית פלינט, החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב
 יצחק בננסון, החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב
 נורית אלפסי, המחלקה לגיאוגרפיה ופיתוח סביבתי, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

סגרגציה במגורים מתהווה בתהליך ארגון עצמי – משפחות בוחרות ומחליפות דירת מגורים בהתאם ליכולת כלכלית, אופי הדירה והשכנים ומבנה הסביבה הקרובה והשכונה כולה. ההנחה היא שאוסף ההחלטות האינדיבידואליות יוצר סדר מרחבי כולל, בעל סגרגציה ברורה המוכרת לכלל התושבים. מטרת המחקר היא לבחון את סגרגציית המגורים בין הקבוצות הפנים-חרדיות ואת השפעת מרכיבים מעולם הערכים ואורח החיים האתני-חרדי על המרחב העירוני-חרדי. שילוב ראיונות, שיחות, סקרי שטח ושימוש במערכות ממי"ג מאפשר לזהות מערכת מגוונת לחצים ומיקרו-דינמיקה בסביבה מוגבלת.

המחקר מתמקד בסנהדריה, שכונה חרדית במרכז ירושלים, המאוכלסת ברובה במשפחות המשתייכות לארבע תתי-קבוצות חרדיות – חסידים, ליטאים, ספרדים ואמריקאים-ליטאים. היחסים בין הקבוצות השונות נגזרים מקודים חברתיים התקפים בעולם החרדי בכללו, וממרכיבי סגנון חיים ייחודיים לתתי הזרמים, היוצרים הבחנה בין העדפות הפרטים בקבוצות. כל זרם מאופיין במנהגים, דפוסי לבוש, שפה, ותפרוסת מרחבית שונה. בעבר שכנו בשכונה דתיים-לאומיים וחילונים. קבוצות אלו הודרו מהשכונה.

סנהדריה כוללת 115 מבנים ו- 976 דירות. בסקרי שטח שהקיפו את כל דירות השכונה הושגו נתונים אודות הזרם החרדי של דיירי הדירה משנת הקמת הבניין, מוסדות הציבור המשרתים את המשפחה ואומדן סובייקטיבי על המניע לבחירת הדירה. חיבור נתוני הסקר לשכבות מידע גיאוגרפי אפשרו הערכה של תהליכי סגרגציה מרחבית ברזולוציה של בניין ודירה בודדת במהלך ארבעת העשורים האחרונים.

חקר סגרגציית המגורים חושף תבניות סגרגטיביות ברמת השכונה וברמת הבניין הבודד, המושכים את היחידה המשפחתית לגור בקרב "קרובים". סגרגציה זו נוצרת דרך התנהגות ההגירה של הפרט. אנו מספקים אפיון מדויק של כל אחד ממרכיבי ההגירה – בחירה הדירה בבניינים חדשים של השכונה, עזיבת הדירה ובחירת הדירה בין דירות מתפנות. חלק מתוצאות המחקר מצדיקות תיאוריות קלאסיות הרואות בסגרגציה תהליך של ארגון עצמי, ואחרות מבהירות היבטים חדשים שטרם נכללו במודלים של סגרגציה.

שילוב שיטות איכותניות בחקר יצירתיות כאינטגרציה לאנשי מקצוע העובדים עם ילדים בעלי לקויות למידה והפרעות קשב וריכוז

היילי רוזנבלום, Anglia Ruskin University ומיכללת תלפיות

הכשרה מקצועית בתחום החינוך המיוחד והפרעות קשב וריכוז, מציבים בפני מתכנני תוכניות הכשרה וחוקרי חינוך אתגרים הולכים וגוברים. בהרצאה זו אציג אתגר אשר להערכתי, כמורה, מטפלת וחוקרת, מצוי במהות הסוגיה: מהי תוכנית הכשרה איכותית בתחום של החינוך המיוחד?

עולמינו עתיר הידע והדינאמי, מזמן לאנשי החינוך התמודדויות ואתגרים של חברה רב-תרבותית. בנוסף, מחקרים בתחום הפרעות קשב וריכוז, מצביעים על שילוב לקויות כגון למידה או הפרעות רגשיות. לכן, משרד הבריאות דוגל בראיה **רב-מקצועית**: רגשית, קוגניטיבית, התנהגותית חברתית, משפחתית ולימודית.

להערכתי, אתגרים אלו הם קול קורא לפיתוח הכשרה המתמקדת בפיתוח הקשבה, קבלה ואמפטיה לשונות כייחודיות. כלומר, פיתוח ראייה הוליסטית **ורב-תחומית** של התלמיד, באמצעות **טיפוח היצירתיות של מורים**. גישה זו תסייע בטיפוח היצירתיות של התלמיד ובהשבת מעשה ההוראה.

תוכנית ההכשרה בגישת "מעגלי הלב" פותחה כמענה לאתגר זה. התוכנית מבוססת על **שילוב ואינטגרציה** של תיאוריות הוליסטיות-הומניסטיות, יצירתיות ורפואה משלימה.

מחקר הערכה בדק את אופי השינויים שעוברים המשתתפים בתוכנית ותרומתם לעבודה עם ילדי AD/HD.

הנחת היסוד של המחקר מבוססת על שילוב נתונים מילוליים וחזותיים. נתונים אלו, מאפשרים ללמוד את האופן בו מעריכים המשתתפים את תהליך התפתחות היצירתיות של עצמם והשלכות החיוביות על עבודתם.

עיצוב המחקר הוא פרשני בגישתו (הוא ממוקם בתבנית פוסט-פוזיטיביסטית) ונתונו נאספו בשיטות של מחקר איכותני כגון יומנים, שאלונים, יצירות אומנות, צילומי וידאו, נתוני תצפית ורפלקציה של החוקרת.

שילוב נתונים מילוליים וחזותיים במחקר, זימנו למשתתפים ולחוקרת, מרחב רב-מדדי המקדם את הבנת התהליכים האינטגרטיביים שהמשתתפים חוו, וכן להבין מהם התנאים בתוכנית "מעגלי הלב" אשר אפשרו תהליכים אלו. כמו-כן, המחקר מקדם את הבנת התרומה הגלומה בפיתוח היצירתיות של איש החינוך כאמצעי לפיתוח אינטגרציה אישית ומקצועית, ככלי וכדרך למימוש האתגר הטמון בעשייה החינוכית.

פוסטרים

יום ה', 18.2.2010

בחירה של מעון יום חרדי על ידי הורים חילוניים: חקר מקרה של תהליך קבלת החלטות

גבריאל בן עמי, המכללה אקדמית ספיר

מרבית המחקרים בנושא בחירת הורים בחינוך שנערכו בישראל התמקדו בחינוך היסודי והתיכוני והקדישו תשומת לב מעטה יחסית לבחירת הורים בשלב הטרום יסודי. יתרה מזאת, תהליך הבחירה של הורים חילוניים במעון יום של החינוך החרדי, תופעה לא נדירה בשנים האחרונות, לא נחקר דיו ולפיכך נותר בלתי מוסבר ובלתי ברור.

מחקר שערכתי בשנים 2004-2006 ואשר במסגרתו השתמשתי בגישת התיאוריה המבוססת בשדה הניב הסבר תיאורטי שקוויו מאפשרים הבנה טובה יותר של תהליך קבלת ההחלטה של הורים אלו. דרך השוואה מתמדת אספתי נתונים מ-13 ראיונות עומק עם הורים המתגוררים בתחומי מועצה אזורית בצפון הנגב ואשר ילדיהם לומדים במעון יום חרדי של מעיין החינוך התורני. עיבוד הנתונים, שכלל קידוד ורישום תזכירים סייע לעצב מודל דו-שלבי של קבלת החלטות הורית. המודל מציע מסגרת מושגית לתהליך הבחירה של מעון יום של החינוך העצמאי-חרדי על ידי הורים חילוניים ומתאר אותו כסדרה של פעולות מכוונות והחלטות אשר מטרתן הסופית היא בחירה של מעון יום המשביע את הדרישות הפדגוגיות והערכיות-רגשיות של ההורים.

התיאוריה שצמחה מן הנתונים מעלה כי תהליך קבלת ההחלטות אותו עוברים הורים אלו איננו מוגבל לשיקולים רציונאליים פרקטיים. מסתבר כי למרות המרכזיות של גורמים כלכליים וחינוכיים במערך השיקולים שלהם, דווקא היסודות הרגשיים והערכיים היו אלו שהכריעו את הכף לטובת בחירה במעון יום של החינוך העצמאי-חרדי. המחקר מספק תובנות על תהליכי קבלת החלטות של הורים ותורם לדיון בין מעצבי מדיניות ציבורית, אנשי חינוך וחוקרים אודות המקור והמשמעויות של תופעת בחירת הורים חילוניים במוסדות חינוך חרדיים בישראל.

חוויות ילדותם של ילדי פסיכותרפיסטים: השפעת המגדר של ההורה והילד

יעל הכהן-גרין, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר אילן

מטרת המחקר הוא למפות את החוויה הסובייקטיבית של ילדי אמהות ואבות העוסקים בפסיכותרפיה תוך התמקדות במינו של ההורה העוסק בפסיכותרפיה ובמין הילדים. היבט זה לא זכה עד כה להתייחסות מחקרית.

מהספרות המקצועית המתמקדת בילדי פסיכותרפיסטים, עולה בברור שלעיסוק ההורה בפסיכותרפיה השפעה משמעותית על ילדיו. ברם, השאלה נבחנה תוך התמקדות במאפיינים המשותפים והמכלילים של החוויה, מבלי לעשות הבחנה באשר להשפעת המגדר של ההורה העוסק במקצוע ושל הילד. מחקר זה מהווה ניסיון ראשוני למלא את החסר הקיים בתחום במטרה לבחון את הדמיון ו/ או השוני בחוויותיהם של ילדים שהוריהם עוסקים בפסיכותרפיה בהתייחס למין ההורה ולמינו של הילד.

המחקר נעשה בגישת המחקר האיכותני נרטיבי, במטרה ללמוד על החוויה הפנימית והסובייקטיבית של הנבדקים. אוכלוסיית המחקר כללה עשרים מרואיינים: עשרה גברים ועשר נשים, בין הגילאים 28-58, שהינם ילדיהם של אבות ואמהות, העוסקים בפסיכותרפיה. סיפורי החיים נותחו על פי המודל של ליבלד, תובל-משיח, וזילבר (Lieblich, Tuval-Mashiach, Zilber, 1998).

מעדויות המרואיינים עולה שחוויותיהם ואופן הבנייתם מושפעים ממגדר הילד ונ ההורה גם יחד. בניתוח הראיונות נמצאו תמות משותפות לרוב המרואיינים, כמו גם תמות ייחודיות לכל תת קבוצה. התמות המשותפות העיקריות שנמצאו הן: חוויה של גבולות הוריים בלתי הלימים וחוויה של הורות בלתי מספקת ובלתי מיטיבה, אשר אפיינה את רוב הקבוצות, למעט קבוצת הבנות לאימהות פסיכותרפיסטיות. התמות העיקריות המבחינות בין הקבוצות הן: האבות הפסיכותרפיסטים נתפסו על ידי ילדיהם כאנשי מקצוע בראש ובראשונה, בעוד האמהות נתפסו קודם כל כאמהות. האב הפסיכותרפיסט נתפס כמרוחק ומרוכז בעצמו, בעוד האם נתפסה כנוטה לחודרנות ומעורבות יתר. הבנים הביעו רגשות שליליים בעוצמה רבה, בעוד הבנות נטו לסלחנות וחיפוש של גורמים מקלים.

לאור ממצאי מחקר זה, התומכים בממצאי מחקרים קודמים, עולה הצורך במתן מקום בשיח המקצועי למורכבות הפרטיקולארית של השילוב בין מקצוע טיפולי להורות. הממצאים העולים ממחקר זה, יכולים להוות כר נרחב למחקרי המשך אותם ניתן יהיה לנסות ולתקף על מדגם גדול ומייצג.

לקראת פנומנולוגיה חזותית של תופעת המרחב העירוני הדחוס

אורית שמואלי ופרופ' איריס ערבוב, הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון, חיפה

הנתונים השכיחים ביותר במחקר פנומנולוגיה הם תיאורים מילוליים של חווית התופעה הנחקרת, אך קיימת זה מכבר מסורת ענפה של תיאורים חזותיים ואחרים כבסיס למחקר פנומנולוגיה. כאן נבקש לנצל את הפורמט החזותי של הפוסטר כדי לשאול אם ויזואליזציה עשויה לסייע גם בפרשנות של תיאור התופעה, כלומר בחשיפת מהותה, מרכיביה והמבנה שלה.

שאלה זו עלתה מתוך מחקר פנומנולוגיה בגוף ראשון שביקש להגדיר את המרכיבים והמבנה של חווית 'העירוניות הדחוסה' כרצף בין החוויה והעיר עצמה. בקצרה נאמר כי מהותו של עולם החיים העירוני מתוארת באמצעות שלושה מרכיבים מופשטים: 'הצטברויות של ריבויים', 'היפוכו של חלל' ו'בירוא של עומקים', המחוללים יחד 'שדה שיחור' (SEEKING FIELD) תובעני, המאתגר את מה שיציב וקבוע ומזמן מציאתן של מהויות סמויות. המבנה המומשג מכונס בסכימת "סריג למחצה" (SEMMI-LATTICE) ארבע-שכבתית המציגה את הרצף שבין הדברים הנחווים, ההתכוונויות הסופגות, ההתכוונויות המשתתפות וההמשגה הרפלקטיבית של החוויה. מבנה זה ומרכיביו הם תולדה של פרשנות מילולית ופרשנות חזותית מצומצמת של תיאורי עירוניות תוך כדי קיום דיאלוג הרמנויטי ביניהם.

כעת נבקש לחזור אל העיר כדי לחקור בהרחבה את פוטנציאל הפרשנות החזותית של תופעת העירוניות. טשטוש והדגשה, עיבוד גבולות, שיבוש ועיוות, הבדל וחזרה, חפיפה ומיזוג, קיטוע וחיבור, דקוטסטואליזציה ורקונטקסטואליזציה ועוד הן טכניקות של אבסטרקציה חזותית. הן משחררות את הביטוי המצולם מהמגבלות המוניסטיות שלו לטובת ביטוי סלקטיבי שמעניק עומק וחשיבות למרכיבים החזותיים. נפעיל אותן על התיעוד המצולם מנקודת המוצא של המשוטט החווה מקטע עירוני בירושלים. באמצעותן נחזור לחשיפה של הבלתי-נראה, הוא המבנה הסמוי של התופעה.

בפוסטר נציג את התהליך, השיטה והתוצאות של ניסיוננו, כלומר את יחידות המשמעות החזותית של התופעה, לקראת פנומנולוגיה חזותית של תופעת המרחב העירוני הדחוס.

התהוות לאם לאחר ניתוח קיסרי דחוף: מסע מניכור ל"אימוץ סימבולי"

שירלי הרישנו-גילוף, אוניברסיטת בן-גוריון

המחקר עסק במשמעות החוויה הסובייקטיבית של נשים ההופכות לראשונה לאימהות באמצעות ניתוח קיסרי דחוף. עשר משתתפות רואיינו, ונערך ניתוח נושאי של הראיונות עימן ברוח גישתו הפנומנולוגית של Giorgi. התמות המרכזיות שחזרו במרבית הראיונות כללו: תחושות של נתק וזרות מהתינוק במפגש הראשוני עימו, קשיים בהחזקה הראשונית שלו במחלקת יולדות, ובבית - טיפול "מכאניסטי" בתינוק ודאגנות יתר לשלומו. הצענו להמשיג את תחושותיהן של הנשים במונחים של שיבוש ב"התמסרות אימהית ראשונית" לפי Winnicott. ניתוח הראיונות עוד הצביע על דפוס התמודדות מובחן בקרב נשים שונות עם תחושות הניכור הראשוניות מהתינוק. דנו באפשרות, שישנן אימהות הנוטות לגשר על הפער שמותיר אחריו הניתוח הקיסרי הדחוף בדרך של הבנייה מחדש של סיפור ההיריון והלידה כתהליך של "אימוץ סימבולי" של תינוקהן.

'מדברים על החיים, מתכוננים לגרוע ביותר' – כיצד חולי סרטן רואים את התמיכה הרוחנית שקיבלו?

שירלי רזניצקי, פרופ' נטע בנטור, מאירס ג'וינט מכון ברוקדייל

בשנים האחרונות מתפתחים בישראל שירותים לתמיכה רוחנית שנועדו ללוות ולתמוך באנשים במצבי משבר ומצוקה והסובלים ממחלות המאיימות על חייהם. אלא שאין כיום הגדרה ברורה ומוסכמת מהי תמיכה רוחנית, מהם ממדיה ומה מבדיל אותה ממקצועות אחרים. השיח על מהות התמיכה הרוחנית מתקיים בעיקר בקרב אנשי מקצוע ואין כמעט מחקרים שבתנו אין תמיכה רוחנית נתפסת על ידי החולים עצמם.

ערכנו ראיונות עומק חצי מובנים עם 12 חולי סרטן שקיבלו ליווי מתומך רוחני בבית חולים כללי. הראיונות נותחו באופן איכותני על מנת לזהות את התימות המרכזיות שעלו מהם. בניתוח ממוקד שבחן במקביל את תוכן המפגשים בין התומך הרוחני לחולה ואת התרומה הנתפסת שלהם עלה כי ייחודיות המפגש היא ביכולת להתייחס בו זמנית לשני ממדים: לחיים ולמוות. התומכים הרוחניים השתמשו באסטרטגיות שמצד אחד 'הוציאו' את החולים מתוך הסבל והמחלה, ומצד שני נתנו להם מקום להעלות נושאים קשים. התומך הרוחני פיתח יחסים של אינטימיות ואמון עם החולים, ודיבר איתם על נושאים שחשובים להם, אך לא בהכרח קשורים לטיפולים הרפואיים, כמו למשל משפחה ועבודה. השיחה עם התומך הרוחני אפשרה לחולים לשמור על זהותם כאדם שלם. במקום להתמקד במאבק, בכאב ובאובדן, הם הכירו בחוזקות ובתקוות שלהם. עם זה, התומך הרוחני נתן להם הזדמנות לדבר גם על נושאים קשים שהם לא יכולים לדבר עליהם עם אחרים, כמו פחדים מהעתיד לבוא והמוות.

התומך הרוחני מתייחס הן לחיים והן למוות ומגשר ביניהם. שלא כמו אנשי מקצוע אחרים, שמתמקדים במחלה, התומך הרוחני מתייחס לחולה כאל אדם שלם; ושלא כמו בני משפחה, שלעיתים קרובות החולה "מגן" עליהם, התומך הרוחני מאפשר לבטא פחדים וכך מוציא את החולה מתוך הבדידות שבה הוא שרוי.

חקר מקרים קואדרואגונלי בלימודי תואר שני

ד"ר אמנון גלסנר, אוניברסיטת בן גוריון

בחייהם המקצועיים אנשי מעשה (practitioners) צוברים ידע מעשי שטמון בו פוטנציאל רב לקידום העשייה המקצועית שלהם ושל עמיתיהם.

לימודי תואר שני של אנשי מעשה עשויים לסייע להציף, לחקור ולהמשיג את הידע המעשי שבמקור נותר בדרך כלל סמוי. המטרה היא להפוך את הידע הסמוי לידע גלוי המאפשר לאיש המעשה ולעמיתיו להשתמש בו וללמוד ממנו.

בהרצאה יתוארו תהליכים וממצאים שנאספו מתוך סדנת ניתוח מקרים שעיצבתי והנחיתי מספר שנים ושמיועדת לאנשי מעשה בחינוך הלומדים לתואר שני בתוכנית ה'חינוכאים' במחלקה לחינוך באוניברסיטת בן גוריון בנגב. המשתתפים מגיעים ממגוון רחב של עשייה חינוכית. בסדנה לומדים לחלץ ידע מקצועי להמשיג אותו ולהשתמש בו דרך חקר מקרים בזוגות. כל אחד חוקר ארבעה מקרים שונים מחייו המקצועיים של בן הזוג למחקר. מגוון המקרים מזמן נקודות מבט והפעלת מתודולוגיות ניתוח שונות שמאפשרות פרספקטיבה רחבה ותיקוף ממצאים ללמידה על העשייה וממנה.

המשתתפים חוקרים בזוגות על ידי ניתוח כל מקרה ועל ידי ניתוח אינטגרטיבי של ארבעת המקרים הלקוחים מעולמו וניסיונו המקצועי של כל משתתף: א. סיפור חוויה אישית משמעותית; ב. סיפור הצלחה; ג. דילמה מקצועית הנכתבת כזרם תודעה; ד. סיפור שאחר משמעותי (עמית, קרוב משפחה, חבר קרוב וכד') מספר עלי (על כל משתתף).

כל משתתף חובש שני כובעים: אחד כחוקר את סיפורי המקרה של בן הזוג, והשני כנחקר שכותב את המקרים שלו וכמגיב רפלקטיבי לניתוחם על ידי בן הזוג לעבודה.

בסופו של דבר, שני בני הזוג לומדים כל אחד על עצמו וכל אחד על השני מתוך המקרים. לומדים על השקפות, חששות, הנחות, התנהגות, דפוסי פעולה ועוד. לומדים לכתוב ולהשתמש בסוגות שונות של מקרים ובמתודות ניתוח שונות, כמו למשל: חקר הצלחות (רוזנפלד וסייקס), חקר סיפר (צבר יהושוע), ראיון קדום (feedforward) (קלוגר) ועוד.

”הכל כבר נחקר?” - חקר הומור של מנהלות בית ספר ישראליות

דבי ינקו-חדד, אוניברסיטת בן-גוריון

המחקר הנוכחי דן בממצאים הראשוניים של מחקר דוקטורט המנסה לזהות דפוסים של שימוש בהומור בקרב מנהלות בית ספר, העובדות בסביבה שהיא ברובה נשית. חוש הומור הנו תכונה אשר משייכים לעיתים קרובות למנהיגות ומתקשרת ליכולתו של מנהיג ליצור שינוי אצל מונהגיו. הומור נמצא כמעט בכל סיטואציה אנושית ובכלל זה בעולם העבודה. נשים מנהלות ניצבות בפני התמודדות כפולה בהוכחת יכולתן הניהולית, הן כפרטים והן כנשים.

הניסיון לנתח הומור של מנהלות מעלה שאלות מתודולוגיות בנוגע לפתיחות האפשרית של מנהלות בנושא שנתפס לעיתים כטריוויאלי, מגוחך או לא יאה. אני מציעה שעצם העיסוק בהומור ומשיכת תשומת הלב אליו עלולה להוות איום לדימוי העצמי ה”רציני” של המנהלת. אנסה לענות על השאלות כיצד משתלב ההומור בשיח הבית ספרי ובמה שונה ההומור הניהולי הנשי מן ההומור הגברי? והאם מנהלת המשתמשת בהומור יכולה להיתפס ברצינות?

”היית אתנו ואספת בשבילנו את הכל.. כל הסיפור של מפנה”

המשמעות שהקנו משתתפי המחקר לנוכחותי כחוקרת בשדה המחקר: בית ספר מפנה

ד"ר עדנה קפל-גרין, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין

בית ספר מפנה בירושלים הינו מסגרת ייחודית המטפלת בבני נוער שנשרו ממסגרות נורמטיביות שונות בקהילה. מסגרת זו מצליחה לחולל מפנה בחייהם של תלמידיה ומאפשרת למרביתם לאחר שנת לימודים אינטנסיבית אחת, לשוב ולהשתלב חזרה בבתי ספר תיכוניים לסיים בגרויות ולהתגייס לצבא (רוזנפלד, 1996).

המחקר הנוכחי התמקד בחווייתם של בני נוער נושרים וחברי הצוות המטפלים בהם בבית ספר מפנה ושילב שתי מסורות מרכזיות במחקר איכותני: הגישה האתנוגרפית והגישה הפנומנולוגית. איסוף הנתונים במחקר זה נערך באמצעות שלושה כלי מחקר שונים: תצפית משתתפת, איסוף חומר כתוב וראיונות עומק עם בני הנוער וצוות בית הספר.

לראיונות עם חברי הצוות ובני הנוער קדמה עבודת שדה של שלוש שנים והיכרות מעמיקה עם חברי הצוות, בני הנוער והמסגרת. תקופת זמן זו אפשרה לי לנוע בעדינות במרחבי בית הספר, לחוות עצמי כחלק מ...ובד בבד נפרדת, לרקום קשר, לפרום התנגדויות, לרצות להיות כמו, לקנא, לכאוב, להתרגש, להיזכר, לפגוש את עצמי, להיאסף ולמצוא אותי כמי שמלקטת את אסיף עבודתם הקשה של חברי הצוות ובני הנוער וצורתם בצרור.

בסיום הכתיבה הזמנתי את בני הנוער וצוות בית הספר לערב בו שיתפתי בממצאים. התגובות היו מרגשות והותירו בי חוויה של שותפות אמיתית. אחד הרכזים (המורה מחנך) שאת כיתתו ליוויתי במשך שנה ביקש לפתוח את הערב בדברי תודה: "את אפילו לא יודעת עד כמה היית משמעותית לי בשנה זו, זו הייתה בשבילי שנה טובה כי היית איתי בכל המצבים הללו, ראית הכל...יכולנו לדבר תוך כדי...". בסיום הערב אחת מחברות הצוות חיבקה אותי חזק ואמרה: "היית אתנו ואספת בשבילנו את הכל..כל הסיפור של מפנה..הילדים..אנחנו..כל מה שאנחנו עושים כאן...זה נותן כוח להמשיך הלאה..תודה רבה".

דבריהם של השניים ועוד רבים אחרים הדהדו בי זמן רב גם לאחר אותה פגישה. המשפט "היית איתי..איתנו" הותיר בי הרהורים: מה רצו לומר מעבר למילים? האמנם נוכחותי הייתה כה משמעותית? האם מספרים לי על בדידות, ומה צריכים לעצמם?

ויש בי תובנה אפשרית על כך ורוצה לשתף בה: חברי הצוות כמו בני הנוער בקשו לעצמם נוכחות "זולתעצמי המהווה מראה" (mirroring selfobject) כזו המתבוננת בהם, רואה אותם, משתתפת איתם ומשקפת את עומק חווייתם הרגשית (Kohut, 1971, 1977, 1984; Winnicott, 1971). נראה כי דרך איכות הנוכחות הזו שלי, חברי הצוות ובני הנוער יכלו להרגיש בכל פעם מחדש את קיומם הייחודי והמשמעותי לזולת.

שינויים בדרכי למידה והוראה במהלך הטמעת מערכת קוד פתוח מודל (Moodle) בבית ספר יסודי: חקר מקרה

עדנה טוויל ודלית לוי, סמינר הקיבוצים – המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאמנויות

ההתפתחות המהירה של טכנולוגיות המידע בשלושים השנים האחרונות השפיעה על תחומים רבים בחברה ובתרבות, וביניהם על תרבות ההוראה והלמידה בבתי הספר. בחמש השנים האחרונות חל מפנה טכנולוגי-חברתי-תרבותי משמעותי נוסף, כאשר רשת האינטרנט הפכה לזירה שבה מתנהלת תקשורת רב-צדדית בין החברים המחוברים לרשת (web 2.0) - לא רק הפצת מידע מגורם יחיד לקוראים/צופים רבים אלא מבנה שמאפשר קשר שיתופי בין הגורמים הרבים המחוברים לרשת. התפתחות זו הביאה להעלאת תכנים פרטיים, להנגשת התכנים לציבור גולשים רחב, ולהקמתן של רשתות חברתיות. תהליך נוסף שאנו מצויים כעת בעיצומו הוא המעבר לשימוש בתוכנות קוד פתוח (open source), שמפתחיהן מעניקים למשתמשים בהן חופש כמעט מוחלט לעשות בהן כרצונם. עקרונות השיתופיות, הקישוריות והפתיחות, כשהם מתורגמים לאתרי אינטרנט בית ספריים, מאפשרים הפיכתם של אתרים אלה לאתרים דינמיים בהם מתאפשרים אינטראקציה, שיתוף חומרים, שקיפות ושימוש בכלים טכנולוגיים מגוונים להוראה, למידה, ארגון וניהול הכיתה במאה ה-21. אחת המערכות המתקדמות בעולם בתחום הקוד הפתוח למוסדות חינוך מכונה "מודל" (Moodle). המערכת פועלת באלפי מוסדות חינוך בעולם, בעיקר בחינוך התיכוני והגבוה, ולאחרונה נעשים עוד ועוד נסיונות להטמיע אותה גם בבתי ספר יסודיים. מטרתו של חקר המקרה שממצאו הראשוניים יוצגו בהרצאה זו היא ללוות ולבחון את תהליך הטמעת מערכת המודל בבית ספר יסודי אחד באזור ירושלים, וזאת מנקודת מבטן של המורות המעורבות בתהליך. יש לציין כי בניגוד לחדירה המהירה של טכנולוגיות המידע לתחומים העסקיים, התקשורתיים ולתחומי תרבות הפנאי, הרי שבתחום החינוך – גם במוסדות האקדמיים – השינוי הוא איטי, מובל בדרך כלל על ידי משוגעים לדבר מתוך המערכת ומתבצע ללא תגמול הולם. לכן מעניינת במיוחד נקודת מבטם של השותפים לשינוי בתוך הכיתה, ואותה מבקש מחקר זה להציג באמצעות ראיונות עומק ושיחות בלתי פורמליות עמם כמו גם באמצעות נתוני התצפיות בשדה בו הם פועלים – הן בפעילויות הלמידה וההוראה בכיתות המסורתיות והן באתרי הפעילויות הוירטואליות שמערכת המודל מאפשרת.

תפיסת תפקיד ודילמות של זהות מקצועית אצל גננות בזיקה לסיפור החיים שלהן

ד"ר אורית בר, אוניברסיטת ת"א

מטרת המחקר: לבחון אוריינטציות המנחות גננות בישראל, את תפיסת תפקידן ותרגומה לזהות מקצועית.

שאלת המחקר:

איך תופסות גננות בישראל את תפקידן? ובאיזו מידה ניתן להצביע על תפיסתן ועיצוב זהותן המקצועית כעל תוצאת תהליכים היוצרים מהות נשית טבעית כביכול, שאותה הן מקבלות מעצם עיסוקן במקצוע?

המחקר עשה שימוש בגישה הפרשנית-פנומנולוגית ובשיטה של סיפור חיים וניתוח ביוגרפי משהו, והתבסס על ראיונות פתוחים עם תשע גננות, בעלות 15 שנות ותק לפחות. תשומת לב ניתנה לתהליכי הארגון מחדש של תפיסת הזהות שעברו הנחקרות במהלך הראיונות.

הליך המחקר נוהל כתיעוד סדרתי של סיפורי חיים תוך חשיפת הטקסט המשוכתב בפני הנחקרות ודיון בו. שאלת האתיקה וההשפעות של מערכות היחסים בין החוקרת לנחקרות ובעיקר של סוגית הכוח על הטקסט נבחנו ונקטו אמצעים להתמודד איתן.

הממצאים ממחישים את הקשר שרואות הגננות בין תפקידן המקצועי כמבטא מהות נשית לבין זהותן הכוללת ואת הזיקה שהן רואות בין מקצוען לתפקידי חיים אחרים שלהן כנשים.

נמצאו פערים בין תפיסת המקצוע שלהן לבין הדרישות המופנות אליהן. הסדר החברתי החדש המתהווה בין המינים ומגדיר מחדש את מקומן של נשים בעולם, והרפורמות בתפקיד יוצרים כנראה מצבי סתירה בתפקודן כגננות ומעלים אצלן סימני שאלה באשר לזהותן המקצועית. הממצאים מצביעים על חשיבות גוברת של מרכיבים כמו סטטוס יוקרה וקריירה כחלק מתחושת המימוש העצמי שלהן.

מהסיפורים עולה שהגננות מתמודדות עם הקונפליקט בדרכים הנמצאות בזיקה למוטיבים הייחודיים המאפיינים את סיפורי החיים שלהן; המבטא את הסתירות וההתלבטויות שלהן, ותהליך יצירתו משמש נתיב אפשרי להתהוות מחדש של זהותן המקצועית.

תרומתו של המחקר היא בהצגת קולן של גננות, שאותו למיטב הידיעה ממעטת הספרות המחקרית והתיאורטית להציג, ככלי להבניה תיאורטית של תפקידן ולהבנת תהליכי ההתפתחות של הזהות המקצועית כתהליך אישי סובייקטיבי.

”בין הדלת למפתן” המחקר שמאחרי הספר

ד”ר דינה פרגיון קדוש, מכללת חמדת הדרום

גירבה הוא שם של אי בים התיכון בדרום מזרח טוניסיה בו שכנו בבטחה יהודים מימי הבית הראשון ועד עצם היום הזה. בשונה מארצות צפון אפריקה וטוניס, קהילת יהודי האי גירבה התאפיינה בתפיסות חינוך שמרני תוך שמירה אדוקה על ההלכה היהודית המסורת והמנהג. שאלת תמורות ושינויים בתפיסות החינוך בקהילה סגורה ונבדלת זו בעקבות תקומת מדינת ישראל עומדת במרכז המחקר, דווקא משום שבעוד שבתוניסיה הבירה נפתחה למערב ולאיימוץ תפיסות חדשות הרי שגירבה נפתחה במתינות ובהירות מבלי לאבד את יחודה. הייתי אומרת שפתחה אשנב קטן כשהסוגר נתון בידי הרבנים שהנהיגו את הקהילה.

המחקר בחן את המערכת החינוכית ועמד על אופיו ואפיוניו השונים בשלוש תקופות:

תקופה מסורתית של טרום הציונות המעשית דהיינו עד 1943 תקופה בה הקפידו ושמרו על תפיסות החינוך היהודי על דפוסיו המסורתיים. **תקופה שנייה המתחדשת** תקופת תקומת מדינת ישראל בה הציונות הפכה למעשית והחלו מהלכים לקראת המדינה שבדרך משנים 1943-1953. מה שהשפיע על מערכת החינוך למרות השמרנות וההתנגדות הנמרצת לחדירת תרבות המערב. **תקופה שלישית** כיום (2004) תפיסות החינוך בהווה המהווה חוליה בשרשרת העבר על כל תהפוכותיו. חקירתה של תקופה זו התאפשר אודות לשני ביקורים בגירבה והשתתפות פעילה במעשה ההוראה בבית הספר ובגני הילדים במקום.

בגירבה של המאה העשרים ואחת מתמודדת הקהילה עם דילמות לא מעטות בעקבות המפגש עם המערב על כל תמורותיו, ותפיסת החינוך השמרנית כי הישן הוא בעל ערך תרבותי ויש להקפיד לשמור עליו_ממשיכה לעמוד במרכז החינוך ולאורה מתחנכים בחינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי.

גורמים המשפיעים על פרדוקס הפשטות של מנשקי מוצרי צריכה אינטראקטיביים

אלינור איתם, אוניברסיטת בן גוריון בנגב
נעם טרקטינסקי, אוניברסיטת בן גוריון בנגב
רונית ליכטנטריט, אוניברסיטת תל-אביב

הדעה הרווחת בקרב חוקרים בתחום אינטראקציה אדם מחשב ומומחי שימושיות היא שעל מנשק המשתמש (User Interface) של מערכות טכנולוגיות אינטראקטיביות להיות פשוט ככל האפשר. לדעת המומחים מנשק פשוט מאפשר למשתמשים ללמוד בקלות כיצד להפעיל את המערכת ולהפעיל אותה באופן יעיל. יחד עם זאת, ממצאים אנקדוטליים מראים כי כאשר אנשים בוחרים לעצמם מערכת אינטראקטיבית, הם בוחרים בדרך כלל מערכת בעלת מנשק משתמש מורכב ורב פקדים. לא פעם אותם אנשים מתקשים מאוחר יותר להפעיל את המערכת שבחרו. את המצב הזה של חוסר התאמה בין המלצות המומחים להתנהגות האנשים אנו מכנים "פרדוקס הפשטות".

במחקר הנוכחי ניסינו להתחקות אחר הגורמים המשפיעים על פרדוקס הפשטות ולהשיב על השאלה מדוע אנשים בוחרים מערכת אינטראקטיבית באופן שלכאורה אינו נורמטיבי. בעיה זו היא רבת פנים ונוגעת לתחומי ידע רבים, כמו שימושיות, פונקציונאליות, אסתטיקה וסימבוליות. לפיכך בחרנו בשיטת מחקר איכותנית שתאפשר הסתכלות התחלתית כללית מאוד על שאלת המחקר. רצינו ללמוד מתוך עיני המשתמשים ולא מתוך חוות דעתם של המומחים, כיצד מתפרש בעיניהם מנשק משתמש פשוט.

בחרנו במתודולוגית "התיאוריה המעוגנת בשדה" מתוך ההכרה בכך שבתהליך הבחירה של משתמשים קיים דפוס חוזר של קבלת החלטות. לאחר ראיונות חצי פתוחים, בהם מרואיינים הביטו בשרטוטי מנשקים ונשאלו לדעתם על כל מנשק, זיהינו היגדים ששבו וחזרו על עצמם. את ההיגדים מיינו לקטגוריות בשלושה שלבים עד לקביעת קטגוריות הגרעין. לאחר תהליך הקידוד יצרנו מטריצה של נסיבות (Strauss and Corbin, 1994). באמצעות המטריצה הסברנו כי כאשר מתבוננים ברזולוציה גבוהה יותר במה שנראה כפרדוקס בחירה של משתמשים, מתגלה למעשה שונות של טעמים והעדפות בין אנשים.

אפיסטמולוגיה כאספקלריה לגישות הערכה

סיגל חן-אגמון, אוניברסיטת בן-גוריון

למרות שהחינוך וההערכה הם מבחינות רבות חלק ממלכת הפרונסיס (Phronesis) חוכמת המעשה, הרי שתחום החינוך ובפרט נושאים הקשורים לבניית יכולת הערכה בחינוך, הם לא רק תחומים מקצועיים "נקיים" אלא יישומם מושפע מתפישות תיאורטיות או פילוסופיות, לעיתים לא מודעות, המקדימות עשייה.

המודל המוצע מצביע על קשר לוגי בין תפישות אפיסטמולוגיות לבין תפישות הערכה ומחבר בין טיפוסים אפיסטמולוגיים שונים לבין תפישות הערכה, מתוך הנחה שאמונות אפיסטמולוגיות אישיות יכולות לתפקד כתיאוריה במעשה (theory in use).

הפוסטר מציג באופן גראפי את ההמשגה של ההבנה האפיסטמולוגית ותפישת ההערכה באמצעות שילוב בין הממדים האובייקטיביים והסובייקטיביים של הידע והידיעה, תוך ניתוח והשוואה בין התפישות מבעד לארבעה מבני עומק: ודאות הידע, פשטותו, מקור הידע והצדקתו.

הרעיון לבחור בידיים כמייצגות תפישות אפיסטמולוגיות ותפישות הערכה מושתת על שני שיקולים הבאים מתחום המדע והאמנות:

- (1) חבריו המתמטיקאים של הצייר אֶשֶׁר (Cornelius Escher), טענו שהוא צייר שחקר הרבה תכונות של מתמטיקה סביבנו. למעשה, המתמטיקאים סברו שאֶשֶׁר יותר מתמטיקאי מאשר צייר למרות שלא ידע מתמטיקה. העמדת הידיים בפוסטר בצורת רצף (כפי שמאפיין את ציורי Cornelius Escher) מהווה הזדמנות לקשר את הידע עם האינסוף ולקשר בין צירופים מבנים חמקמקים וכמעט בלתי אפשריים כמו אפיסטמולוגיה והערכה.
- (2) בכף יד ניתן לקרוא על תכונותיו של האדם ויש הטוענים את כל מה שאפשר להכיר באדם (כירולוגיה).

הפוסטר מייצג ארבעה "בנים" בעלי ידיים טיפוסיות לארבע גישות שונות. האופן בו מונחות הידיים: בצורה מעגלית, יד כמעט ונוגעת ביד אחרת, מייצגת עמדה הרואה בתפישת האפיסטמולוגית של ממדי הידע והערכה – כאופנה מובילה בהתאם לרוח הזמן ולאו דווקא כטיפוסים המיוצגים בצורה היררכית או ליניארית.

חוויות העבודה של נשים העובדות בניקיון דרך חברות קבלני שירותים, ותפיסותיהן ביחס להסדרי העסקתן

שרה הלפרין, האוניברסיטה העברית בירושלים

בשנים האחרונות נפוצה בישראל התופעה של העסקת עובדים, בייחוד עובדות, בעבודת ניקיון דרך חברות קבלני שירותים. המחקרים המעטים הקיימים בנושא תנאי ההעסקה של עובדות אלה מצביעים על כך שהעובדות חשופות לתנאי העסקה פוגעניים, כגון הפרה שיטתית של זכויותיהן, יחס גרוע, ופגיעה בכבודן האנושי. מחקר זה בוחן את התופעה מנקודת המבט של הנשים עצמן, בניסיון להבין מהם המרכיבים הדומיננטיים בחוויית העבודה שלהן, כיצד הן מתמודדות עם האתגרים הכרוכים בתנאי העסקתן, ומה דעתן על תופעת ההעסקה של עובדים דרך חברות קבלן. המחקר נערך בשיטה איכותנית פנומנולוגית תוך שימוש בראיונות עומק חצי מובנים. אוכלוסיית המחקר כללה 12 נשים העובדות בניקיון דרך חברות קבלן, מרקע מגוון מבחינת מוצא, לאום, השכלה, גיל ומצב משפחתי.

הממצאים פורשים תמונה רחבה ומפורטת של חוויית העבודה של הנשים, על היבטיה השונים. מבין הגורמים המרכזיים שהנשים מונות לבחירתן בעבודה זו בולטת מחויבותן לתמיכה בבני משפחה, לצד תלות קיומית בשוק העבודה, מיעוט האפשרויות הפתוחות בפניהן במסגרת שוק זה, ותפיסות השוללות אבטלה. מרכיב מרכזי בחוויית העבודה של הנשים, כפי שעולה מן המחקר, הוא מערכות היחסים שלהן בעבודה, עם עובדי הארגון ועם הקבלן המעסיק אותן. המרואיינות תיארו מגוון פגיעות מצד הקבלן, וחוויות העבודה העולה מדבריהן היא מורכבת ולעיתים קרובות רווית סבל. נחיתותן הכפולה של נשים אלה, כעובדות ניקיון וכעובדות קבלן, חושפת חלק ניכר מהן ליחס של דה-הומניזציה, המלווה אצלן ברגשות של בושה ובדידות, כמו גם בהפנמת מסרים של חוסר ערך המופנים כלפיהן. ממצאי המחקר מגלים פער בין חוויות העבודה הקשות שמתארות הנשים לבין היחס הסלחני שלהן כלפי הקבלן המעסיק אותן. הנשים תיארו מגוון עשיר של אסטרטגיות להתמודדות אל מול הקשיים הכרוכים בעבודתן. מרבית האסטרטגיות פונות פנימה, להתמודדות רגשית-קוגניטיבית עם הפגיעה הנפשית הכרוכה בעבודה.

במחקר זה נותחו המאפיינים הייחודיים של מערכות היחסים המתקיימות בין עובדות הניקיון לעובדי הארגון, ובין עובדות הניקיון לקבלן המעסיק אותה. זוהו שני דפוסים של יחס מצד עובדי הארגון כלפי עובדות הניקיון: יחס אוהד ומסנגר, ויחס פוגעני ומקטרג. המחקר מצביע על דמיון בין מערכת היחסים המתקיימת בין עובדות הניקיון לקבלן המעסיק אותה לבין מערכת היחסים בין גבר אליו לבת זוגו. הדמיון בא לידי ביטוי בהיבטים הבאים: האסטרטגיות האלימות המשמשות את בעל הכוח להשגת שליטה, ההשפעות הנפשיות של הפגיעה על קורבן האלימות, הדינמיקה של היחסים האלימים, והתייחסות החברה לתופעה. השוואה זו מדגישה את האלימות המאפיינת את היחסים בין הקבלן לעובדות הניקיון.

Horizons of Hope? Participants' Lived Experience at Bet Hatikva Violence Reduction Program, Israel

Mr. Levi Smith, University of Haifa

Dr. Guy Enosh, University of Haifa.

Though domestic violence has been widely researched in recent decades, little attention has been given to understanding the lived experience that offenders of this crime undergo during attendance at rehabilitation programs. This qualitative study used in-depth interviews and a grounded theory approach to understand inter and intra-personal experiences of 12 men who graduated the Bet Hatikva violence reduction program during their stay at the Hermon Prison facility. A central theme that emerged in the findings is that an individual's process of change was modulated by the conceptual *mask* he was wearing at the time. This mask includes one's self-perception and consequent behavior. In Bet Hatikva, participants had to deal with the complexities of changing masks. In general, those who felt respected and valued by those around them were able to shed their old mask and adopt newer and healthier ones offered to them by the program. The analysis of the concept of *masks*, as revealed from these interviews, led to intriguing insights about the lived experience of domestic violence offenders in treatment. This information is important when considering the potential effectiveness of future rehabilitative programs.

משקיפות לנראות: הבניית השיח הרפואי-פופולארי על אודות גיל המעבר

רונית ליברמנש-ורדי, אוניברסיטת בר אילן

- מחקרי התחקה אחר התכנים הגלויים והסמויים המכוננים את הבניית השיח הרפואי-פופולארי על אודות גיל המעבר, תוך ניתוח שלושה מקורות מידע:
- ספרות רפואית-פופולארית המיועדת לנשים, מאמרים רפואיים שהתפרסמו בכתבי עת וברשת האינטרנט הישראלית ושלושה פרומים אינטרנטיים, בניהולם של גינקולוגים.

ממצאים:

- קשרי גומלין בין רופאים לתאגידי התרופות (Voda & Ashton, Zita (1993) (2006) מחד ובין הרופאים למדיה מאידך, עקב מעמדו המכונן של השיח הביו-רפואי והשפעותיו על טיב המסרים המופצים בכלי התקשורת בכל הנוגע לגוף הנשי המתבגר.
- **"Feminine forever to estrogen forever for symptoms forever"...?!**
- הלימה בין האידיאולוגיה של השיח הרפואי פופולארי - המשגה גופנית פתולוגית של מערכת הרבייה הנשית, לפרקטיקה של שיח זה - הבאה לידי ביטוי בשלילת זכותן של נשים באמצע החיים להותיר את הרחם בשלמותו.
- בה בעת מסתמנים ניצני שיח מרוכך, המבטא ניסיונות להתנער מן הגישה הרפואית ההיררכית והמפצלת [בישראל מתבצעים מדי שנה כ-1.500 ניתוחים לכריתת רחם, כאשר הן בארה"ב, הן באנגליה והן בישראל, רוב כריתות הרחם מיותרות" (פרופ' מרק גלזרמן, הארץ, 28.10.07].
- המשגה פתולוגית זו השתרשה לאחר שהגינקולוג האמריקאי וילסון (Wilson 1966) פרסם את ספרו, "נשית לעד" (Feminine Forever), שהושתת על טיעון שלפיו:
- "גיל המעבר אינו אלא מחלה של חסר הורמונאלי בר-ריפוי". ה"מרפא": אסטרוגן (ERT) (ברבות השנים HRT), שאמורים לדכא/למנוע תופעות גופניות הנלוות לתהליך ההזדקנות, כגון הידלדלות השיער וקמטים.
- וילסון כרך אפוא יחדיו שתי תופעות שאינן קשורות בהכרח זו לזו: "אמצע החיים" מחד ותהליך ההזדקנות מאידך, המשותף הן לגברים והן לנשים.
- "No woman can be sure of escaping the horror of this living decay"... (Wilson 1966: 39).
- מנגד גם הגישה הפמיניסטית הרדיקאלית, דיילי (Daly 1978), גריר (Greer 1991), השוללת מכל וכל התווייה הורמונאלית, מהווה רדוקציה ושעתוק של הדיכוטומיות טבעי/תרבותי, גברי/נשי.
- אימוץ גורף של עקרונות הרפואה ה"טבעית" כביכול, אינו מצביע בהכרח על אג'נדה פמיניסטית או על גישה א-היררכית, כי אם על ניסיונות נחושים – אם כי בפרקטיקות מהופכות - לשעתק את דימוי האישה "הנשית/הורמונאלית לעד", לפי הדגם המאיין שהתווה וילסון (Wilson, 1966).
- "רעידת האדמה" ושינוי ההתווייה ההורמונאלית עקב פרסום ממצאי מחקר WHI (2002) - כמו גם השיחים השונים המשמשים בערבוביה, החלו סודקים לאיטם את האידיאולוגיות הרפואיות הרווחות בדבר המשגה פתולוגית של "מערכת" הרבייה הנשית (Birke 1999).
- מ-2007 ואילך: שינוי קל לטובה בפרקטיקות הרפואיות הרווחות - התוויית HRT עפ"י פרמטרים כגיל, מצב בריאותי וחומרת התסמינים. נטילת HRT ל"פרקי זמן קצרים" – התווייה בעייתית לטענתן של אשטון & וודה (Voda & Ashton 2006).
- מדוע? הואיל ומדובר בכשל מושגי אינהרנטי:

"Feminine forever to estrogen forever for symptoms forever"...

- התסמינים חוזרים ונשנים בעוצמה יתרה מרגע שחדלים ליטול הורמונים. לפיכך אין מדובר ב"פרקי זמן קצרים" אלא בתקופה ממושכת.
- התכולה הכימית של האסטרוגן איננה שונה מהותית מתכולתו בשנות השישים של המאה העשרים, ולפיכך נשים עלולות ללקות בעתיד בסרטן השד ובסרטן רירית הרחם.

הפוסטר מבוסס על ממצאי עבודת תזה
